

ULUSLARARASI KRİZLER VE ÇATIŞMALAR

2000 Sonrası Yeni Jeopolitik Mantık

Doç. Dr. Cüneyt Yılmaz

BİDGE Yayınları

ULUSLARARASI KRİZLER VE ÇATIŞMALAR: 2000 SONRASI YENİ JEOPOLİTİK MANTIK

Yazar: Doç. Dr. Cüneyt YILMAZ

ISBN: 978-625-372-952-3

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2025

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

YAZAR HAKKINDA

Doç. Dr. Cüneyt YILMAZ

İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun olmuştur. Aynı üniversitede Avrasya Araştırmaları alanında, **“İran’da Yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan–İran İlişkilerine Etkileri”** başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır.

Polonya’da bulunan **University of Economics and Human Sciences in Warsaw**’da alan dışı olarak **“Yetenek Yönetiminin Çalışan Üretkenliğine Etkisi”** konulu ikinci yüksek lisansını tamamlamıştır.

St. Clements University’de ise **“Polonya ve Türkiye’nin Avrupa Birliği Entegrasyonu Bağlamında Paylaştığı ve Ayrıştığı Siyasi Dinamikler”** başlıklı doktora teziyle Siyaset Bilimi (Political Science) alanında doktorasını tamamlamıştır.

Hâlen **15 Kasım Kıbrıs Üniversitesi**, Siyasal ve Sosyal Bilimler Fakültesi’nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında dersler vermektedir. Yazarın yayımlanmış **dört kitabı, bir kitap bölümü** ile **ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri** bulunmaktadır.

İçindekiler

Giriş.....	8
1-Teorik Çerçeve: Kriz, Çatışma ve Jeopolitik Kavramları.....	11
1.1.Kriz Teorileri	11
1.2.Çatışma Türleri	15
1.3.Jeopolitik ve Güç Dengesi	18
1.4.Yeni Jeopolitik Mantık	20
2-Uluslararası Sistemin Yapısal Değişimi: 2000 Sonrası Dünya	23
2.1.Tek Kutupluluktan Rekabetçi Çok Kutupluluğa Geçiş ..	23
2.2.Büyük Güçler ve Sistemik Etkiler	25
2.3.Uluslararası Örgütler ve Kriz Yönetimindeki Rolü	28
3-Güvenliğin Yeni Boyutları: Askerî, Ekonomik ve Teknolojik Rekabet.....	30
3.1.Siber Güvenlik ve Dijital Savaş.....	30
3.2.Uzay Jeopolitiği	33
3.3.Ekonomik Güvenlik, Enerji ve Savunma Teknolojileri..	36
4- 11 Eylül ve Sonrası: Terörle Mücadele Çerçevesinde Dönüşen Jeopolitik.....	39
4.1. 11 Eylül Saldırıları ve Küresel Tehdit Algısının Dönüşümü	39

4.2.Afganistan Müdahalesi: Terörle Mücadelenin Askerîleştirilmesi, Devlet İnşası ve Jeopolitik Sınırlar	41
4.3. Irak Savaşı (2003): Önleyici Savaş Doktrini, Meşruiyet Krizi ve Hegemonik Aşınma	44
5-Arap Baharı ve Orta Doğu’nun Yeniden Şekillenmesi	46
5.1. Arap Baharı’nın Yapısal ve Toplumsal Dinamikleri: Otoriter Dayanıklılığın Çöküşü	46
5.2. Devlet Çöküşü, İç Savaşlar ve Bölgesel Güç Rekabeti ..	49
5.3. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Müdahaleleri: Yeni Orta Doğu Jeopolitiği	51
6- Rusya’nın Askerî Statüsünün Geri Dönüşü	53
6.1. Gürcistan Savaşı ve Rusya’nın Bölgesel Güç Yeniden Konfigürasyon	55
6.2. Kırım’ın İlhakı ve Donbas Krizi	55
6.3. Suriye’de Güç Projeksiyonu ve NATO ile İlişkilerin Bozulması	57
7-Çin’in Küresel Stratejisi ve Asya-Pasifik Jeopolitiği	59
7.1. Kuşak ve Yol Girişimi ve Çin’in Küresel Ekonomik Stratejisi	59
7.2. Güney Çin Denizi ve Tayvan: Asya-Pasifik’te Jeopolitik Gerilimler	61
7.3. ABD-Çin Rekabeti ve Hint-Pasifik Stratejileri	64
8- Avrupa’da Güvenlik Krizleri ve AB’nin Rolü	66
8.1.Balkanlarda Kriz Sonrası Düzen ve AB’nin Rolü	66

8.2. Ukrayna Krizi (2014–2022) ve Avrupa Güvenlik Mimarisindeki Dönüşüm.....	68
8.3. Brexit, Avrupa Savunma Kapasitesi ve NATO’nun Evrimi	71
9- Afrika ve Latin Amerika’da Bölgesel Çatışmalar.....	73
9.1. Sahel Bölgesi ve Terörizm: Güvenlik Boşlukları ve Bölgesel Müdahaleler.....	73
9.2. Etnik Çatışmalar ve Devlet Dışı Aktörlerin Rolü.....	76
9.3. Venezuela Krizi ve Latin Amerika’da Büyük Güç Rekabetinin Yansımaları	78
10-Siber ve Hibrit Savaş: Yeni Nesil Kriz Biçimleri	81
10.1. Siber Saldırıları: Küresel Örnekler ve Stratejik Etkiler	81
10.2.Hibrit Savaş Doktrinleri ve Çok Katmanlı Güvenlik Yaklaşımları	84
10.3. Bilgi Savaşı, Dezenformasyon ve Dijital Platformların Rolü.....	86
11- Uluslararası Kriz Yönetimi: Diplomasi, Aracılık ve Barış İnşası	89
11.1. Diplomasi ve Çok Taraflı Müzakereler: Krizleri Önleme ve Yönetme Stratejileri.....	89
11.2. Arabuluculuk ve Barış İnşası Operasyonları	92
11.3. Sivil-Asker İşbirliği ve Barış Sonrası Devlet Yapılandırması	94
12- 2020 Sonrası Jeopolitik Kimlikler ve Küresel Riskler	97

12.1. Pandemi Sonrası Uluslararası Düzen ve Küresel Sağlık Güvenliği.....	97
12.2. Enerji, Gıda ve Tedarik Zinciri Krizleri: Küresel Ekonomik Riskler.....	101
12.3. Yükselen Popülizm, Otoriterleşme ve Teknolojik Güvenlik Tehditleri	105
Sonuç.....	107
Kaynakça.....	107

Giriş

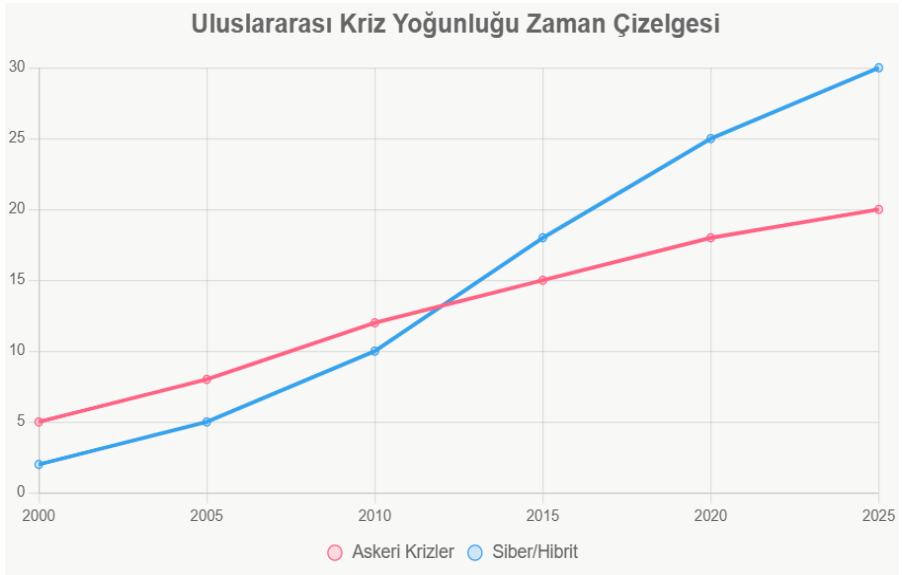
Soğuk Savaş'ın sona ermesi, uluslararası sistemin yapısal karakteri ve güç dağılımına ilişkin klasik paradigmaların yeniden sorgulanmasını zorunlu kılmıştır. 1990'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonik üstünlüğü, uluslararası istikrarın merkezi unsuru olarak değerlendirilmiş ve devletler arası krizler, bu hegemonik çerçevede içinde nispeten öngörülebilir biçimde ele alınmıştır (Ikenberry, 2001: 23–27). Ancak 21. yüzyılın ilk çeyreği, bu paradigmaların geçerliliğini ciddi biçimde zorlayan bir dizi kırılma ile şekillenmiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri, Arap Baharı, Rusya'nın revizyonist politikaları ve Çin'in yükselişi, uluslararası ilişkiler literatüründe açıklayıcı kapasitenin sınırlarını test etmiştir (Cronin, 2009: 67; Mearsheimer, 2019: 38–41). Bu gelişmeler, yalnızca güç dengesi değişimlerini değil, aynı zamanda krizlerin doğasında meydana gelen niteliksel dönüşümleri de ortaya koymuştur (Buzan & Hansen, 2009: 214).

Krizler, artık yalnızca devletler arası askerî çatışmalar veya geçici gerilimler olarak değil, ekonomik yaptırımlar, siber ve hibrit savaşlar, bilgi ve dezenformasyon operasyonları ile küresel normatif tartışmalar gibi çok boyutlu süreçler olarak görülmektedir (Hoffman, 2007: 14; Rid, 2020: 5). Teknolojik ve ekonomik araçların kriz yönetiminde artan rolü, uluslararası ilişkiler analiz paradigmasını derinden dönüştürmüş, klasik savaş-barış ayrımının yerini, krizlerin sürekli ve dinamik olarak üretildiği bir ortam anlayışına bırakmıştır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık teorisi, devletlerin ekonomik ve güvenlik ilişkilerinin giderek iç içe geçtiğini ve bu durumun krizlerin doğasını dönüştürdüğünü göstermektedir (Keohane & Nye, 1973; Keohane & Nye, 2000). Devlet dışı aktörler, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ve sivil toplum ağları, kriz süreçlerinde aktif rol oynamaktadır; bu, “yeni savaşlar” paradigmasının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Kaldor, 2012).

21.yüzyılın ilk çeyreği, uluslararası sistemde ortaya çıkan krizlerin yoğunluğu ve çeşitliliği açısından benzersizdir. 11 Eylül sonrası dönemde terörizme karşı güvenlik paradigmasının yeniden şekillendiği gözlemlenmiş, Afganistan ve Irak müdahaleleri, Arap Baharı süreçleri ve bölgesel güç rekabetleri devletler arası güç dinamiklerini yeniden tanımlamıştır. Bu vakalar, klasik kriz teorilerinin krizi sadece askerî çatışma biçimleriyle sınırlandıran yaklaşımını aşan yeni analiz gerekliliğini ortaya koymuştur. Siber saldırılar, hibrit savaşlar, ekonomik yaptırımlar ve bilgi operasyonları, krizlerin çok araçlı ve çok boyutlu doğasını vurgulayan yeni kavramsallaştırmalar için temel oluşturmuştur (Weissmann, 2025). Ekonomik krizler, enerji güvenliği meseleleri ve ticaret savaşları, devletlerin sadece silahlı güç kullanımıyla değil, ekonomik araçlar üzerinden kriz üretme kapasitesini ve bu krizleri jeopolitik avantaja çevirme yöntemlerini ortaya koymaktadır. Şiddetli ekonomik rekabet, yaptırımlar ve ticaret blokları, devletlerin kriz üretme kapasitesini genişleten yapısal unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Jeopolitik yaklaşım, bu süreçte yeniden merkezî bir kavram hâline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde geri planda kalan jeopolitik analizler, büyük güç rekabetinin geri dönüşü ile uluslararası ilişkilerde belirleyici bir boyut kazanmıştır (Agnew, 2003: 89). Yeni jeopolitik mantık, klasik yaklaşımların ötesine geçerek enerji hatları, ticaret koridorları, dijital altyapılar, bilgi ve iletişim teknolojileri gibi alanların stratejik önemini merkeze alır. Bu perspektif, jeopolitiği yalnızca fiziksel coğrafya ile sınırlandırmayıp, küresel sistemin çok katmanlı güç rekabeti içinde nasıl örgütlendiğini analiz eder. Uluslararası krizlerin yönetimi ve dönüşümü, bu çok boyutlu güç ilişkilerinin ve teknolojik araçların etkileşimiyle şekillenmektedir.

Grafik 1 Uluslararası Kriz Yoğunluğu Zaman Çizelgesi

Yeni jeopolitik mantığın kavramsal çerçevesi, klasik kriz ve çatışma literatürüne dayanır. Thomas Schelling’in caydırıcılık ve stratejik pazarlık teorileri, Michael Brecher’ın uluslararası kriz tanımları ve Robert Jervis’in algı ve yanlış hesaplama vurguları, 21. yüzyılın çok aktörlü ve karmaşık kriz ortamını anlamak için yeniden yorumlanmaktadır (Schelling, 1966: 2–4; Brecher, 1993: 3; Jervis, 1976: 58). Bu klasik çalışmalar, krizlerin yalnızca askerî ve diplomatik boyutlarını değil, aynı zamanda algısal, ekonomik ve teknolojik boyutlarını da açıklamada temel referans noktaları sağlamaktadır. Ayrıca krizler, devletlerin güvenlik, ekonomi ve normatif araçlarını nasıl eşgüdümlü kullandığını gösteren birer sistemik olay olarak değerlendirilir.

Metodolojik olarak çalışma, nitel karşılaştırmalı analiz ve seçici vaka incelemesi yöntemlerini bir arada kullanır. Afganistan ve Irak müdahaleleri, Arap Baharı süreci, Rusya’nın Gürcistan, Ukrayna ve Suriye’deki askerî hamleleri ile Çin’in Güney Çin Denizi ve Tayvan bağlamındaki stratejileri, yalnızca bölgesel olaylar

olarak değil, yeni jeopolitik mantığın somut yansımaları olarak ele alınmaktadır (Allison, 2017: 127). Bu vakalar, analitik çerçevenin sınanması ve kavramsal derinliğinin pekiştirilmesi amacıyla seçilmiştir. Bu bağlamda çalışma, krizleri geçici sapmalar olarak değil, uluslararası sistemin yapısal ve sürekli bir özelliği olarak ele alır.

Çalışmanın özgün katkısı, 2000 sonrası uluslararası krizleri tek bir bölgeye, aktöre veya güvenlik alanına indirgmeden, küresel sistemin yapısal dönüşümü ile bölgesel güç mücadelelerinin kesişiminde incelemesidir (Lake, 2009: 11). Literatürde çoğu çalışma ya büyük güç rekabetine ya da bölgesel krizlere odaklanırken, bu kitap krizlerin çok katmanlı doğasına ve uluslararası sistemdeki sürekli etkileşim mekanizmalarına odaklanmaktadır. Normatif bir çözüm reçetesi sunmaktan ziyade, analitik bir farkındalık yaratmayı hedefleyen bu çalışma, uluslararası krizlerin hangi koşullarda tırmandığını, hangi araçlarla yönetildiğini ve hangi durumlarda kalıcı çatışmalara dönüştüğünü anlamaya odaklanmaktadır (Buzan & Hansen, 2009: 221–225). Bu yaklaşım, hem akademik literatüre kavramsal bir katkı sağlar hem de politika yapımcılar için analitik bir referans noktası oluşturur.

1-Teorik Çerçeve: Kriz, Çatışma ve Jeopolitik Kavramları

1.1.Kriz Teorileri

Kriz kavramı, uluslararası ilişkiler literatüründe hem teorik hem de ampirik araştırmaların merkezinde yer alır. Krizler, genellikle aktörler arasındaki mevcut durumun ani ve öngörülemeyen biçimde değişmesi, bu değişimin ciddi güvenlik, ekonomik veya politik sonuçlar doğurması olarak tanımlanır (Brecher, 1993: 3). Bu tanım, krizlerin sadece geçici gerilimler olmadığını, aksine sistemik ve yapısal unsurlarla bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Krizlerin incelenmesi, devlet davranışlarını,

uluslararası ilişkilerin dinamiklerini ve aktörler arası algıların etkilerini anlamak açısından hayati önem taşır.

Thomas Schelling, krizlerin dinamiklerini anlamada temel bir çerçeve sunar. Schelling'in caydırıcılık ve stratejik pazarlık teorileri, krizlerin özellikle karşılıklı bağımlılık ve tehdit algısı üzerinden şekillendiğini vurgular (Schelling, 1966: 2–4). Ona göre krizler, aktörlerin rasyonel tercihlerine bağlı olarak yönetilebilir, ancak yanlış hesaplamalar veya iletişim eksikliği durumunda kontrol dışına çıkabilir. Özellikle nükleer caydırıcılık bağlamında Schelling'in teorisi, krizlerin potansiyel yıkıcılığını minimize etmek için aktörlerin stratejik davranışlarının önemini ortaya koyar. Modern uluslararası krizler, klasik savaş paradigmalarının ötesinde, ekonomik yaptırımlar, siber saldırılar ve bilgi operasyonları gibi çok boyutlu araçlarla şekillendiği için Schelling'in yaklaşımı hâlâ geçerlidir ve güncel kriz analizlerinde referans noktasıdır (Schelling, 1966: 35–55).

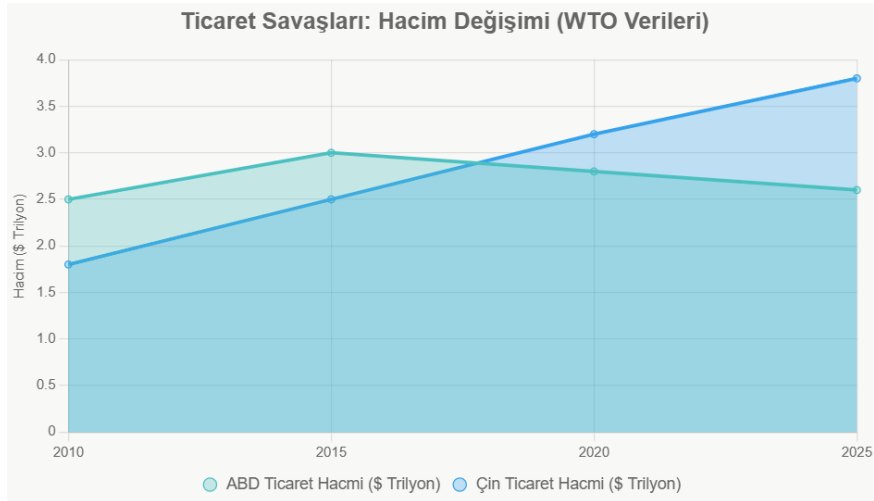
Michael Brecher ise krizleri, devletlerin davranışlarının istikrarsız bir noktaya geldiği anlar olarak tanımlar ve krizlerin çözüm yollarını sınıflandırır (Brecher, 1993: 27–31). Brecher, krizlerin ortaya çıkmasında hem aktörlerin algıları hem de sistemik koşulların belirleyici olduğunu savunur. Ona göre krizler, yalnızca aktörlerin yanlış hesaplamalarından değil, uluslararası sistemin yapısal dengesizliklerinden de kaynaklanabilir. Brecher'in yaklaşımı, modern krizlerin çok boyutlu doğasını anlamada etkin bir çerçeve sunar; özellikle enerji krizleri, ekonomik yaptırımlar ve dijital saldırılar gibi modern araçlar, krizleri klasik tanımlardan daha karmaşık hale getirmiştir.

Robert Lebow ise krizleri psikolojik ve sosyo-politik boyutlarıyla ele alır (Lebow, 1981: 12–15). Lebow'a göre aktörlerin tarihsel deneyimleri, kültürel kodları ve algı yanılgıları, kriz süreçlerinin şekillenmesinde kritik rol oynar. Bu yaklaşım, yalnızca stratejik ve yapısal unsurlara odaklanan realist analizlerin ötesine

geçerek, krizlerin insan faktörünü ve algısal boyutunu vurgular. Modern krizlerin çoğunda, aktörlerin birbirlerini nasıl algıladıkları, krizlerin tırmanıp tırmanmayacağını belirleyen temel değişkenlerden biri haline gelmiştir. Örneğin 2003 Irak Krizi, ABD ve uluslararası koalisyonun algısal hataları ve Saddam rejimiyle ilgili yanlış istihbarat değerlendirmeleri nedeniyle uluslararası bir kriz ortamı yaratmıştır (Buzan & Hansen, 2009: 214–217).

21.yüzyıl krizleri, klasik teori yaklaşımlarını sınavan yeni özellikler göstermektedir. Siber saldırılar, hibrit savaşlar, ekonomik yaptırımlar ve bilgi operasyonları, krizlerin çok boyutlu ve çok aktörlü bir yapıya dönüştüğünü gösterir (Hoffman, 2007: 14; Rid, 2020: 5–8). Bu bağlamda klasik kriz teorileri, sadece devletler arası askerî çatışmaları açıklamakla sınırlı kalmaz; modern krizler, sistemin bütünsel işleyişi ve çoklu aktörlerin etkileşimleri bağlamında analiz edilmelidir. Karmaşık karşılıklı bağımlılık ve ekonomik interdependans, krizlerin yalnızca silah veya askerî güç kullanımıyla değil, ekonomik yaptırımlar ve ticaret savaşları ile de şekillendiğini ortaya koymaktadır (Keohane & Nye, 1973: 45–48).

Grafik 2 Ticaret Savaşları: Hacim Değişimi(WTO Verileri)

Krizlerin tanımlanması ve sınıflandırılması da büyük önem taşır. Brecher'in tipolojisi, krizleri diplomatik krizler, askerî krizler ve hibrit krizler olarak ayırırken, Lebow psikolojik ve algısal boyutları öne çıkarır (Lebow, 1981: 25). Bu iki yaklaşımın birleştirilmesi, 21. yüzyıl krizlerinin çok boyutlu doğasını anlamada etkin bir çerçeve sağlar. Özellikle modern enerji krizleri ve dijital saldırılar, krizlerin yalnızca askerî veya diplomatik bağlamda ele alınamayacağını, çoklu güvenlik ve ekonomik boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Örneğin 2014 Ukrayna krizi, hem askerî müdahale hem ekonomik yaptırımlar hem de siber operasyonlar içeren çok boyutlu bir kriz olarak incelenebilir (Allison, 2017: 127–130).

Modern krizler ayrıca, devlet dışı aktörlerin rolünü ön plana çıkarmaktadır. Terör örgütleri, isyancı gruplar, siber suç ağları ve çokuluslu şirketler, krizlerin üretiminde ve yönetiminde etkili aktörler haline gelmiştir (Kaldor, 2012: 15–18). Bu durum, klasik devlet-merkezli kriz analizlerini yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Hibrit savaşlar ve siber saldırılar, devlet dışı aktörlerin uluslararası krizleri şekillendirme kapasitesini ortaya koymakta ve krizlerin karmaşıklığını artırmaktadır.

Kriz teorileri, aynı zamanda uluslararası politika yapıcılar için de önemli bir rehber niteliğindedir. Krizlerin tırmanışını önlemek, yönetmek veya çözmek için Schelling, Brecher ve Lebow'un sağladığı teorik çerçeveler, politika üretiminde stratejik bir temel sağlar. Örneğin, siber saldırılar ve ekonomik yaptırımların kriz yaratma potansiyeli, klasik askerî caydırıcılık modelleriyle birleştiğinde, karmaşık ve çok boyutlu kriz senaryolarının öngörülmesini mümkün kılar (Rid, 2020: 12–15). Modern kriz yönetimi, bu teorik yaklaşımları hem stratejik hem de operasyonel düzeyde harmanlamayı gerektirmektedir.

Kriz teorileri hem klasik hem de modern bağlamda uluslararası ilişkilerin temel yapı taşlarından birini oluşturur.

Schelling'in stratejik pazarlık ve caydırıcılık teorileri, Brecher'in kriz sınıflandırmaları ve Lebow'un algısal ve psikolojik analizleri, 21. yüzyılın çok boyutlu krizlerini anlamada birlikte kullanılabilecek güçlü bir çerçeve sunar. Modern krizler, devletlerarası çatışmaların ötesine geçerek siber, ekonomik ve hibrit boyutlarıyla çok aktörlü bir yapı kazanmış, klasik teoriler de bu dönüşüme uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

1.2.Çatışma Türleri

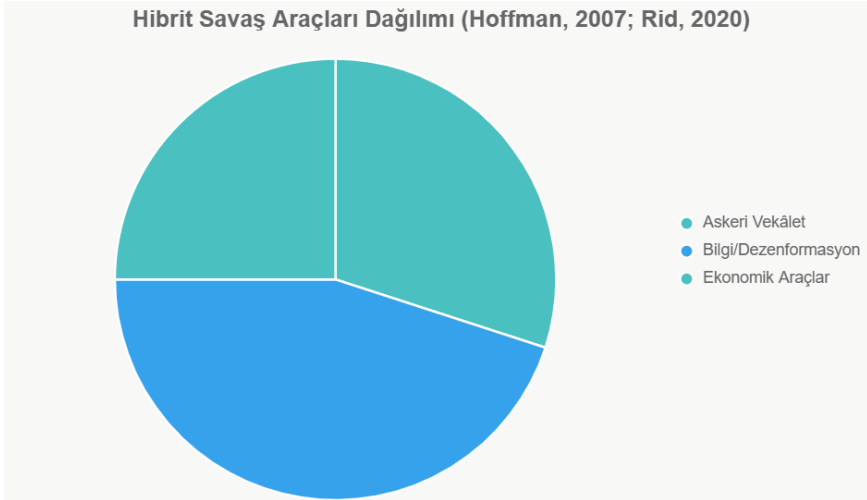
Uluslararası ilişkilerde çatışma türleri, krizlerin doğasını ve sonuçlarını anlamada merkezi bir rol oynar. Çatışmalar, aktörlerin güç, çıkar ve güvenlik arayışlarının farklı biçimlerde ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. 21. yüzyıl uluslararası sistemi, geleneksel devletlerarası çatışmaların ötesine geçmiş ve asimetrik, hibrit, vekâlet, siber ve nükleer çatışmalar gibi çok boyutlu ve karmaşık bir yapı kazanmıştır (Krause & Williams, 1996: 3–5; Hoffman, 2007: 14).

Asimetrik çatışmalar, güçlü bir devlet ile devlet dışı aktörler veya daha zayıf bir güç arasında meydana gelir. Bu çatışma türü, klasik savaş paradigmasının ötesinde dinamikler içerir ve modern terörizm, isyancı hareketler ve iç savaşlar bağlamında önem kazanır (Kaldor, 2012: 20–25). Asimetrik çatışmalarda zayıf taraf, konvansiyonel askeri güç kullanmaktan ziyade, gerilla taktikleri, terör eylemleri, propaganda ve bilgi operasyonları gibi yöntemlerle üstün güç üzerinde baskı kurar. Bu durum, devletlerin kriz yönetiminde klasik stratejilerin yetersiz kalmasına yol açar ve çok boyutlu çözüm yaklaşımlarını zorunlu kılar.

Hibrit savaş, klasik askerî yöntemlerin siber, ekonomik ve bilgi operasyonları ile birleştiği yeni çatışma biçimlerini tanımlar (Weissmann, 2025). Hibrit savaş, devletler veya devlet dışı aktörler tarafından yürütülebilir ve amaç, doğrudan silahlı çatışmaya girmeden rakiplerin stratejik hedeflerine zarar vermektir. Rusya'nın

2014 Ukrayna müdahalesi, hibrit savaşın tipik bir örneği olarak gösterilebilir; askerî güç, siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları ve ekonomik baskılar birlikte kullanılmıştır (Rid, 2020: 12–18). Hibrit savaşlar, modern uluslararası sistemde krizlerin tırmanışını hızlandıran ve çözümünü karmaşıklaştıran bir unsur olarak öne çıkar.

Grafik 3 Hibrit Savaş Araçları Dağılımı

Vekâlet savaşları, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yaygınlaşmıştır. Büyük güçler, doğrudan çatışmaya girmeden, bölgesel aktörler veya yerel gruplar aracılığıyla çıkarlarını savunur (Allison, 2017: 127–130). Bu tür savaşlar, hem büyük güçlerin stratejik çıkarlarını korumasını hem de yerel aktörlerin kendi politik hedeflerini ilerletmesini sağlar. Suriye iç savaşı ve Yemen krizleri, vekâlet savaşlarının çağdaş örnekleri olarak incelenebilir; bu çatışmalarda uluslararası aktörler, doğrudan müdahaleden ziyade yerel grupları destekleyerek kendi stratejik çıkarlarını korumaya çalışmıştır.

Siber çatışmalar, 2000 sonrası dönemde güvenlik literatürünün merkezine yerleşmiştir. Siber saldırılar, devletlerin kritik altyapılarına, seçim süreçlerine ve finansal sistemlerine

yönelik saldırıları kapsar (Rid, 2020: 5–8). Estonya 2007 siber saldırıları, siber çatışmaların uluslararası sistemi nasıl etkileyebileceğine dair ilk kapsamlı örneklerden biridir. Siber operasyonlar, geleneksel savaş mantığının ötesinde, devletlerin kriz üretme ve caydırma stratejilerinde yeni bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür çatışmalar, hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde güç projeksiyonu yapılmasını mümkün kılar ve çoğu zaman saldırganın kimliği belirsizdir, bu da kriz yönetimini zorlaştırır.

Nükleer çatışma, caydırıcılık teorisinin klasik uygulaması olarak krizlerin potansiyel yıkıcılığını gösterir. Nükleer silahların varlığı, devletlerin davranışlarını hem sınırlandırır hem de krizlerin tırmanışını önlemeye yönelik stratejik hesaplamaları zorunlu kılar (Schelling, 1966: 35–55). Soğuk Savaş dönemindeki Küba Füze Krizi, nükleer çatışma riskinin ve caydırıcılık mantığının en net örneklerinden biridir. Modern nükleer güçler, caydırıcılık teorisinin ilkelerini kullanarak krizlerin kontrolünü sağlamaya çalışsa da, yeni teknolojiler ve çok kutuplu sistemler, risklerin değerlendirilmesini daha karmaşık hale getirmektedir (Mearsheimer, 2019: 38–41).

Çatışma türlerinin analizi, modern krizlerin anlaşılmasında kritik öneme sahiptir. Her çatışma türü, farklı stratejik, politik ve ekonomik araçların kullanılmasını gerektirir. Bu bağlamda, asimetrik ve hibrit çatışmaların ortaya çıkışı, devletlerin klasik güvenlik ve savunma politikalarını yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır (Krause & Williams, 1996: 10–15). Aynı şekilde, vekâlet savaşları ve siber çatışmalar, krizlerin sadece askerî güç kullanımıyla değil, ekonomik yaptırımlar ve bilgi operasyonları ile de yönetilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çok boyutlu çatışma yapısı, modern uluslararası sistemi hem karmaşıklaştırmakta hem de kriz yönetiminde yeni teorik ve pratik yaklaşımları zorunlu kılmaktadır.

1.3.Jeopolitik ve Güç Dengesi

Jeopolitik, uluslararası ilişkilerde kriz ve çatışmaları anlamada temel bir çerçeve sunar. Klasik jeopolitik anlayış, devletlerin coğrafi konumu, doğal kaynakları ve stratejik noktaları üzerinden güç projeksiyonlarını analiz eder (Agnew, 2003: 89). Bununla birlikte, 21. yüzyılda jeopolitik analiz yalnızca coğrafi ve askerî unsurlarla sınırlı kalmamış, ekonomik, enerji ve teknolojik kaynakların krizlerin şekillenmesinde kritik rol oynadığını göstermiştir (Blackwill & Harris, 2016: 112). Neojeopolitik yaklaşımlar, klasik coğrafi avantaj kavramını ekonomik ve enerji temelli güç projeksiyonu ile birleştirerek, modern uluslararası krizlerin dinamiklerini anlamayı mümkün kılar.

Enerji jeopolitiği, modern uluslararası sistemde kriz üretiminde merkezi bir değişken olarak öne çıkar. Devletler, enerji kaynaklarını hem ekonomik kalkınma hem de stratejik caydırıcılık aracı olarak kullanırlar. Özellikle doğal gaz ve petrol gibi fosil yakıtlar, hem bölgesel hem de küresel düzeyde jeopolitik krizlerin merkezinde yer almıştır. Örneğin, Rusya'nın Avrupa'ya doğal gaz akışını sınırlaması, sadece ekonomik bir politika değil, aynı zamanda Avrupa ülkelerini stratejik olarak etkileme aracı olarak kullanılmıştır (Stern, 2005: 45–50). Benzer şekilde, Orta Doğu'da petrol üretim kapasitesini sınırlama veya fiyatları manipüle etme hamleleri, bölgesel krizleri tetikleyen önemli stratejik faktörler olmuştur. Enerji bağımlılıkları, modern devletlerin dış politikalarını ve kriz yönetim kapasitelerini doğrudan etkilemektedir.

Güç dengesi teorisi, krizlerin anlaşılmasında ve uluslararası sistemin istikrarını analiz etmede klasik bir araçtır. Waltz'a göre devletler, güvenliklerini maksimize etmek amacıyla güç arayışına girer ve bu süreçte sistemin yapısal özellikleri krizlerin ortaya çıkmasında belirleyici olur (Waltz, 1979: 88–92). Çok kutuplu sistemlerde, güç dağılımındaki dengesizlikler, çatışma olasılığını artırırken, tek kutuplu veya hegemonik sistemlerde krizler,

hegemonun stratejik tercihleri ve liderlik yeteneği ile şekillenir. Bu bağlamda, g dengesi analizi, krizlerin nedenlerini anlamak ve uluslararası aktrlerin davranışlarını öngörmek için vazgeçilmezdir.

Caydırıcılık teorisi, özellikle nükleer gler bağlamında krizlerin yönetilmesinde kritik bir araçtır. Schelling'in belirttiği gibi, caydırıcılık sadece silahların varlığı ile değil, aktrlerin algılanan niyetleri ve stratejik mesajları ile de ilgilidir (Schelling, 1966: 35–40). Modern jeopolitik bağlamda caydırıcılık, nükleer silahların ötesine geçerek ekonomik yaptırımlar, siber saldırılar ve uluslararası diplomatik baskılar gibi çok boyutlu araçları da içermektedir. Güvenlik ikilemi, bir devletin kendi güvenliğini artırma çabalarının diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanması durumunu ifade eder (Jervis, 1976: 66–70). Bu ikilemler, özellikle Çin'in Asya-Pasifik'teki yükselişi ve ABD'nin bölgesel stratejileri bağlamında krizlerin ortaya çıkma potansiyelini artırmaktadır.

Jeopolitik analiz, modern krizlerde devletlerin stratejik davranışlarını anlamada kritik bir araçtır. Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki iddiaları, Tayvan meselesi ve ABD'nin Hint-Pasifik stratejisi, g dengesi ve jeopolitik mantığın nasıl birbirine bağlı olduğunu göstermektedir (Mearsheimer, 2019: 38–41). NATO'nun genişleme politikaları ve Avrupa'da savunma harcamalarının artışı, g dengesi analizinin modern kriz yönetiminde nasıl uygulandığını ortaya koyar. Bu rnekler, sadece teorik değil, aynı zamanda pratik kriz yönetimi açısından jeopolitiğin önemini göstermektedir.

Modern jeopolitik ayrıca bilgi teknolojileri, yapay zeka ve siber kapasitenin g projeksiyonuna dahil edilmesini gerektirir (Buzan & Hansen, 2009: 214). Siber saldırılar, kritik altyapılara zarar verme ve dezenformasyon yoluyla ulusal güvenliği tehdit etme kapasitesine sahiptir. Bu, klasik g dengesi analizinin tek boyutluluğunu aşarak çok boyutlu bir stratejik değerlendirme gerektirir. Enerji, ekonomi, teknoloji ve bilgi alanlarındaki kapasite,

devletlerin kriz yönetimi ve diğer aktörleri caydırma yeteneklerini belirleyen temel değişkenlerdir.

Ayrıca, bölgesel aktörlerin artan rolü, güç dengesi analizini daha karmaşık hale getirmiştir. Türkiye, İran, Hindistan gibi orta güçler, bölgesel krizlerde kendi stratejik çıkarlarını korumak için hem klasik askerî güç hem de ekonomik ve diplomatik araçları kullanmaktadır (Blackwill & Harris, 2016: 120–125). Bu durum, güç dengesinin sadece büyük güçler arasındaki ilişkiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bölgesel ve küresel sistemin etkileşimli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Jeopolitik ve güç dengesi kavramları, modern uluslararası krizleri analiz etmek için merkezi bir çerçeve sunar. Klasik jeopolitik unsurların yanı sıra enerji, ekonomi ve teknoloji değişkenlerinin entegrasyonu, modern krizlerin çok boyutlu doğasını anlamayı mümkün kılmaktadır. Bu çerçeve, hem akademik literatüre katkı sağlamakta hem de politika yapıcılar için kriz yönetiminde uygulanabilir rehberlik sunmaktadır.

1.4.Yeni Jeopolitik Mantık

21.yüzyılda uluslararası krizlerin analizi, klasik güç dengesi ve geleneksel jeopolitik yaklaşımların ötesine geçmeyi zorunlu kılmıştır. Yeni jeopolitik mantık, devlet davranışlarını ve krizlerin dinamiklerini anlamada **çok katmanlı ve disiplinler arası bir çerçeve** sunar. Bu yaklaşım, devletlerin sadece askerî kapasite ve coğrafi avantaj gibi klasik değişkenlere değil, **enerji, ekonomi, teknoloji, bilgi ve uluslararası normlara uyum kapasitesi** gibi unsurlara da odaklanmasını gerektirir (Jervis, 2017: 9).

Enerji ve ekonomik bağımlılık, yeni jeopolitik mantığın merkezinde yer alır. Modern devletler, enerji kaynaklarını ve ekonomik araçları kriz yönetimi ve caydırıcılık amacıyla kullanmaktadır. Rusya'nın doğal gazı hem bir ekonomik kaynak hem de Avrupa üzerinde stratejik bir baskı aracı olarak kullanması,

enerji jeopolitiğinin krizler üzerindeki etkisine somut bir örnektir (Stern, 2005: 45–50). Benzer şekilde ABD ve Avrupa’nın İran’a uyguladığı ekonomik yaptırımlar, ekonomik araçların uluslararası krizlerdeki rolünü göstermektedir (Nephew, 2017: 12–15). Enerji ve ekonomi, modern krizlerde sadece devletler arası ilişkileri değil, küresel sistemin genel güç dağılımını da belirlemektedir.

Enerji ve ekonomi boyutu, devletlerin kriz üretme kapasitesini ve aynı zamanda krizleri önleme stratejilerini de şekillendirir. Örneğin, Suudi Arabistan ve OPEC ülkelerinin petrol üretim kotalarını düzenlemeleri, hem bölgesel hem küresel ekonomik istikrarı etkilemekte, dolayısıyla jeopolitik kararların ekonomi ile iç içe geçtiğini göstermektedir (Goldthau & Witte, 2010: 112–118).

Yeni jeopolitik mantık, teknoloji ve bilgi alanlarının stratejik rolünü de vurgular. Siber saldırılar, bilgi operasyonları ve yapay zeka destekli sistemler, modern devletlerin kriz üretme ve yönetme kapasitelerini dönüştürmüştür (Rid, 2020: 5–15). 2007 Estonya siber saldırıları ve Ukrayna’daki kritik altyapı saldırıları, dijital alanın modern krizlerdeki önemini açıkça göstermektedir. Bilgi ve teknoloji alanındaki üstünlük, artık sadece askerî güçle değil, aynı zamanda dijital kapasiteyle de krizlerin şekillenmesinde belirleyici bir unsur haline gelmiştir.

Ayrıca sosyal medya ve dijital bilgi akışı, kamuoyu algısını ve uluslararası baskı mekanizmalarını değiştirmiştir. Devletler, dezenformasyon ve bilgi operasyonları ile hem rakiplerini zayıflatmakta hem de kendi kriz yönetim kapasitesini artırmaktadır (Pomerantsev, 2014: 55–60). Bu durum, klasik güç dengesi analizinin tek boyutluluğunu aşarak çok boyutlu bir stratejik değerlendirme gerektirmektedir.

Bölgesel aktörlerin yükselişi, yeni jeopolitik mantığın bir başka temel unsurudur. Türkiye, İran, Hindistan ve Brezilya gibi orta güçler, bölgesel krizlerde kendi çıkarlarını korumak için askerî,

ekonomik ve diplomatik araçları birlikte kullanmaktadır (Blackwill & Harris, 2016: 120–125). Bu durum, klasik büyük güç-merkezli analizlerin ötesine geçerek, **çok katmanlı aktör etkileşimleri** ile krizlerin şekillendiğini göstermektedir.

Bölgesel aktörler, krizleri yalnızca kendi bölgelerinde değil, küresel ölçekte de etkileyebilmekte ve uluslararası aktörlerin stratejilerini yeniden şekillendirebilmektedir. Örneğin Türkiye'nin Suriye ve Libya'daki müdahaleleri, bölgesel güçlerin krizlerdeki etkisini ve çok boyutlu stratejik araç kullanımını ortaya koymaktadır (Phillips, 2018: 32–40).

Yeni jeopolitik mantık, büyük güç rekabetini ve küresel stratejik etkileşimleri de merkezine alır. Çin'in “Kuşak ve Yol” girişimi, ekonomik yatırımları jeopolitik bir stratejiye dönüştüren güncel bir örnektir (Fallon, 2015: 25–30). Çin, altyapı ve ticaret projeleri aracılığıyla hem bölgesel hem de küresel etkisini artırmakta ve krizlerin oluşum ve yönetim biçimlerini etkilemektedir.

Benzer şekilde, Rusya'nın Orta Doğu ve Doğu Avrupa'daki müdahaleleri, enerji, diplomasi ve askerî araçları kombine ederek kriz üretme kapasitesini artırmıştır. Bu durum, yeni jeopolitik mantığın **çok boyutlu kriz üretme ve yönetme stratejilerini** analiz etmede ne kadar kritik olduğunu göstermektedir (Allison, 2017: 127–130).

Yeni jeopolitik mantığın son temel unsuru, **karmaşık karşılıklı bağımlılık ve çok boyutlu aktör etkileşimleridir**. Küresel tedarik zincirleri, enerji bağımlılıkları, ekonomik yaptırımlar ve dijital altyapılar, devletlerin krizleri yönetme ve caydırma kapasitelerini belirleyen kritik faktörlerdir (Buzan & Hansen, 2009: 214–217). Bu çerçevede klasik güç dengesi analizleri güncellenmiş ve modern uluslararası sistemin karmaşık doğası dikkate alınmıştır.

Modern krizler, artık tek bir aktörün veya tek bir boyutun kontrolünde değildir; aksine devletler, bölgesel aktörler, çokuluslu

şirketler ve uluslararası örgütler arasında karşılıklı etkileşimlerle şekillenmektedir. Bu durum, yeni jeopolitik mantığın kriz analizinde neden çok katmanlı ve disiplinler arası bir yaklaşım gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

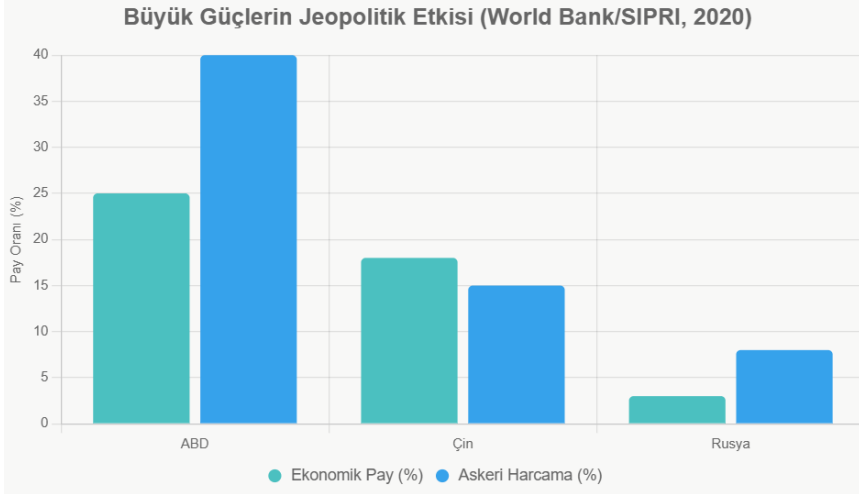
2-Uluslararası Sistemin Yapısal Değişimi: 2000 Sonrası Dünya

2.1.Tek Kutupluluktan Rekabetçi Çok Kutupluluğa Geçiş

2000 sonrası uluslararası sistem, Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu bir paradigmadan, giderek artan çok kutuplu rekabetçi yapıya evrilmiştir. Sovyetler Birliği'nin 1991'deki dağılmasıyla ABD, benzersiz bir hegemon konumuna yükselmiş ve uluslararası sistemde askeri, ekonomik ve diplomatik kapasitesini neredeyse sınırsız biçimde kullanma imkânına sahip olmuştur (Wohlforth, 1999: 22–26). Tek kutupluluk, krizlerin yönetiminde öngörülebilirliği artırmış, ABD'nin hem askerî müdahale hem de uluslararası normları yönlendirme kapasitesini güçlendirmiştir. 2000'li yılların başında ABD'nin toplam küresel savunma harcamaları, dünya askeri bütçesinin yaklaşık %40'ına denk gelmekteydi ve bu durum hegemonya kapasitesini somut bir biçimde ortaya koymaktaydı (SIPRI, 2022: 14).

Ancak bu yapı, tek boyutlu bir hegemonya modeli olarak uzun süre sürdürülebilir olmamıştır. 2000 sonrası dönemde Çin'in ekonomik yükselişi, Rusya'nın bölgesel stratejik müdahaleleri ve orta güçlerin artan etkisi, tek kutupluluğun sınırlarını test etmiştir. Çin, 2000–2020 arasında dünya Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (GDP) içindeki payını %2,5'ten %17,5'e yükseltmiş ve ABD ile ekonomik olarak denge oluşturma sürecini başlatmıştır (World Bank, 2021). Bu ekonomik dönüşüm, ABD hegemonya kapasitesinin artık sadece askerî değil, aynı zamanda ekonomik araçlar ve diplomasi yoluyla şekillendiğini göstermektedir.

Grafik 4 Büyük Güçlerin Jeopolitik Etkisi

Tek kutupluluktan çok kutupluluğa geçiş, yalnızca büyük güçlerin yükselişi ile değil, **küresel ekonomik ve enerji bağımlılıkları** ile de ilişkilidir. Enerji piyasaları ve ticaret ağları, krizlerin tırmanma ve yayılma hızını belirleyen önemli faktörler haline gelmiştir. Örneğin, Çin'in 2022'de küresel petrol ithalatının yaklaşık %15'ini Orta Doğu'dan sağlaması, bölgesel krizlerin küresel etkisini artırmaktadır (IEA, 2023: 14). Aynı şekilde ABD ve Avrupa'nın Rusya'ya yönelik enerji yaptırımları, çok kutuplu sistemin krizler üzerindeki etkisini doğrudan gözler önüne sermiştir (Brookings Institution, 2021: 12–16).

Tek kutupluluktan rekabetçi çok kutupluluğa geçişin bir diğer göstergesi, krizlerin ortaya çıkma ve tırmanma dinamikleridir. 2008 Gürcistan Savaşı, 2011 Libya müdahalesi ve 2014 Ukrayna krizi, yalnızca büyük güçlerin değil, bölgesel aktörler ve uluslararası örgütlerin de karar alma süreçlerinde belirleyici olduğunu göstermektedir (SETA, 2022: 18–22). Bu durum, tek kutupluluğun kriz yönetiminde sağladığı öngörülebilirliğin azaldığını ve çok kutupluluğun krizleri çok boyutlu aktör etkileşimleri çerçevesinde şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, çok kutupluluk süreci **jeopolitik belirsizliği ve stratejik karmaşıklığı** artırmıştır. Devletler artık sadece kendi çıkarlarını maksimize etmekle kalmayıp, rakip devletlerin ekonomik, askerî ve diplomatik hareketlerini analiz ederek strateji geliştirmek zorundadır. Bu bağlamda, çok kutuplu sistemin kriz yönetiminde klasik güç dengesi yaklaşımları artık tek başına yeterli değildir. Modern krizler, enerji, ekonomi, askeri güç ve uluslararası normlar arasında çok boyutlu bir etkileşimle şekillenmektedir.

Tek kutupluluktan rekabetçi çok kutupluluğa geçiş süreci, ABD hegemonya kapasitesinin sınırlarının test edildiği, Çin ve Rusya gibi yükselen güçlerin sistemik etkisinin arttığı ve bölgesel aktörlerin daha görünür hale geldiği bir dönemdir. Küresel ekonomik ve enerji bağımlılıkları, krizlerin yayılma hızını ve şiddetini belirlerken, çok boyutlu aktör etkileşimleri modern uluslararası sistemin karmaşıklığını açıklamada merkezi bir rol oynamaktadır.

2.2.Büyük Güçler ve Sistemik Etkiler

2000 sonrası uluslararası sistemin yapısal dönüşümünde en belirleyici faktörlerden biri, büyük güçlerin stratejik etkileşimleri ve kriz üretme kapasiteleridir. ABD'nin hegemonik pozisyonu, Çin'in ekonomik yükselişi ve Rusya'nın revizyonist politikaları, modern uluslararası krizlerin biçimlenmesinde sistemik bir çerçeve sunmaktadır. Bu bölümde üç ana eksen üzerinden analiz yapılacaktır: ABD'nin hegemonya kapasitesi ve kriz yönetimi, Çin'in küresel yükselişi ve stratejik etkileri, Rusya'nın revizyonist politikaları ve bölgesel müdahaleleri.

ABD, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası sistemin merkezi aktörü olarak krizleri yönetme kapasitesini hem askerî hem diplomatik hem de ekonomik araçlarla kullanmıştır. Irak Savaşı (2003) ve Afganistan müdahalesi, ABD'nin hegemonya kapasitesinin sınıandığı kritik örneklerdir (Ikenberry, 2008: 75–80). Bu müdahaleler, ABD'nin yalnızca askeri üstünlüğüne değil, aynı

zamanda uluslararası normları yönlendirme ve ekonomik yaptırımlar yoluyla krizleri şekillendirme kabiliyetine de işaret etmektedir.

Ekonomik araçların etkisi özellikle 2000–2020 arasında gözlemlenmiştir. ABD’nin uyguladığı ekonomik yaptırımlar, toplam küresel ticaretin yaklaşık %4,5’ini doğrudan etkilemiş ve hedef ülkelerde makroekonomik krizler yaratmıştır (Nephew, 2017: 35–42). Bu durum, hegemonya kapasitesinin artık sadece askerî değil, ekonomik ve finansal araçlarla da sürdürüldüğünü göstermektedir. ABD’nin kriz yönetiminde bu çok boyutlu yaklaşımı, uluslararası aktörler üzerinde caydırıcı ve yönlendirici bir etki yaratmıştır.

Çin, 21. yüzyılın başından itibaren ekonomik, diplomatik ve stratejik kapasitesini artırarak uluslararası sistemde merkezi bir aktör haline gelmiştir. “Kuşak ve Yol” girişimi, Çin’in ekonomik araçları jeopolitik bir stratejiye dönüştürmesini sağlamış ve özellikle Asya, Afrika ve Avrupa’da altyapı ve ticaret yatırımları yoluyla sistemik etkisini artırmıştır (Fallon, 2015: 25–30). CSIS raporuna göre, 2021 yılında Çin’in Kuşak ve Yol kapsamındaki yatırımları yaklaşık 140 milyar dolara ulaşmıştır (CSIS, 2022: 14–16). Bu yatırımlar, hem bölgesel krizlerde hem de küresel güç dengelerinde Çin’in etkisini somut biçimde artırmıştır.

Çin’in ekonomik yükselişi, ABD hegemonya kapasitesini dengelemekte ve çok kutuplu sistemin ortaya çıkmasını hızlandırmaktadır. Güney Çin Denizi’nde tartışmalı adalar ve Tayvan stratejisi, Çin’in askeri kapasitesini ve bölgesel krizlerdeki rolünü ortaya koymaktadır. Çin, ekonomik yatırımlar ve askeri güç arasındaki bu etkileşimle hem bölgesel hem de küresel krizleri şekillendirmektedir.

Rusya, 2000 sonrası dönemde revizyonist bir strateji izleyerek uluslararası sistemdeki etkinliğini artırmayı hedeflemiştir. 2008 Gürcistan Savaşı, 2014 Kırım’ın ilhakı ve Donbas krizi, Moskova’nın Batı’ya karşı konumlanarak hem bölgesel hem de

küresel krizleri yeniden şekillendirdiğini göstermektedir (Allison, 2017: 127–130). NATO’nun doğu sınırlarındaki konuşlanmaları 2015–2022 arasında %35 artmış ve bu durum Rusya’nın stratejik hamlelerini etkileyen bir faktör olmuştur (NATO Annual Report, 2022: 18–22).

Enerji politikaları, Rusya’nın revizyonist stratejisinin kritik bir bileşenidir. Doğal gaz ve petrol ihracatı, hem ekonomik gelir sağlamak hem de Batı üzerinde diplomatik baskı aracı olarak kullanılmaktadır (Stern, 2005: 45–50). Bu bağlamda, Rusya’nın bölgesel müdahaleleri ve enerji politikaları, modern uluslararası krizlerin çok boyutlu doğasını anlamada önemli örnekler sunmaktadır.

Orta güçler, 2000 sonrası dönemde uluslararası sistemin kriz üretme ve yönetme kapasitesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye, Hindistan ve İran, hem askerî kapasite hem de diplomatik ve ekonomik araçları kullanarak bölgesel krizleri şekillendirmektedir. Türkiye’nin 2015–2022 arasında Suriye ve Libya’ya yönelik müdahaleleri, bölgesel güçlerin stratejik kapasitesini ve çok aktörlü kriz dinamiklerini göstermektedir (SETA, 2022: 15–22). Hindistan ise Güney Asya’daki askerî hamleleri ve ekonomik gelişmeleri ile bölgesel krizlerde belirleyici bir aktör olmuştur.

Bu çok aktörlü etkileşimler, hem büyük güçler hem de orta güçlerin kriz üretme ve yönetme kapasitini anlamada sistemik bir çerçeve sunmaktadır. Modern uluslararası sistemde krizler, artık tek bir aktörün müdahalesiyle sınırlı değildir; aksine çok boyutlu güç dengeleri, ekonomik ve enerji bağımlılıkları, bölgesel aktörlerin stratejik hamleleri ve uluslararası örgütlerin müdahale kapasiteleriyle şekillenmektedir.

2.3.Uluslararası Örgütler ve Kriz Yönetimindeki Rolü

2000 sonrası uluslararası sistemin çok kutuplu ve rekabetçi doğasında, uluslararası örgütler kriz yönetiminde merkezi aktörler olarak öne çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Avrupa Birliği (AB) ve diğer bölgesel örgütler, krizlerin önlenmesi, yönetilmesi ve çözülmesinde hem norm belirleyici hem de operasyonel rol üstlenmektedir (Weiss, 2013: 60–65). Ancak bu örgütlerin etkinliği, yükselen güçlerin rekabeti ve çok kutuplu sistemin karmaşıklığı ile sınırlandırılmaktadır.

BM, 2000 sonrası dönemde barış koruma, insani yardım ve kriz arabuluculuğu gibi görevlerde önemli bir kapasite sergilemiştir. 2000–2020 yılları arasında BM barış koruma operasyonları yaklaşık 200.000 asker ve sivil personeli kapsayarak kriz bölgelerinde görev yapmıştır (UN Peacekeeping Annual Report, 2021). Bu operasyonlar, özellikle Afrika ve Orta Doğu'daki çatışmalarda devletlerarası istikrarın sağlanmasında kritik rol oynamıştır.

BM'nin müdahaleleri, yalnızca askerî operasyonlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda **sivil diplomasi ve arabuluculuk mekanizmaları** üzerinden de kriz yönetimini desteklemiştir. Örneğin, Sudan ve Güney Sudan'daki çatışmaların çözümünde BM, hem yerel aktörlerle diyalog mekanizmaları geliştirmiş hem de insani yardım ve yeniden inşa projelerini koordine etmiştir (UNDP, 2020: 34–40).

Ancak BM'nin etkinliği, büyük güçlerin politikalarıyla sınırlı kalabilmektedir. Libya müdahalesi (2011) ve Suriye iç savaşı, örgütün hem karar alma süreçlerindeki çekişmeleri hem de müdahale kapasitesindeki sınırlılıkları göstermektedir (RAND Corporation, 2019: 18–25). Bu durum, BM'nin modern krizlerde tek başına çözüm sağlayamayacağını ve çok aktörlü koordinasyonun önemini ortaya koymaktadır.

NATO, özellikle Doğu Avrupa ve Baltık bölgesinde artan güvenlik tehditlerine yanıt olarak kriz yönetim kapasitesini güçlendirmiştir. 2015–2022 yılları arasında NATO’nun doğu sınırlarındaki askerî konuşlanmaları %35 artmış ve bu durum hem caydırıcılık hem de kriz önleme açısından önemli bir stratejik mesaj vermiştir (NATO Annual Report, 2022: 18–22).

NATO’nun modern kriz yönetiminde **askerî ve diplomatik araçları birleştirmesi**, çok kutuplu sistemin gerektirdiği esnekliği göstermektedir. Örneğin, Ukrayna krizinde NATO, doğrudan müdahale yerine askeri varlık gösterimi, bilgi paylaşımı ve ortak tatbikatlar yoluyla kriz yönetimini desteklemiştir. Bu yaklaşım, örgütün krizlere doğrudan müdahale etmeden etkili bir denge mekanizması oluşturabildiğini göstermektedir.

AB, ekonomik kapasitesini ve diplomatik araçlarını kullanarak kriz yönetiminde etkin bir aktör olmuştur. Balkanlar, Ukrayna ve Orta Doğu’daki krizler, AB’nin hem yaptırım uygulama hem de barış inşası süreçlerindeki rolünü görünür kılmaktadır (European Commission, 2021). Özellikle enerji güvenliği ve ekonomik yaptırımlar, AB’nin bölgesel krizleri yönlendirmedeki stratejik araçlarıdır. Örneğin, 2022’de Rusya’ya uygulanan enerji yaptırımları ve finansal kısıtlamalar, AB’nin krizlerin yayılmasını önleme kapasitesini artırmıştır (Brookings Institution, 2022).

AB, kriz yönetiminde **çok boyutlu araçlar** kullanmaktadır: ekonomik yaptırımlar, diplomatik arabuluculuk, sivil ve askerî kapasite entegrasyonu ve bölgesel işbirliği mekanizmaları. Bu yaklaşım, modern çok kutuplu sistemde uluslararası örgütlerin etkinliğini ve kriz yönetimindeki esnekliğini ortaya koymaktadır.

2000 sonrası modern krizler, artık tek bir aktör veya örgütün kontrolünde şekillenmemektedir. Küresel tedarik zincirleri, enerji bağımlılıkları ve ekonomik yaptırımlar, devletler ve örgütler arasındaki etkileşimleri kritik hale getirmektedir. Örneğin, BM’nin uyguladığı yaptırımlar ve AB’nin enerji politikaları, krizlerde

devletlerin manevra alanını hem sınırlamakta hem de yönlendirmektedir (Brookings Institution, 2021: 12–16; IEA, 2023: 14).

Bu bağlamda uluslararası örgütler, kriz yönetiminde sadece doğrudan müdahale edici değil, aynı zamanda norm belirleyici, arabulucu ve stratejik dengeleyici roller üstlenmektedir. Çok kutuplu sistemin artan karmaşıklığı, örgütlerin esnek ve çok boyutlu yaklaşımlar geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

3-Güvenliğin Yeni Boyutları: Askerî, Ekonomik ve Teknolojik Rekabet

3.1.Siber Güvenlik ve Dijital Savaş

21.yüzyılda uluslararası güvenlik ortamı, geleneksel askerî araçların ötesinde **siber güvenlik ve dijital savaş** kavramlarıyla yeniden tanımlanmaktadır. Devletler, sadece kara, deniz ve hava alanlarında değil, aynı zamanda bilgi ve dijital alanlarda da stratejik üstünlük arayışına girmiştir. Siber güvenlik, kritik altyapıların korunmasından ekonomik ve diplomatik kriz yönetimine kadar çok katmanlı bir güvenlik alanını kapsamaktadır (Libicki, 2007: 15–22).

Dijital savaş, fiziksel çatışmaya gerek kalmaksızın stratejik hedeflere ulaşmayı sağlayan, devletler veya devlet-dışı aktörler tarafından yürütülen sistematik siber operasyonları ifade etmektedir. Bu operasyonlar arasında **kritik altyapıya saldırılar, finansal sistemlerin çökertilmesi, bilgi manipölasyonu ve dezenformasyon kampanyaları** yer almaktadır (Rid, 2013: 60–68). Siber savaşın en kritik özelliği, saldırının doğrudan algılanamaması ve müdahalenin karmaşık uluslararası hukuki tartışmalara tabi olmasıdır.

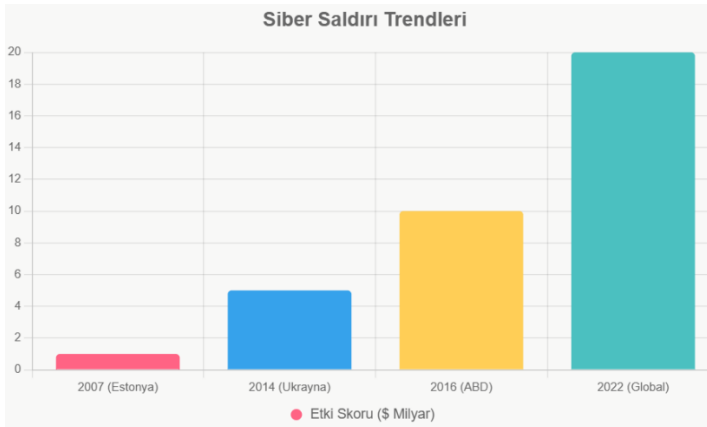
2007’de Estonya’ya yapılan kapsamlı siber saldırılar, modern dijital savaşın sembolü olarak değerlendirilmektedir. Saldırıları, Estonya’nın hükümet, bankacılık ve telekomünikasyon

sistemlerini geçici olarak işlevsiz hâle getirmiş, ülkede sosyal ve ekonomik panik yaratmıştır (Kerttunen, 2010: 45–50). Bu olay, devletlerin dijital altyapıya bağımlılığının ne kadar kırılgan olabileceğini ve ulusal güvenlik politikalarının dijital boyutunu zorunlu kıldığını göstermiştir.

Modern devletler, siber güvenliği hem savunma hem saldırı kapasitesi olarak iki boyutlu ele almaktadır. ABD, 2010 sonrası dönemde **US Cyber Command** aracılığıyla kritik altyapıyı koruma ve siber caydırıcılık stratejileri geliştirmiştir. Aynı şekilde, Çin’in “Siber Büyük Güç” stratejisi, hem endüstriyel casusluk hem de stratejik bilgi toplama amacıyla dijital saldırı ve savunma kapasitelerini entegre etmektedir (Nye, 2010: 78–85).

Siber kapasite, kriz yönetiminde geleneksel askerî güçle birlikte kullanılmaktadır. Örneğin ABD ve müttefiklerinin uyguladığı siber operasyonlar, İran ve Kuzey Kore gibi hedef ülkelerde ekonomik ve politik baskı unsuru olarak işlev görmüştür. 2010 yılında İran’ın nükleer programını hedef alan Stuxnet operasyonu, fiziksel sabotaj ve dijital saldırının eşzamanlı kullanımını simgelemektedir (Zetter, 2014: 23–30). Bu tür operasyonlar, dijital savaşın stratejik önemini ve modern kriz yönetimindeki rolünü ortaya koymaktadır.

Grafik 5 Siber Saldırı Trendleri

Siber saldırıların uluslararası hukuktaki statüsü halen tartışmalıdır. Bir saldırının “devletler arası silahlı saldırı” olarak kabul edilip edilmeyeceği, müdahale ve misilleme haklarını belirleyen kritik bir konudur. Tallinn Center (NATO CCDCOE, 2020: 12–20) raporları, siber saldırıların geleneksel askeri çatışmalarla eşdeğer etkiye sahip olabileceğini ve devletlerin ulusal yasalarını güncelleyerek bu tür saldırılara karşı caydırıcılık stratejileri geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu durum, modern krizlerde dijital savaşın **stratejik belirsizlik ve caydırıcılık** boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Devletler, siber kapasiteyi yalnızca savunma veya saldırı için değil, diplomatik müzakerelerde ve uluslararası krizlerde pazarlık gücü olarak kullanmaktadır. Siber saldırılar, askeri güçle birlikte ulusal güvenlik doktrinlerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

- **Ukrayna Enerji Altyapısı, 2014:** Rusya destekli siber saldırılar, Ukrayna elektrik şebekesini aksatmış ve halk üzerinde ciddi bir ekonomik ve sosyal etki yaratmıştır. Bu durum, dijital savaşın enerji güvenliği krizlerinde oynadığı belirleyici rolü göstermektedir (Rid, 2013: 60–68).
- **ABD Seçim Sistemlerine Siber Müdahale, 2016:** Rusya’nın siber operasyonları, ABD seçimlerini etkilemeye yönelik bilgi manipülasyonu ve dezenformasyon kampanyalarını içermiştir. Bu kriz, dijital savaşın siyasi süreçleri şekillendirebilecek kapasitesini ortaya koymuştur (Nye, 2010: 90–95).
- **Küresel Fidyeye Yazılım Saldırıları:** 2017–2022 yılları arasında fidye yazılım saldırıları, kritik sağlık, ulaşım ve finans altyapılarını hedef almış ve ekonomik kayıplar milyarlarca dolara ulaşmıştır (ENISA, 2021: 14–22).

Siber savaş artık yalnızca devletler arası değil, devlet-dışı aktörler tarafından da yürütülmektedir. Hacker grupları, uluslararası krizlerde istihbarat toplama ve dezenformasyon kampanyaları yürüterek devletlerin kriz yönetimini karmaşıklaştırmaktadır. Bu

durum, uluslararası hukukun ve normların dijital alanlarda uygulanabilirliğini sorgulamakta ve devletlerin stratejik planlarını yeniden şekillendirmesine neden olmaktadır.

Siber güvenlik ve dijital savaş, 21. yüzyılın uluslararası krizlerinin merkezinde yer almakta, modern devletlerin hem savunma hem saldırı kapasitelerini, hem ekonomik hem diplomatik araçlarını yeniden tanımlamaktadır. Siber savaş, krizlerin şiddetini artırabilen, ekonomik ve politik istikrarı hedefleyen çok boyutlu bir araçtır. Modern güvenlik doktrinleri, dijital alanı askerî ve diplomatik kapasite ile entegre etmek zorundadır; aksi hâlde devletler, küresel krizlerde kırılgan konumda kalmaktadır.

3.2.Uzay Jeopolitiği

21.yüzyılın uluslararası güvenlik ortamında, **uzay alanı** artık sadece bilimsel ve ticari bir mecra olmaktan çıkmış, stratejik ve jeopolitik bir savaş alanı hâline gelmiştir. Devletler, uydular, uzay tabanlı sensör sistemleri ve iletişim ağları aracılığıyla hem askeri üstünlük hem de ekonomik ve diplomatik güç elde etmeye çalışmaktadır. Uzay jeopolitiği, modern krizlerin biçimlenmesinde, güç dengelerinin yeniden tanımlanmasında ve uluslararası normların uygulanmasında merkezi bir rol oynamaktadır (Kaplan, 2004: 12–18).

Uzayda güç, yalnızca teknolojik kapasiteyle değil, stratejik erişim, uyduların işlevselliği ve veri toplama kapasitesiyle ölçülmektedir. ABD, 2022 itibarıyla dünya yörüngesindeki uyduların yaklaşık %45–50’sini kontrol etmekte ve GPS, istihbarat, erken uyarı ve iletişim sistemleri aracılığıyla küresel caydırıcılık sağlamaktadır (Union of Concerned Scientists, 2021: 14–20). Çin’in BeiDou navigasyon sistemi ve Rusya’nın GLONASS sistemi, ABD’nin hegemonik üstünlüğüne karşı alternatifler sunarak çok kutuplu bir uzay sistemini ortaya çıkarmıştır (Siddiqi, 2018: 33–40).

Bununla birlikte, Avrupa Birliği, Hindistan ve Japonya gibi orta güçler de kendi uydu navigasyon ve gözlem sistemleri üzerinden uzayda stratejik ve ekonomik etki yaratmaya çalışmaktadır. AB'nin Galileo sistemi, hem sivil hem de askeri kullanım kapasitesi sağlayarak Avrupa'nın küresel jeopolitik pozisyonunu güçlendirmektedir (European Space Agency, 2022: 15–22).

Uzay jeopolitiği, özellikle **uzay silahlanması ve savunma teknolojileri** bağlamında kritik bir boyut kazanmaktadır. Anti-uydu silahları (ASAT), lazer sistemleri ve uydu tabanlı gözetim teknolojileri, devletlerin krizlerde üstünlük sağlama kapasitesini artırmaktadır (Weeden & Samson, 2019: 45–52).

ABD'nin Space Force birimi, 2020'den itibaren uzay tabanlı operasyonları hem savunma hem de kriz yönetiminde kullanacak şekilde yapılandırmıştır. Çin ve Rusya'nın benzer oluşumları, bölgesel krizlerde caydırıcılık ve stratejik denge oluşturmak amacıyla tasarlanmıştır. Özellikle Çin'in 2007 ve 2019 ASAT testleri, uluslararası toplumda uzayda silahlanmanın potansiyel kriz etkilerini net bir biçimde ortaya koymuştur (Weeden & Samson, 2019: 45–52).

Modern krizlerde uydular, hem doğrudan hem dolaylı etkiler yaratmaktadır. 2015 sonrası Suriye krizinde ABD ve Rusya'nın uydu tabanlı istihbarat sistemleri, askeri harekâtların planlanmasında ve stratejik karar alma süreçlerinde belirleyici olmuştur (Siddiqi, 2018: 33–40). Ukrayna'da 2022'de yaşanan Rus saldırıları sırasında uydu tabanlı erken uyarı ve haberleşme sistemleri, kriz yönetiminde ve lojistik planlamada kritik rol oynamıştır.

Ticari uydu operatörleri de bu krizlerde stratejik araç hâline gelmiştir. SpaceX'in Starlink ağı, Ukrayna'ya internet ve iletişim altyapısı sağlayarak kriz yönetiminde doğrudan rol oynamış, devletlerin stratejik esnekliğini artırmıştır (Bryce Space and

Technology, 2022: 5–12). Bu durum, devletler ve özel sektörün kriz yönetiminde nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Uzay jeopolitiği, ekonomik ve ticari çıkarlarla doğrudan bağlantılıdır. Küresel uzay endüstrisi, 2022 itibarıyla yaklaşık 470 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaşmış olup, uydular aracılığıyla veri toplama, ticaret, finans ve iletişim alanlarında stratejik avantaj sağlamaktadır (Bryce Space and Technology, 2022: 5–12). Bu ekonomik kapasite, devletlerin hem kriz yönetiminde hem de küresel güç mücadelesinde kullanabilecekleri stratejik bir araçtır.

Uzayda artan rekabet, uluslararası hukuk açısından ciddi zorluklar yaratmaktadır. 1967 Uzay Antlaşması ve 1972 Anti-Uydu Silahları sınırlama anlaşmaları, devletlerin uzay faaliyetlerini düzenlemeyi amaçlasa da, teknolojik gelişmeler ve çok kutuplu sistemin gereklilikleri, normların etkinliğini sınırlamaktadır (Tronchetti, 2013: 21–30). Çin ve Rusya’nın anti-uydu testleri, uzayda normatif boşlukları ve kriz potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır.

- **ABD:** Uydu ve uzay silahlanması yatırımlarında lider konumda olup, GPS, erken uyarı ve istihbarat sistemleriyle kriz yönetiminde doğrudan etkiye sahiptir.
- **Çin:** ASAT testleri ve BeiDou sistemi ile bölgesel ve küresel stratejik kapasitesini artırmış, kriz yönetiminde caydırıcılık ve müzakere gücü elde etmiştir.
- **Rusya:** GLONASS sistemi ve uzay tabanlı gözetim kapasitesi ile NATO ve Batı müttefikleri üzerinde stratejik baskı oluşturmaktadır.
- **Orta Güçler (AB, Hindistan, Japonya):** Galileo ve IRNSS sistemleri ile bölgesel krizlerde diplomatik ve ekonomik araç olarak uzayı kullanmaktadır.

Uzay jeopolitiği, modern uluslararası güvenlik ve kriz yönetiminin merkezinde yer almaktadır. Askerî kapasite, ekonomik araçlar ve uluslararası normlar arasındaki etkileşim, krizlerin

şiddetini ve yayılmasını doğrudan etkilemektedir. Devletler, uzayda hem caydırıcılık hem müdahale hem de kriz yönetimi kapasitesini artırarak, çok kutuplu ve rekabetçi sistemde stratejik avantaj elde etmeye çalışmaktadır. Modern krizler, yalnızca kara, deniz ve hava alanlarıyla sınırlı kalmayıp, uzayın stratejik potansiyeliyle de şekillenmektedir.

3.3.Ekonomik Güvenlik, Enerji ve Savunma Teknolojileri

21.yüzyılın uluslararası güvenlik ortamında, **ekonomik güvenlik, enerji kaynakları ve savunma teknolojileri**, devletlerin kriz yönetimi ve güç projeksiyonunda merkezi bir rol oynamaktadır. Ekonomik güvenlik, yalnızca mali istikrar ve ticaret hacmi ile sınırlı olmayıp, enerji arz güvenliği, stratejik hammaddeler, kritik tedarik zincirleri ve ulusal sanayinin korunmasını da kapsamaktadır (Gordon, 2018: 22–30). Bu bağlamda, ekonomik ve enerji güvenliği doğrudan modern devletlerin ulusal güvenlik stratejilerinin ayrılmaz bir unsuru hâline gelmiştir.

Petrol, doğal gaz ve kritik mineraller, modern devletler için hem ekonomik kalkınmanın hem de stratejik caydırıcılığın temel unsurlarıdır. 2000 sonrası dönemde Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa’da yaşanan enerji krizleri, küresel ekonomik ve güvenlik istikrarını doğrudan etkilemiştir. 2014’teki Ukrayna krizi sırasında Rusya’nın doğal gaz tedarikini kısıması, Avrupa ülkelerinde enerji güvenliği stratejilerinin yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur (Yergin, 2017: 78–85).

Enerji güvenliği sadece arz krizleri ile sınırlı değildir; fiyat dalgalanmaları, altyapıya yönelik siber veya fiziksel saldırılar ve stratejik enerji depolama kapasitesi de kritik öneme sahiptir. 2021–2022 yıllarında Avrupa’da doğal gaz fiyatlarının %350 artması, enerji ve ekonomik güvenliğin ulusal kriz yönetimi planlarına dahil edilmesini zorunlu kılmıştır (International Energy Agency [IEA], 2022: 14–18). Bu durum, enerji güvenliğinin modern jeopolitik

krizlerde doğrudan bir silah olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Ekonomik yaptırımlar ve ticaret savaşları, modern devletlerin kriz yönetiminde kullandığı **dolaylı silahlar** olarak öne çıkmaktadır. ABD'nin Rusya ve Çin'e uyguladığı yaptırımlar, yalnızca ekonomik baskı aracı değil, aynı zamanda diplomatik ve stratejik kriz yönetimi aracıdır (Nephew, 2017: 120–130).

Ticaret savaşları, küresel tedarik zincirlerini ve stratejik işbirliklerini etkileyerek krizlerin yayılmasını hızlandırmaktadır. Örneğin 2018–2020 yılları arasında ABD-Çin ticaret savaşı, küresel ekonomide %0,5–1 oranında büyüme kaybına yol açmış ve devletleri enerji ve hammadde stratejilerini çeşitlendirmeye zorlamıştır (Bown, 2020: 5–12). Bu durum, ekonomik araçların modern krizlerde hem savunma hem de saldırı amaçlı stratejik bir enstrüman olarak kullanımını göstermektedir.

Savunma teknolojileri, ekonomik ve enerji güvenliği ile doğrudan ilişkilidir. 2000 sonrası dönemde **insansız hava araçları (İHA), ileri füze sistemleri, yapay zeka tabanlı gözetim teknolojileri, siber savunma ve robotik harp sistemleri**, devletlerin kriz yönetiminde karar alma süreçlerini doğrudan etkilemiştir (Johnson-Freese, 2020: 45–60).

Yeni harp doktrinleri, konvansiyonel silahlardan ziyade **çok boyutlu ve entegre savunma stratejilerine** odaklanmaktadır. ABD'nin Joint All-Domain Command and Control (JADC2) sistemi ve Çin'in “Informationalized Warfare” doktrini, askeri, ekonomik ve dijital alanları birbirine entegre ederek krizlerde çok yönlü üstünlük sağlamaktadır (Schmitt, 2019: 33–42).

Enerji ve ekonomik güvenlik, savunma teknolojileri ile iç içe geçmiş ve modern kriz yönetiminde kritik rol oynamaktadır. Enerji altyapısına yönelik siber veya fiziksel saldırılar, sadece ekonomik istikrarı bozmakla kalmaz; aynı zamanda askeri operasyonların planlanmasını ve lojistik kapasiteyi de etkiler. 2015 sonrası Ukrayna

enerji altyapısına yapılan saldırılar, NATO ve AB'nin kriz planlamasında bu üç boyutun birbirine bağımlılığını açıkça ortaya koymuştur (Rid, 2013: 60–68).

Buna ek olarak, **kritik mineraller ve nadir toprak elementlerinin kontrolü**, savunma sanayiinde bağımlılığı azaltmak ve krizlerde stratejik avantaj sağlamak açısından önemlidir. Çin'in nadir toprak ihracatını sınırlaması, ABD ve AB'de savunma teknolojileri üretim stratejilerinin yeniden şekillenmesine neden olmuş, bu kaynakların stratejik krizlerde bir silah olarak kullanılabileceğini göstermiştir (Humphries, 2018: 12–18).

1. **ABD-Rusya Enerji Krizi, 2014:** Ukrayna üzerinden Rus gazının kesilmesi, Avrupa ülkelerinin enerji stratejilerini acil durum planlarına dahil etmesine yol açmıştır.
 2. **ABD-Çin Ticaret Savaşları, 2018–2020:** Küresel tedarik zincirlerinde aksamalar, devletleri enerji ve hammadde güvenliğini yeniden yapılandırmaya zorlamıştır.
 3. **Fidye Yazılım ve Enerji Altyapısı Saldırıları, 2017–2022:** Kritik enerji tesislerine yönelik siber saldırılar, ekonomik güvenlik ve savunma stratejilerini doğrudan etkilemiştir.
 4. **Kritik Minerallerin Kontrolü, 2018–2022:** Çin'in nadir toprak ihracatını kısıtlaması, ABD ve AB'nin savunma sanayii stratejilerini yeniden şekillendirmiştir.
- Enerji ve ekonomik güvenlik, krizlerin şiddetini ve yayılmasını doğrudan etkiler.
 - Ticaret savaşları ve ekonomik yaptırımlar, devletler arası diplomatik ve stratejik araç olarak kullanılır.
 - Savunma teknolojileri, ekonomik ve enerji güvenliği ile entegre edilerek kriz yönetiminde çok boyutlu avantaj sağlar.
 - Kritik enerji ve mineral kaynaklarının kontrolü, modern jeopolitik çatışmaların merkezindedir.

Modern kriz yönetimi, ekonomik, enerji ve savunma alanlarını birbirine entegre eden stratejik planlama ile mümkündür.

Devletler, yalnızca askerî güç ile değil, ekonomik ve enerji kapasitesi ile de krizlerde caydırıcılık ve müdahale gücü elde etmektedir.

4- 11 Eylül ve Sonrası: Terörle Mücadele Çerçevesinde Dönüşen Jeopolitik

4.1. 11 Eylül Saldırıları ve Küresel Tehdit Algısının Dönüşümü

11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik gerçekleştirilen terör saldırıları, uluslararası sistemin güvenlik mantığında yalnızca geçici bir sarsıntı değil, yapısal ve uzun vadeli bir dönüşüm yaratmıştır. Bu saldırılar, Soğuk Savaş sonrası dönemde hâkim olan iyimser liberal düzen varsayımlarını ciddi biçimde aşındırmış ve devlet merkezli güvenlik anlayışının, sınır aşan ve ağ-temelli tehditler karşısında yetersiz kaldığını açık biçimde ortaya koymuştur (Hoffman, 2006: 2–10). Böylece terörizm, uluslararası ilişkilerde tali bir güvenlik sorunu olmaktan çıkarak, küresel sistemin merkezî tehdit kategorilerinden biri hâline gelmiştir.

11 Eylül öncesinde uluslararası güvenlik algısı büyük ölçüde **devletler arası askerî rekabet**, nükleer caydırıcılık ve bölgesel çatışmalar çerçevesinde şekillenmekteydi. Devlet dışı aktörler ise çoğunlukla ikincil ve yerel tehditler olarak değerlendiriliyordu. Ancak 11 Eylül saldırıları, bu aktörlerin yüksek yıkıcılık kapasitesine sahip olabileceğini ve küresel güç dengelerini etkileyebileceğini göstermiştir. Bu bağlamda saldırılar, güvenliğin öznesini ve nesnesini yeniden tanımlamış; tehdidin kaynağını belirli bir coğrafya veya devletten ziyade, **dağınık, mobil ve ideolojik ağlara** kaydırmıştır (Kaldor, 2012: 87–95).

Bu dönüşüm, güvenlik çalışmalarında **güvenlikleştirme** kavramının pratikte güçlü biçimde uygulanmasına yol açmıştır. Buzan, Wæver ve de Wilde'ın güvenlikleştirme teorisine uygun

biçimde, terörizm siyasi söylem aracılığıyla varoluşsal bir tehdit olarak inşa edilmiş; böylece olağanüstü önlemler ve istisnai politikalar meşrulaştırılmıştır (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998: 23–31). ABD yönetimi, 11 Eylül sonrasında terörle mücadeleyi yalnızca bir güvenlik politikası değil, ulusal kimliği ve küresel düzeni koruma meselesi olarak sunmuştur. Bu söylemsel dönüşüm, askerî müdahalelerden iç güvenlik yasalarına kadar geniş bir politika alanını etkilemiştir.

Tehdit algısındaki bu radikal değişim, **klasik caydırıcılık ve savunma doktrinlerinin** sorgulanmasına yol açmıştır. Devlet dışı aktörlerin sabit bir coğrafyaya, düzenli ordulara veya tanımlı altyapılara sahip olmaması, geleneksel caydırıcılık mekanizmalarını büyük ölçüde işlevsiz hâle getirmiştir. Bu durum, ABD’nin 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde açıkça ifade edilmiş ve önleyici savaş doktrini, terörizm ve kitle imha silahlarının birlikte ele alındığı yeni bir güvenlik paradigması olarak sunulmuştur (The White House, 2002: 15–18). Böylece tehdit algısı, potansiyel riskler üzerinden şekillenen proaktif bir güvenlik anlayışına evrilmiştir.

11 Eylül’ün yarattığı güvenlik şoku, sadece ABD’nin dış politikasını değil, **küresel güvenlik mimarisini** de dönüştürmüştür. NATO’nun tarihinde ilk kez 5. maddeyi devreye sokması, terörizmin kolektif savunma kapsamında ele alınabileceğini göstermiştir (NATO, 2001). Bu gelişme, ittifak sistemlerinin tehdit tanımlarını genişletmiş ve devletler arası dayanışmanın sınırlarını yeniden çizmiştir. Aynı süreçte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 1368 ve 1373 sayılı kararları, terörle mücadeleyi uluslararası hukukun merkezine yerleştirerek, devletlere finansal denetim, sınır güvenliği ve istihbarat paylaşımı alanlarında bağlayıcı yükümlülükler getirmiştir (UNSC, 2001).

Bu normatif dönüşüm, egemenlik ilkesinin ve iç işlerine karışmama prensibinin yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Terörle mücadele gerekçesiyle gerçekleştirilen askerî müdahaleler,

hedef devletlerin rızası olmaksızın da meşrulaştırılmaya başlanmış; bu durum uluslararası hukukta ciddi tartışmalara neden olmuştur (Byers, 2002: 109–115). Böylece 11 Eylül, yalnızca güvenlik politikalarını değil, uluslararası hukukun temel ilkelerini de dönüştüren bir referans noktası hâline gelmiştir.

Think-tank literatürü, bu dönemde tehdit algısındaki dönüşümün uzun vadeli etkilerine özellikle dikkat çekmiştir. RAND Corporation ve Brookings Institution tarafından yayımlanan raporlar, terörle mücadelenin demokratik rejimler üzerinde gözetim, özgürlükler ve hukuk devleti açısından kalıcı baskılar yarattığını ortaya koymaktadır (Cronin, 2009: 45–53; RAND, 2008). Bu bağlamda güvenlik ile özgürlük arasındaki denge, 11 Eylül sonrası dönemin en tartışmalı meselelerinden biri hâline gelmiştir.

11 Eylül saldırıları, uluslararası sistemde tehdidin doğasını, kaynağını ve algılanma biçimini köklü biçimde dönüştürmüştür. Terörizm, devletler arası rekabetle iç içe geçmiş; askeri müdahaleler, normatif dönüşümler ve yeni jeopolitik kırılmaların başlıca gerekçelerinden biri hâline gelmiştir. Bu nedenle 11 Eylül, 21. yüzyılın kriz ve çatışma dinamiklerini anlamak açısından kurucu ve belirleyici bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

4.2. Afganistan Müdahalesi: Terörle Mücadelenin Askerileştirilmesi, Devlet İnşası ve Jeopolitik Sınırlar

Afganistan’a yönelik askerî müdahale, 11 Eylül saldırılarının ardından şekillenen yeni küresel güvenlik paradigmasının en somut ve kapsamlı tezahürü olmuştur. “Operation Enduring Freedom” çerçevesinde başlatılan bu müdahale, yalnızca El-Kaide’nin operasyonel kapasitesinin yok edilmesini değil, aynı zamanda Taliban rejiminin devrilmesini ve Afganistan’ın uluslararası sisteme yeniden entegre edilmesini hedeflemiştir. Bu yönüyle Afganistan müdahalesi, klasik askerî harekât anlayışını aşan; **terörle mücadele, rejim değişikliği ve devlet inşası** hedeflerini aynı anda bünyesinde

barındıran çok katmanlı bir güvenlik girişimi olarak değerlendirilmelidir (Rubin, 2002: 17–26).

Afganistan müdahalesinin hukuki ve normatif temeli, 11 Eylül sonrasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 1368 ve 1373 sayılı kararlarla şekillenmiştir. Bu kararlar, terörizmi uluslararası barış ve güvenliğe yönelik açık bir tehdit olarak tanımlamış ve devletlere terörle mücadele kapsamında geniş yetkiler tanımıştır (UNSC, 2001). Ancak Afganistan örneğinde bu yetkiler, fiilen **egemenliğin askıya alınması** ve dış müdahalenin meşrulaştırılması anlamına gelmiştir. Böylece Afganistan, terörle mücadele gerekçesiyle devlet egemenliğinin sınırlarının yeniden çizildiği ilk büyük vaka hâline gelmiştir.

Müdahalenin askerî safhası görece kısa sürede başarıya ulaşmış; Taliban yönetimi 2001 yılı sonuna gelindiğinde iktidardan uzaklaştırılmıştır. Ancak bu hızlı askerî başarı, güvenliğin kalıcı biçimde tesis edildiği anlamına gelmemiştir. Aksine, Afganistan deneyimi, **askerî zafer ile siyasal istikrar arasındaki kopukluğu** açık biçimde ortaya koymuştur. NATO’nun ISAF misyonu çerçevesinde yürütülen güvenlik operasyonları, sahadaki güvenlik boşluklarını kapatmakta zorlanmış; özellikle kırsal bölgelerde Taliban ve diğer silahlı gruplar yeniden etkinlik kazanmıştır (NATO, 2014).

Bu süreçte Afganistan, terörle mücadelenin **askerîleştirilmesinin sınırlarını** gösteren bir laboratuvar işlevi görmüştür. Konvansiyonel askerî güç, düzensiz ve yerel toplumsal ağlara dayanan terör ve isyan hareketleri karşısında sınırlı bir etki yaratmıştır. Kilcullen’in karşı-ayaklanma literatüründe vurguladığı üzere, Afganistan’da güvenlik sorunu yalnızca silahlı gruplardan değil, zayıf devlet kapasitesi, etnik bölünmeler ve ekonomik yoksunluktan kaynaklanmıştır (Kilcullen, 2009: 63–72). Bu durum, terörle mücadelenin askerî araçlarla tek başına sürdürülemeyeceğini göstermiştir.

Afganistan müdahalesinin en tartışmalı boyutlarından biri **devlet inşası** meselesidir. ABD ve müttefikleri, güvenlik operasyonlarıyla eş zamanlı olarak merkezi bir devlet yapısı, demokratik kurumlar ve piyasa ekonomisi tesis etmeyi hedeflemiştir. Ancak bu yaklaşım, Afganistan'ın tarihsel, toplumsal ve etnik yapısıyla sık sık çatışmıştır. Brookings Institution ve RAND Corporation tarafından yapılan analizler, Afganistan'da uygulanan devlet inşası modelinin yerel meşruiyet üretmekte başarısız olduğunu ve dışa bağımlı bir siyasal yapı yarattığını ortaya koymaktadır (Dobbins et al., 2007; Jones, 2008).

Jeopolitik açıdan bakıldığında Afganistan müdahalesi, terörle mücadele söyleminin ötesinde, **büyük güç rekabetinin dolaylı bir sahnesi** hâline gelmiştir. ABD'nin Orta Asya'da askeri üsler edinmesi, Rusya ve Çin tarafından bölgesel güç dengelerine yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu algı, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün güvenlik boyutunun güçlenmesine ve Avrasya merkezli alternatif güvenlik söylemlerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Cooley, 2012: 91–102). Böylece Afganistan, terörle mücadele operasyonlarının daha geniş jeopolitik hesaplarla nasıl iç içe geçtiğini gösteren bir örnek sunmuştur.

Afganistan müdahalesinin uzun vadeli sonuçları, 2021 yılında NATO ve ABD güçlerinin çekilmesiyle daha da görünür hâle gelmiştir. Taliban'ın kısa sürede yeniden iktidarı ele geçirmesi, yirmi yılı aşkın askerî ve siyasal müdahalenin **sürdürülebilir güvenlik ve devlet kapasitesi üretmekte başarısız olduğunu** göstermiştir. Bu gelişme, terörle mücadelede dış müdahale, askerî güç ve normatif dönüşüm arasındaki ilişkinin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır (SIGAR, 2021).

Afganistan müdahalesi, 11 Eylül sonrası dönemin terörle mücadele stratejisinin hem **kurucu deneyimi** hem de en kapsamlı başarısızlık sınavı olarak değerlendirilebilir. Bu vaka, uluslararası güvenlik anlayışında askerî gücün sınırlarını, devlet inşasının

zorluklarını ve jeopolitiğin çok katmanlı doğasını açık biçimde ortaya koymuştur. Afganistan örneği, modern krizlerin yalnızca askerî araçlarla değil, siyasal meşruiyet, yerel dinamikler ve bölgesel dengeler dikkate alınarak yönetilebileceğini gösteren temel bir referans noktasıdır.

4.3. Irak Savaşı (2003): Önleyici Savaş Doktrini, Meşruiyet Krizi ve Hegemonik Aşınma

2003 yılında ABD öncülüğünde gerçekleştirilen Irak müdahalesi, 11 Eylül sonrası uluslararası güvenlik anlayışının en tartışmalı ve dönüştürücü örneklerinden birini oluşturmuştur. Afganistan müdahalesinden farklı olarak Irak Savaşı, doğrudan gerçekleşmiş bir saldırıya karşılık verilmesi temelinde değil, **potansiyel tehditlerin bertaraf edilmesi** gerekçesiyle meşrulaştırılmıştır. Bu yönüyle Irak müdahalesi, uluslararası ilişkiler literatüründe “önleyici savaş” (preventive war) doktrininin fiilen uygulanması anlamına gelmiş ve savaşın hukuki, normatif ve jeopolitik boyutlarını derinden etkilemiştir.

ABD yönetimi, Irak rejimini kitle imha silahları geliştirmekle ve terör örgütleriyle ilişkili olmakla suçlamış; bu tehditlerin zamanla daha yıkıcı sonuçlar doğurabileceği argümanını öne sürmüştür. Ancak bu iddiaların büyük ölçüde doğrulanamaması, müdahalenin meşruiyet temelini ciddi biçimde zayıflatmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nden açık bir askerî yetki kararı alınmaksızın gerçekleştirilen bu müdahale, **uluslararası hukukun kuvvet kullanma rejimini** tartışmaya açmış ve egemenlik ilkesinin esnek biçimde yorumlanmasına yol açmıştır. Bu durum, Afganistan’da görece daha geniş bir uluslararası mutabakatla yürütülen operasyonlardan belirgin biçimde ayrılmaktadır.

Irak Savaşı’nın normatif etkileri, yalnızca hukuki düzlemle sınırlı kalmamış; uluslararası düzenin meşruiyet mimarisini de sarsmıştır. Müdahale, liberal uluslararası düzenin temel

iddialarından biri olan “kurallara dayalı sistem” söylemiyle fiili güç politikaları arasındaki gerilimi görünür kılmıştır. ABD’nin, uluslararası normları savunan hegemon rolü ile bu normları ihlal eden askerî aktör rolü arasındaki çelişkisi, küresel ölçekte güven erozyonuna yol açmıştır. Bu bağlamda Irak Savaşı, yalnızca bir bölgesel kriz değil, **ABD hegemonyasının normatif kapasitesinin aşınmaya başladığı bir dönüm noktası** olarak değerlendirilebilir.

Askerî açıdan bakıldığında Irak müdahalesi, kısa sürede rejim değişikliği sağlamış olsa da, tıpkı Afganistan örneğinde olduğu gibi, askerî başarının siyasal istikrarla örtüşmediğini ortaya koymuştur. Baas rejiminin hızla çökmesi, Irak’ta güçlü bir güvenlik boşluğu yaratmış; devlet aygıtının tasfiyesi, toplumsal ve mezhepsel fay hatlarını derinleştirmiştir. Özellikle ordu ve bürokrasinin dağıtılması, silahlı grupların ve milis yapıların hızla çoğalmasına zemin hazırlamış; bu durum Irak’ı uzun süreli bir iç çatışma döngüsüne sürüklemiştir. Böylece Irak, terörle mücadele gerekçesiyle başlatılan bir savaşın, **yeni terör ve şiddet biçimlerini besleyebileceğini** gösteren çarpıcı bir örnek hâline gelmiştir.

Irak Savaşı’nın bir diğer kritik boyutu, **vekâlet savaşlarının ve bölgesel güç rekabetinin** yoğunlaşmasıdır. Müdahale sonrasında Irak, ABD ile İran arasındaki stratejik mücadelenin merkezî sahalarından biri hâline gelmiştir. İran destekli milis gruplar, hem Irak iç siyasetinde hem de bölgesel güç dengelerinde belirleyici aktörler olarak öne çıkmıştır. Bu gelişme, terörle mücadele söylemiyle başlatılan bir müdahalenin, uzun vadede **devlet dışı silahlı aktörlerin güçlenmesine** nasıl katkı sağlayabileceğini göstermiştir. Bu açıdan Irak, modern çatışmaların doğasında bulunan vekâlet ilişkilerinin erken ve çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.

Jeopolitik düzlemde Irak Savaşı, ABD’nin tek kutuplu sistem içindeki hareket alanını genişletme girişimi olarak da okunabilir. Ancak müdahalenin sonuçları, bu girişimin beklenenin aksine, ABD’nin küresel liderliğini pekiştirmekten ziyade sorgulanır hâle

getirdiğini göstermiştir. Avrupa'daki müttefiklerle yaşanan görüş ayrılıkları, NATO içindeki gerilimler ve Rusya ile Çin'in müdahaleye yönelik açık eleştirileri, Batı ittifakı içindeki uyumun zayıfladığını ortaya koymuştur. Bu süreç, ilerleyen yıllarda daha rekabetçi ve parçalı bir uluslararası sistemin ortaya çıkmasının zeminini hazırlamıştır.

Irak deneyimi, terörle mücadele politikalarının **askerî güç, siyasal meşruiyet ve toplumsal yapı** arasındaki hassas dengeyi gözetmediği takdirde ters etki yaratabileceğini açık biçimde ortaya koymuştur. Müdahale sonrası dönemde El-Kaide'nin Irak kolunun ve daha sonra IŞİD'in ortaya çıkışı, güvenlik boşluklarının nasıl radikal örgütler tarafından doldurulabildiğini göstermiştir. Bu durum, 11 Eylül sonrası güvenlik paradigmasının temel varsayımlarının yeniden düşünülmesine yol açmış; terörle mücadelenin yalnızca askerî değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal boyutları olan çok katmanlı bir süreç olduğunu teyit etmiştir.

Irak Savaşı, 21. yüzyılın başında uluslararası krizlerin nasıl yönetildiğine dair derin yapısal sorunları açığa çıkarmıştır. Önleyici savaş doktrininin sınırları, uluslararası meşruiyetin önemi ve hegemonik gücün sürdürülebilirliği gibi temel meseleler, Irak örneği üzerinden somutlaşmıştır. Bu bağlamda Irak Savaşı, 2000 sonrası uluslararası düzenin dönüşümünü anlamak açısından yalnızca tarihsel bir olay değil, **yeni jeopolitik mantığın şekillenmesinde belirleyici bir eşik** olarak ele alınmalıdır.

5-Arap Baharı ve Orta Doğu'nun Yeniden Şekillenmesi

5.1. Arap Baharı'nın Yapısal ve Toplumsal Dinamikleri: Otoriter Dayanıklılığın Çöküşü

2010'un sonlarında Tunus'ta başlayarak kısa sürede tüm Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasına yayılan Arap Baharı,

bölgesel otoriter rejimlerin kırılmasını ve uzun süreli siyasi, ekonomik ve toplumsal baskıların birikmiş etkilerini görünür kılan yapısal bir kriz olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki protestolar, yalnızca anlık ekonomik sıkıntılardan kaynaklanan spontan gösteriler değil; **derin yapısal eşitsizliklerin, genç nüfusun işsizlik oranlarının, devlet kaynaklarının adaletsiz dağılımının ve siyasi temsil eksikliğinin** birleşik bir tezahürü olarak değerlendirilebilir (Anderson, 2011: 45–52).

Arap Baharı'nın toplumsal dinamikleri, öncelikle **demografik yapı ve genç nüfusun baskısı** üzerinden açıklanabilir. Bölgedeki ülkelerin çoğunda genç nüfus oranı yüksek olup, işgücü piyasalarına entegrasyon ciddi şekilde sınırlıdır. Bu demografik baskı, ekonomik krizlerle birleştiğinde, otoriter rejimlerin meşruiyetini zayıflatmış ve sivil toplumun mobilizasyon kapasitesini artırmıştır (World Bank, 2012). Özellikle Tunus ve Mısır örneklerinde, sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, genç nüfusun örgütlenmesini ve bilgi akışını hızlandırarak **siyasi alanın dijitalleşmesini ve demokratik taleplerin görünürleşmesini** sağlamıştır (Howard & Hussain, 2013).

Arap Baharı'nın bir diğer belirleyici özelliği, **devletin baskı aygıtının sınırlı meşruiyeti** ile ilgilidir. Uzun süreli otoriter yönetimler, güvenlik ve istihbarat aygıtları aracılığıyla toplumsal denetimi sürdürmüş, ancak bu aygıtların etkisi, kitlesel ve yaygın protesto hareketleri karşısında sınırlı kalmıştır. Bu durum, **otoriter dayanıklılığın yapısal sınırlarını** ortaya koymuş ve devletin kriz yönetim kapasitesinin yetersizliğini gözler önüne sermiştir (Brownlee, 2012: 68–74). Otoriter rejimler, ekonomik kaynakları ve siyasi ayrıcalıkları koruma amacıyla kısa vadeli önlemler almış olsa da, uzun vadeli toplumsal baskılar ve reform eksikliği nedeniyle kırılabilirlik derinleşmiştir.

Ekonomik eşitsizlikler ve yolsuzluk, Arap Baharı'nın toplumsal zemininin en kritik unsurlarıdır. Hükümetlerin kaynak

dağılımındaki adaletsizlikler ve devlet hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, toplumsal hoşnutsuzluğu tetikleyen temel faktörlerdir. Özellikle Libya ve Yemen gibi ülkelerde, merkezi yönetimlerin sahadaki kontrolü zayıf olduğu için, ekonomik krizler doğrudan toplumsal ayaklanmalara dönüşmüş ve devletin meşruiyet krizi derinleşmiştir (Lesch, 2013: 102–110).

Arap Baharı'nın toplumsal tabanını anlamak için **etnik, mezhepsel ve bölgesel heterojenlikler** de göz önünde bulundurulmalıdır. Lübnan, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde, merkezi otorite ile yerel güç yapıları arasında uzun süredir devam eden gerilimler, protestoların hızla şiddetli çatışmalara evrilmesine yol açmıştır. Bu çerçevede, Arap Baharı yalnızca bir “demokrasi hareketi” değil, aynı zamanda **sistemik kırılmaların ve devletin kapasite sınırlarının açığa çıktığı yapısal bir kriz** olarak değerlendirilmelidir (Hinnebusch, 2013).

Son olarak, Arap Baharı'nın toplumsal ve yapısal dinamikleri, bölgedeki **uluslararası ve bölgesel aktörlerin müdahalesiyle** birlikte şekillenmiştir. Özellikle Suudi Arabistan, İran ve Mısır gibi bölgesel güçlerin çıkar ve müdahale stratejileri, otoriter rejimlerin dayanıklılığını yeniden şekillendirmiş; bazı ülkelerde rejimlerin hızlı çöküşünü engellerken, bazılarında ise dönüşüm süreçlerini daha karmaşık hâle getirmiştir (Gelvin, 2015: 88–95). Bu bağlam, Arap Baharı'nın yalnızca iç dinamiklerle değil, aynı zamanda dış aktörlerin jeopolitik stratejileriyle de etkileşimli bir süreç olduğunu göstermektedir.

Arap Baharı'nın ilk dalgası, **yapısal eşitsizlikler, genç nüfus baskısı, devlet kapasitesinin sınırları ve toplumsal meşruiyet krizi** gibi faktörlerin birleşimiyle otoriter dayanıklılığın çöküşünü hızlandırmıştır. Bu alt başlık, sonraki bölümlerde ele alınacak **devlet çöküşü, iç savaşlar ve bölgesel güç rekabeti** gibi konulara kavramsal bir temel oluşturmaktadır.

5.2. Devlet Çöküşü, İç Savaşlar ve Bölgesel Güç Rekabeti

Arap Baharı'nın ilk dalgasının ardından, özellikle Libya, Suriye ve Yemen'de yaşanan süreçler, bölgesel devlet yapılarının **çöküşünü ve yeniden şekillenmesini** hızlandırmıştır. Bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin hızlı çöküşü, devletin temel işlevlerini yerine getirememesi ve güvenlik boşluklarının derinleşmesi, **iç savaşların ve vekâlet çatışmalarının** ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Lesch, 2013: 112–120). Devlet çöküşü yalnızca merkezi otoritenin kaybı olarak değil, aynı zamanda **meşru ve etkili devlet kapasitesinin yokluğu** olarak da tanımlanabilir; bu durum, toplumsal grupların kendi güvenliklerini sağlamak için silahlı yapılar oluşturmaya yol açmıştır (Kahl, 2016: 58–66).

Libya örneğinde, Muammer Kaddafi'nin devrilmesi sonrası devlet aygıtının tasfiyesi, ülkeyi farklı milis gruplar ve bölgesel aktörler arasında **kontrol mücadelesinin sahasına** dönüştürmüştür. Bu süreç, yalnızca yerel güçler arasındaki çekişmeleri değil, aynı zamanda bölgesel aktörlerin müdahalesini de beraberinde getirmiştir. Mısır ve Tunus'un görece istikrarlı dönüşümü ile Libya ve Yemen'deki şiddetli iç çatışmalar arasındaki fark, **devlet kapasitesi ve toplumsal meşruiyetin kriz dayanıklılığındaki farklılıkları** ortaya koymaktadır (Gelvin, 2015: 118–126).

Suriye'de yaşanan iç savaş, devlet çöküşü ve vekâlet çatışmalarının en kapsamlı örneğini sunmaktadır. Beşar Esad rejimi, ilk başta merkezî kontrolünü sürdürse de, Şam dışında kontrolün zayıflaması, çok sayıda silahlı grup ve bölgesel aktörün çatışma sahasına müdahalesine yol açmıştır. İran, Hizbullah ve Rusya'nın Esad rejimine verdiği destek ile Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar'ın muhalif gruplara sağladığı destek, **bölgesel güç rekabetinin iç savaşa yansması** olarak yorumlanabilir (Lynch, 2013: 77–88). Böylece Suriye, iç savaşların yalnızca iç dinamiklerle değil, dış müdahaleler ve bölgesel hegemonya mücadeleleri ile şekillendiğini gösteren kritik bir vaka olmuştur.

Yemen’deki çatışma, devlet çöküşü ve vekâlet savaşlarının bir başka örneğidir. Husi hareketinin yükselişi, Yemen merkezi hükümetinin zayıflığı ve Suudi Arabistan ile İran arasındaki stratejik rekabet, ülkeyi uzun süreli bir insani ve güvenlik krizine sürüklemiştir. Bu durum, **bölgesel güçlerin müdahalesinin devlet çöküşünü nasıl hızlandırabileceğini** ortaya koymaktadır (Juneau, 2015: 99–108).

Arap Baharı sürecinde, **iç savaşların ve devlet çöküşünün uluslararası boyutu** da önemlidir. Birleşmiş Milletler, Arap Ligi ve NATO gibi uluslararası aktörler, krizlere müdahale ederken genellikle **çelişkili stratejiler** izlemişlerdir. Libya’daki NATO müdahalesi, Esad rejiminin müdahalesi karşısında bir meşruiyet tartışması yaratırken, Suriye’de uluslararası müdahale eksikliği, iç savaşın uzun süre devam etmesine yol açmıştır. Bu durum, uluslararası toplumun Arap Baharı bağlamında **normatif ve operasyonel kapasite sınırlarını** ortaya koymaktadır (Bellamy & Williams, 2011: 132–140).

Bölgesel güç rekabeti, devlet çöküşünü daha karmaşık hâle getiren bir diğer boyuttur. Suudi Arabistan ve İran, mezhepsel ve stratejik motivasyonlarla farklı aktörleri destekleyerek, iç savaşları **proxy (vekâlet) çatışmalarına** dönüştürmüşlerdir. Türkiye’nin Suriye ve Libya’daki politikaları, Katar’ın Mısır ve Libya’daki destekleri, bölgesel aktörlerin **jeopolitik çıkarlarını koruma stratejilerini** yansıtmaktadır. Bu durum, Arap Baharı sonrası Orta Doğu’nun, sadece iç dinamiklerle değil, bölgesel ve küresel güç rekabetiyle şekillenen çok katmanlı bir kriz alanı hâline geldiğini göstermektedir (Lister, 2016: 56–64).

Arap Baharı’nın ikinci aşaması, **devlet çöküşü, iç savaşlar ve bölgesel güç rekabeti** ekseninde şekillenmiş, bu süreç hem bölgesel hem de küresel güvenlik dengelerini etkilemiştir. Libya, Suriye ve Yemen deneyimleri, modern krizlerin yalnızca iç politik veya toplumsal sorunlarla değil, aynı zamanda dış müdahaleler ve

vekâlet ilişkileriyle derinleştğini ve uluslararası düzenin kırılganlığını ortaya koymaktadır.

5.3. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Müdahaleleri: Yeni Orta Doğu Jeopolitiği

Arap Baharı sonrası Orta Doğu’da ortaya çıkan krizler, yalnızca iç dinamiklerle açıklanamaz; bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleri, yeni jeopolitik dengeleri belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Libya, Suriye ve Yemen’deki süreçlerde, bölgesel güçler ve dış aktörler kendi stratejik çıkarlarını korumak amacıyla doğrudan veya vekâlet savaşları yoluyla müdahalelerde bulunmuş, bu durum devletlerin kırılganlığını derinleştirmiş ve vekâlet savaşlarının yoğunlaşmasına yol açmıştır (Lister, 2016: 56–64). Libya örneğinde NATO’nun askeri müdahalesi ve BM’nin “sivil halkın korunması” çerçevesi, Kaddafi rejiminin hızlı çöküşünü tetiklemiş ancak ülke genelinde otorite boşluğu ve milis güçlerin kontrolsüz yükselişi, müdahalenin beklenen istikrarı sağlamadığını göstermiştir (Bellamy & Williams, 2011: 132–140). Bölgesel aktörler, örneğin Mısır ve Katar, kendi politik çıkarları doğrultusunda milis grupları desteklemiş, bu durum ulusal çatışmalar ile bölgesel rekabetin doğrudan iç içe geçmesine yol açmıştır (Gelvin, 2015: 118–126).

Suriye’deki iç savaş, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahalelerinin çatışmayı derinleştiren rolünü göstermektedir. İran ve Rusya, Esad rejimini destekleyerek bölgesel etkilerini pekiştirirken, Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar muhalif grupları destekleyerek kendi stratejik çıkarlarını korumuşlardır. ABD’nin sınırlı müdahalesi ve uluslararası toplumun parçalı politikaları, çatışmanın süresini uzatmış ve vekâlet savaşlarının çok aktörlü bir jeopolitik mücadele sahasına dönüşmesine yol açmıştır (Hinnebusch, 2013). Bu durum, modern vekâlet savaşlarının

yalnızca askeri değil, aynı zamanda siyasi, diplomatik ve ekonomik boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

ABD ve Avrupa Birliği'nin Arap Baharı sonrası tutumu, küresel müdahalelerin çifte standart ve çıkar odaklı doğasını ortaya koymaktadır. Libya'daki aktif askeri müdahale ile Suriye'deki sınırlı müdahale arasındaki fark, uluslararası normların uygulanmasında politik hesap ve stratejik çıkarların belirleyici rolünü göstermektedir. Bu durum, uluslararası hukukun devletlerin stratejik amaçları karşısında nasıl esnetildiğini ve uygulamada normatif boşlukların oluştuğunu açıkça ortaya koymaktadır (Chesterman, 2004). Bölgesel aktörler de bu normatif boşlukları kendi lehlerine kullanmışlardır. Türkiye, Libya ve Suriye'de askeri ve diplomatik araçları kullanarak bölgesel etkinliğini artırmayı hedeflemiş, Suudi Arabistan ve İran ise mezhepsel ve stratejik motivasyonlarla farklı grupları destekleyerek vekâlet savaşlarını derinleştirmiştir (Juneau, 2015: 99–108). Bu stratejiler, bölgesel aktörlerin müdahalelerinin yalnızca askeri değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal etkiler doğurduğunu göstermektedir.

Enerji ve ekonomik faktörler de müdahalelerin jeopolitik boyutunu şekillendirmektedir. Petrol ve doğal gaz kaynaklarının yoğunluğu, müdahalelerin gerekçelendirilmesinde ve aktörlerin stratejik tercihlerinde belirleyici olmuştur (Kahl, 2016: 58–66). Enerji arz güvenliği ve ekonomik çıkarlar, hem küresel hem de bölgesel aktörlerin müdahale stratejilerini şekillendirmiş, krizlerin süresini ve şiddetini artırmıştır. Libya ve Suriye örneklerinde, enerji altyapısının kontrolü ve ekonomik kaynakların paylaşımı, çatışmaların uluslararası boyutlarını güçlendirmiştir.

Arap Baharı sonrası Orta Doğu, çok aktörlü, çok katmanlı ve yüksek belirsizlikli bir jeopolitik ortam olarak şekillenmiştir. Bölgesel güçlerin vekâlet savaşları, küresel aktörlerin stratejik müdahaleleri ve enerji-jeopolitik faktörlerin birleşimi, devlet çöküşlerini ve iç savaşları derinleştirmiştir. Bu süreç, Orta Doğu'nun

günümüzdeki kırılgan yapısını anlamak için vazgeçilmez bir çerçeve sunmakta, bölgedeki güç dengeleri, vekâlet savaşları ve uluslararası müdahale kapasitesi arasındaki etkileşimi gözler önüne sermektedir.

6- Rusya'nın Askerî Statüsünün Geri Dönüşü

6.1. Gürcistan Savaşı ve Rusya'nın Bölgesel Güç Yeniden Konfigürasyonu

2008 yılında patlak veren Gürcistan Savaşı, Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın bölgesel güç statüsünü yeniden tesis etme stratejisinin ilk somut göstergesini oluşturur. Bu çatışma, yalnızca Gürcistan ile Güney Osetya ve Abhazya arasındaki yerel bir kriz olarak değil, aynı zamanda Rusya'nın askeri kapasitesini test ettiği, diplomatik etki alanını genişlettiği ve uluslararası normlarla ilişkisini yeniden tanımladığı bir süreç olarak değerlendirilmelidir (Allison, 2008: 14–22). Gürcistan'ın NATO üyeliğine yaklaşması, Batı ile yakınlaşma girişimleri ve enerji koridorlarındaki stratejik önemi, Moskova tarafından doğrudan bir tehdit olarak algılanmış ve Rusya, bu tehdide karşı koordineli bir askeri operasyon başlatmıştır (Cohen, 2009: 31–40).

Savaş, kısa süreli olmasına rağmen Rusya'nın modern savaş doktrinlerini, hızlı kuvvet projeksiyonu yeteneğini ve elektronik harp kapasitesini test etmesine olanak sağlamıştır. Hava, kara ve deniz unsurlarının eş zamanlı kullanımı, operasyonel üstünlüğün kısa sürede sağlanmasını mümkün kılmış ve Moskova'nın askeri mobilizasyon kapasitesini ve kriz yönetimi becerisini ortaya koymuştur (Rumer & Zhukov, 2009: 77–86). Bu süreç, aynı zamanda Rusya'nın yalnızca bölgesel bir aktör değil, uluslararası sistemde dikkate alınması gereken bir güç olduğunu da göstermiştir. NATO ve Avrupa Birliği'nin sınırlı müdahalesi, Moskova'nın Batı karşısında stratejik hareket alanını genişletmiş, Rusya'nın bölgesel liderlik iddiasını güçlendirmiştir.

Savaşın Gürcistan üzerindeki etkisi, devlet kapasitesi ve otorite yapısı açısından dramatik olmuştur. Güney Osetya ve Abhazya’da fiili olarak Rus kontrolünün kurulması, Moskova’nın Sovyet sonrası coğrafyadaki etki alanını yeniden tesis etme amacına hizmet etmiştir (Baev, 2010: 55–63). Bu durum, Gürcistan’ın merkezi yönetiminin NATO desteği olmadan Moskova karşısında yetersiz kaldığını ve bölgesel güç dengelerinin Rusya lehine kaydığını göstermektedir. Aynı zamanda, çatışma, bölgesel aktörlerin kendi güvenlik ve stratejik politikalarını gözden geçirmesine yol açmış, Güney Kafkasya’da uzun vadeli bir stratejik yeniden dengeleme süreci başlatmıştır.

Gürcistan Savaşı’nın uluslararası hukuka etkisi de önemlidir. Rusya’nın fiili müdahalesi, devlet egemenliği ve sınır bütünlüğü normlarıyla doğrudan çelişmiş, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası aktörlerin intervansiyon kapasitesinin sınırlılıklarını açığa çıkarmıştır (Mankoff, 2009: 101–110). Bu durum, Rusya’nın uluslararası normlara meydan okuma kapasitesini ve Batı karşısında diplomatik manevra alanını artırmıştır. Savaş, askeri üstünlükle birlikte diplomatik stratejinin bir kombinasyonu olarak, Moskova’nın çok boyutlu güç kullanımı yaklaşımını gözler önüne sermiştir.

Savaş sonrası Rusya, askeri modernizasyon ve stratejik güç projeksiyonu kapasitesini artırmak üzere kapsamlı reformlara girişmiştir. Silahlı Kuvvetler’in yeniden yapılandırılması, elektronik harp ve istihbarat kapasitesinin güçlendirilmesi, Gürcistan deneyiminden çıkarılan dersler doğrultusunda uygulanmıştır. Bu süreç, 2014 Kırım’ın ilhakı ve Donbas krizi gibi sonraki operasyonlar için ön hazırlık niteliği taşımaktadır. Gürcistan Savaşı, Rusya’nın bölgesel ve küresel arenada aktif ve stratejik bir aktör olarak konumlanmasının temelini atmış, devletlerarası çatışmaların ve uluslararası güvenlik mimarisinin yeniden şekillendiği bir dönemi başlatmıştır.

Ayrıca savaş, bölgesel güvenlik mimarisinin kırılmasını da ortaya koymuştur. Güney Kafkasya'daki küçük devletler, Moskova ve Batı arasındaki güç mücadelesinin merkezinde kalmış, Rusya'nın askeri üstünlüğü ve bölgesel stratejik kararlılığı, diğer aktörlerin hareket alanını sınırlandırmıştır. Bu durum, Rusya'nın bölgesel güç olarak yeniden doğuşunu ve jeopolitik etkinliğini sürdürülebilir kılacak bir temel oluşturduğunu göstermektedir.

6.2. Kırım'ın İlhakı ve Donbas Krizi

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve ardından Donbas bölgesindeki kriz, Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın askeri ve siyasi stratejisinin en belirgin ve sistematik tezahürlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Kırım'ın ilhakı, yalnızca coğrafi bir değişiklik değil; aynı zamanda Moskova'nın uluslararası sistemde normları zorlayan, güç projeksiyonunu yeniden tesis eden ve Batı ile ilişkilerini yeniden tanımlayan stratejik bir hamlesi olarak okunmalıdır (Allison, 2014: 175–188). Bu süreç, Rusya'nın Güneydoğu Avrupa ve Karadeniz havzasındaki jeopolitik etkisini pekiştirme amacını ve bölgesel güç rolünü aktif biçimde yeniden tesis etme eğilimini göstermektedir.

Kırım krizinin arka planında, Ukrayna'nın 2013–2014 yıllarında Batı ile entegrasyon çabaları ve AB ile Ortaklık Anlaşması süreci yer almaktadır. Moskova, Ukrayna'nın Batı ile yakınlaşmasını kendi güvenlik çıkarlarına doğrudan tehdit olarak görmüş ve hızlı bir şekilde askeri harekât planlamasına girişmiştir (Menon & Rumer, 2015: 44–57). Kırım'ın ilhakı, yerel Rus nüfusun yoğunluğu ve stratejik donanma üslerinin bulunduğu Sevastopol limanının kontrolü ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu, uluslararası hukuk açısından açık bir ihlal olarak değerlendirilmektedir ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun ilgili kararlarıyla desteklenmiştir.

Donbas bölgesindeki kriz, Kırım'ın ilhakını takip eden süreçte ortaya çıkan vekalet çatışması ve ayrılıkçı hareketler ile karakterizedir. Rusya, Donbas'ta doğrudan bir işgal başlatmamış olsa da, ayrılıkçı gruplara lojistik, eğitim ve silah desteği sağlayarak etkin bir vekâlet stratejisi yürütmüştür (Sakwa, 2015: 210–225). Bu yaklaşım, modern çatışma teorilerinde tarif edilen hibrit savaş ve belirsiz müdahale stratejisinin somut bir örneği olarak kabul edilmektedir. Moskova'nın Donbas'taki stratejik hesapları, hem Ukrayna hükümetini hem de Batı'yı siyasi müzakere masasına çekmeye yönelik bir baskı aracı olarak da işlev görmüştür.

Kırım ve Donbas krizleri, aynı zamanda Rusya'nın Batı ile ilişkilerinde ciddi bir kırılma yaratmıştır. ABD ve Avrupa Birliği'nin uyguladığı yaptırımlar, Moskova'nın ekonomik ve diplomatik alanlarda karşı hamleler geliştirmesine neden olmuş, bu da uluslararası normların uygulanabilirliğine dair tartışmaları derinleştirmiştir. NATO, Doğu Avrupa'da caydırıcılık kapasitesini artırırken, Rusya da Askerî modernizasyonunu ve ileri teknoloji kullanımını hızlandırarak bölgesel güç projeksiyonunu güçlendirmiştir (Götz, 2016: 67–84). Bu durum, yeni bir güvenlik mimarisinin ve jeopolitik risk ortamının oluşmasına yol açmıştır.

Enerji ve ekonomik faktörler, Kırım ve Donbas krizlerinin jeopolitik boyutunu pekiştirmektedir. Karadeniz'in enerji transit yolları ve doğal gaz altyapısı üzerindeki kontrol, Rusya'nın bölgesel stratejisinde merkezi bir unsur olmuştur. Moskova, enerji kaynakları ve boru hatları aracılığıyla hem Ukrayna'yı hem de Avrupa'yı diplomatik ve ekonomik baskı altında tutmayı amaçlamıştır (Socor, 2014: 22–35). Böylece krizler, sadece askeri ve diplomatik bir meydan okuma değil, aynı zamanda ekonomik ve enerji-jeopolitik bir güç mücadelesi olarak da değerlendirilmelidir.

Kırım'ın ilhakı ve Donbas krizi, Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde askeri, diplomatik ve ekonomik araçları bütünleştirerek bölgesel hegemonya stratejisini uyguladığını gösteren kritik bir

dönüm noktasıdır. Bu süreç, Moskova'nın bölgesel liderlik iddiasını pekiştirirken, uluslararası güvenlik ve normlar üzerinde kalıcı etkiler yaratmıştır. Aynı zamanda, Rusya'nın hibrit savaş kapasitesi, vekâlet stratejileri ve enerji-jeopolitik araçları, gelecekteki uluslararası krizlerin dinamiklerini anlamak için temel bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

6.3. Suriye'de Güç Projeksiyonu ve NATO ile İlişkilerin Bozulması

2015'ten itibaren Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi, Moskova'nın Sovyet sonrası dönemde hem bölgesel hem de küresel düzeyde güç projeksiyonunu yeniden tesis etme stratejisinin en kapsamlı örneğini teşkil etmektedir. Bu müdahale, yalnızca Esad rejiminin hayatta kalmasını desteklemeye yönelik bir askeri operasyon olmanın ötesinde, Moskova'nın uluslararası sistemde yeniden belirleyici bir aktör olarak konumlanmasını sağlayan çok boyutlu bir stratejik hamle olarak değerlendirilmelidir (Trenin, 2016: 5–18). Suriye sahasındaki askeri varlık, Rusya'nın Akdeniz ve Orta Doğu'daki jeopolitik etkisini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Batı ile ilişkilerinde bir dizi yeni güvenlik ve diplomatik ikilemi de ortaya çıkarmıştır.

Rusya'nın Suriye operasyonları, askeri, diplomatik, ekonomik ve istihbarat araçlarının entegre bir biçimde kullanılmasını içermektedir. Hmeymim hava üssü ve Tartus deniz üssü üzerinden sağlanan lojistik ve istihbarat altyapısı, Rusya'nın operasyonel etkinliğini artırmış, sahada hızlı ve koordineli müdahaleye olanak sağlamıştır (Fulton et al., 2017: 34–48). Bu kapsamlı yaklaşım, modern savaş teorilerinde tanımlanan çok boyutlu güç projeksiyonu ve hibrit strateji kavramlarını somutlaştırmaktadır. Moskova, yalnızca doğrudan askeri gücünü kullanmakla kalmamış, aynı zamanda bölgesel vekâlet güçleri ve diplomatik ilişkiler üzerinden stratejik hedeflerine ulaşmıştır.

Suriye’deki müdahale, NATO ile Rusya arasındaki ilişkilerin ciddi biçimde bozulmasına yol açmıştır. Rusya’nın hava sahası ihlalleri, hava savunma sistemlerinin konuşlandırılması ve sahadaki askeri kapasitenin güçlendirilmesi, NATO’nun Doğu Avrupa’daki caydırıcılık stratejilerini yeniden değerlendirmesine sebep olmuştur (Marten, 2018: 61–79). Moskova’nın bu hamleleri, güvenlik ikilemlerini derinleştirmiş, Soğuk Savaş sonrası güvenlik mimarisinde yeni gerilim hatlarını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Suriye, Rusya için yalnızca bir savaş alanı değil, aynı zamanda NATO’nun etkinliğini sınanan ve Batı’nın stratejik seçeneklerini test eden bir laboratuvar niteliği taşımaktadır.

Bölgesel aktörlerle kurulan stratejik işbirlikleri, Rusya’nın Suriye’deki başarısında belirleyici olmuştur. İran ve Hizbullah ile yürütülen koordinasyon, Rusya’nın hem askeri hem de diplomatik etkisini artırmış, sahada kalıcı üstünlük sağlamasına imkan vermiştir (Charap & Colton, 2017: 112–130). Moskova, bu çok aktörlü işbirliği ağını kullanarak sahadaki çatışma dinamiklerini şekillendirmiş, vekâlet savaşları ve diplomatik müzakereler üzerinden kendi stratejik hedeflerini ilerletmiştir. Böylece, Suriye’de Rus müdahalesi sadece doğrudan bir askeri operasyon değil, aynı zamanda bölgesel güç dengelerini yeniden tanımlayan karmaşık bir stratejik süreç olarak öne çıkmaktadır.

Enerji ve ekonomik boyutlar da Rusya’nın Suriye stratejisinde kritik bir rol oynamaktadır. Akdeniz kıyısındaki liman ve enerji altyapısı üzerindeki kontrol, Moskova için hem ekonomik hem de askeri açıdan stratejik öneme sahiptir. Enerji ve ticaret yollarının güvence altına alınması, Rusya’nın bölgedeki nüfuzunu güçlendirirken, Avrupa ve Orta Doğu’daki aktörler üzerinde diplomatik ve ekonomik baskı yaratmasını sağlamıştır (Rumer et al., 2016: 75–92). Bu durum, Suriye müdahalesinin yalnızca askeri değil, aynı zamanda enerji-jeopolitik bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.

Suriye deneyimi, Rusya'nın modern güç kullanımı konseptini uygulama kapasitesini de göstermektedir. Moskova, askeri modernizasyon, elektronik harp yetenekleri, vekâlet güçleri ve diplomatik araçları entegre ederek çok boyutlu bir strateji geliştirmiştir. Bu strateji, Rusya'nın Batı ile ilişkilerinde kalıcı gerilimler yaratmış ve NATO'nun Doğu Avrupa'daki caydırıcılık stratejilerini yeniden tanımlamasına yol açmıştır. Suriye sahası, Rusya'nın bölgesel ve küresel güç projeksiyonunu test ettiği, askeri, diplomatik ve ekonomik araçları bütünleştirdiği bir stratejik laboratuvar olarak işlev görmüştür. Böylece, Rusya'nın Suriye'deki müdahalesi, uluslararası güvenlik mimarisinde kalıcı değişimlerin ve yeni jeopolitik dinamiklerin ortaya çıkmasına temel oluşturmıştır.

7-Çin'in Küresel Stratejisi ve Asya-Pasifik Jeopolitiği

7.1. Kuşak ve Yol Girişimi ve Çin'in Küresel Ekonomik Stratejisi

21.yüzyılın başlarından itibaren Çin'in uyguladığı Kuşak ve Yol Girişimi (Belt and Road Initiative – BRI), yalnızca bir altyapı ve ticaret programı olmanın ötesinde, Çin'in **küresel ekonomik, diplomatik ve stratejik gücünü yeniden tesis etme projesi** olarak değerlendirilmelidir (Rolland, 2017: 12–28). BRI, Asya, Avrupa, Afrika ve Orta Doğu'da 60'tan fazla ülkeyi kapsayan geniş bir yatırım, lojistik ve ticaret ağı kurmayı hedefler. Bu süreç, Çin'in hem **uluslararası ticaret yolları üzerinde kontrolü artırmasını** hem de ekonomik bağımlılık mekanizmaları aracılığıyla diplomatik etki alanını genişletmesini sağlar.

Girişimin ekonomik temelleri, Çin'in iç pazardaki üretim kapasitesi ve finansal kaynakları ile doğrudan ilişkilidir. BRI, Çin'in **fazla üretim kapasitesini dış yatırımlara yönlendirme, gelişmekte olan ülkelerde altyapı açığını kapatma ve bölgesel**

ticaret hacmini artırma amacını taşır (Huang, 2016: 45–61). Bu ekonomik yaklaşım, Pekin'in küresel ticarete bir merkez üssü olarak konumlanmasını kolaylaştırmakta ve Çin'in **uluslararası ekonomide vazgeçilmez bir aktör** olmasına olanak tanımaktadır. Çin, bu süreçte yalnızca doğrudan yatırımları değil, aynı zamanda kredi ve finansal destek mekanizmalarını da kullanarak, BRI'ye dahil olan ülkelerde stratejik bir bağlılık oluşturmayı hedeflemektedir.

BRI'nin altyapı projeleri, ekonomik hedeflerin ötesinde **jeopolitik bir strateji** niteliği taşır. Limanlar, demiryolu hatları, enerji terminalleri ve dijital altyapı projeleri, Çin'in küresel ticaret yollarını güvence altına almasını sağlamakta ve stratejik alanlarda kalıcı varlık oluşturmaya imkan tanımaktadır (Chen & Jimenez, 2018: 78–95). Örneğin, Pakistan'daki Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) ve Yunanistan'daki Pire Limanı yatırımları, Pekin'in ekonomik gücünü **stratejik avantaja dönüştürme kapasitesini** ortaya koymaktadır. Bu projeler, yalnızca ekonomik kalkınmayı desteklemekle kalmaz, aynı zamanda Çin'in **uluslararası siyasi ve askeri etkisini genişletmesini** sağlar.

BRI'nin diplomatik boyutu da oldukça önemlidir. Çin, projeyi çok taraflı işbirlikleri ve uluslararası finans kurumları aracılığıyla destekleyerek, Batı merkezli küresel ekonomik düzenin alternatiflerini oluşturmayı hedeflemektedir (Callahan, 2016: 33–50). Bu yaklaşım, Pekin'in ekonomik gücünü **yumuşak güç stratejileriyle** birleştirerek uluslararası normları şekillendirme kapasitesini ortaya koymaktadır. BRI, yalnızca altyapı ve ticaret projeleri değil, aynı zamanda Çin'in **uluslararası diplomatik etki ve normatif güç** inşasının da merkezi bir aracıdır.

Enerji güvenliği, Kuşak ve Yol Girişimi'nin stratejik bir bileşenidir. Çin, Orta Asya ve Güneydoğu Asya üzerinden enerji ve ham madde koridorları inşa ederek, hem iç tüketim hem de küresel enerji tedarik zincirleri üzerinde kontrol sağlamaktadır (Summers,

2018: 56–74). Bu durum, BRI'yi yalnızca ekonomik bir girişim değil, aynı zamanda **enerji-jeopolitik bir strateji** olarak da konumlandırır. Çin'in stratejik yatırımları, hem bölgesel hem de küresel güç dengelerini yeniden şekillendirmekte, Asya-Pasifik ve Afrika'daki aktörler üzerinde stratejik avantaj yaratmaktadır.

BRI'nin küresel etkisi, sadece ekonomi ve enerji ile sınırlı değildir; aynı zamanda Çin'in **gelişmiş teknolojik altyapı ve dijital ağ** projeleriyle de güçlendirilmiştir. Dijital ipek yolu, telekomünikasyon altyapısı ve veri merkezleri aracılığıyla, Çin'in küresel iletişim ve teknoloji ağı üzerindeki etkisi artırılmaktadır. Bu durum, BRI'yi **çok boyutlu bir küresel strateji platformu** hâline getirmekte, Çin'in ekonomik, diplomatik ve teknolojik araçlarını entegre bir şekilde kullanmasını sağlamaktadır.

Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in **uluslararası sistemde sürdürülebilir bir etki alanı inşa etme stratejisini** temsil etmektedir. Proje, ekonomik, diplomatik ve stratejik araçların birleşimiyle, Çin'in bölgesel ve küresel güç konumunu güçlendirmekte, Asya-Pasifik ve ötesindeki jeopolitik dinamikleri yeniden şekillendirmektedir. BRI'nin kapsamı, derinliği ve çok boyutluluğu, Çin'in **21. yüzyılda küresel bir aktör olarak kalıcı etkisini garanti altına alma** amacının somut bir göstergesidir.

7.2. Güney Çin Denizi ve Tayvan: Asya-Pasifik'te Jeopolitik Gerilimler

Güney Çin Denizi ve Tayvan, Çin'in Asya-Pasifik bölgesindeki jeopolitik stratejisinin en kritik ve karmaşık alanlarını temsil etmektedir. Bu bölgeler, yalnızca Çin'in ulusal güvenliği ve egemenlik algısı açısından değil, aynı zamanda küresel güç dengeleri ve uluslararası hukuk bağlamında da merkezi bir öneme sahiptir. Güney Çin Denizi, dünya deniz ticaretinin önemli bir kısmının geçtiği ve enerji tedarik hatlarının kritik bir bölümünü barındıran bir bölge olarak, stratejik açıdan hem ekonomik hem de

güvenlik boyutlarıyla ön plana çıkmaktadır. Çin'in bu deniz alanı üzerindeki iddiaları, özellikle dokuz çizgi hattı üzerinden yapılan hak talepleri, kıta sahanlığı anlaşmazlıkları ve uluslararası deniz hukuku tartışmaları ile birlikte değerlendirilmelidir (Kaplan, 2014: 23–41). Bu bağlamda, Pekin'in yaptığı yapay adalar ve askeri tesis inşası, yalnızca deniz kontrolünü güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel aktörler ve ABD ile ilişkilerde uzun vadeli gerilimler yaratmıştır.

Çin'in stratejik yaklaşımı, hem deniz hem de hava üstünlüğünü birleştiren bir caydırıcılık mantığı üzerine kuruludur. Güney Çin Denizi'ndeki yapay adalar ve askeri altyapı, Çin'in ilerici savunma ve ileri konuşlandırma kapasitesini artırmakta, bölgedeki ABD ve müttefik güçlerin operasyonel hareket alanını sınırlamayı hedeflemektedir (Fravel, 2019: 112–130). Bu durum, Çin'in sadece bölgesel bir güç değil, aynı zamanda uluslararası deniz hukuku ve güvenlik normlarını test eden bir aktör olduğunu göstermektedir. Çin'in askeri kapasitesini bu alanlarda yoğunlaştırması, bölgesel güç dengelerini doğrudan etkilemiş ve Asya-Pasifik'te yeni bir güvenlik mimarisinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Tayvan meselesi, Çin'in ulusal güvenlik ve egemenlik politikalarının merkezinde yer alır ve Pekin'in “Tek Çin Politikası” çerçevesinde Tayvan üzerindeki egemenlik iddiaları, hem iç politikada meşruiyet hem de uluslararası diplomasi aracı olarak kullanılmaktadır (Cole, 2017: 52–70). Tayvan Boğazı'nda gerçekleştirilen askeri tatbikatlar, stratejik konuşlandırmalar ve hava sahası denetimi, Çin'in askeri caydırıcılık kapasitesini bölgesel düzeyde test etmesine olanak tanımaktadır. Bu eylemler, ABD ve bölgesel müttefikler üzerinde doğrudan diplomatik baskı yaratırken, aynı zamanda Tayvan'ı Çin'in ulusal çıkarlarını korumaya zorlayan bir stratejik unsura dönüştürmektedir. Tayvan meselesi, Çin'in hem iç politikada istikrar sağlama hem de bölgesel hegemonya stratejilerini uygulama bağlamında kritik bir araçtır.

Güney Çin Denizi ve Tayvan çevresindeki gerilimler, deniz ticaret yollarının güvenliği ve enerji tedarik hatlarının kontrolü ile doğrudan ilişkilidir. Bu bölgeler, küresel enerji güvenliği ve ticaret hacminin büyük bir kısmını oluşturan stratejik koridorları barındırmaktadır. Çin, bu koridorlarda etkinliği artırarak hem ekonomik üstünlük hem de stratejik güvenlik avantajı sağlamayı hedeflemektedir. Bu stratejik kontrol, Çin'in ileri teknolojiye dayalı askeri kapasitesi ve modern deniz gücü ile entegre edilmekte, bölgedeki askeri ve diplomatik etkinliğini pekiştirmektedir.

ABD-Çin rekabeti, Güney Çin Denizi ve Tayvan üzerinden yoğunlaşmakta ve Asya-Pasifik'te çok katmanlı bir güvenlik dinamiği yaratmaktadır. ABD, bölgedeki serbest deniz erişimini ve müttefiklerinin güvenliğini koruma hedefiyle, Çin'in stratejik girişimlerine karşı deniz ve hava gücü ile caydırıcılık politikaları uygulamaktadır (Glaser, 2018: 45–66). Bu durum, bölgedeki güvenlik mimarisini karmaşıklaştırmakta, Çin'in askeri modernizasyonunu ve ileri füze sistemleri, elektronik harp yetenekleri ve hava-deniz entegrasyonu ile desteklemesini gerekli kılmaktadır. Çin'in bölgedeki stratejik hareketleri, ABD ve müttefikleri üzerinde hem diplomatik hem de ekonomik baskı unsuru olarak kullanılmaktadır.

Bölgesel aktörler, Çin'in deniz yetki alanlarına yönelik iddialarına karşı farklı stratejiler geliştirmektedir. Filipinler, Vietnam, Malezya ve Endonezya gibi ülkeler, diplomatik müzakere, uluslararası mahkemeler ve askeri caydırıcılık kombinasyonları ile Çin'in stratejik etkisini sınırlamaya çalışmaktadır. Bu durum, bölgesel güvenlik mimarisinin yeniden şekillenmesini tetiklerken, Çin'in hem diplomatik hem de askeri stratejilerini test eden bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca Tayvan ve Güney Çin Denizi, Çin'in küresel stratejik planlarını deneyimlediği ve geliştirdiği bir laboratuvar niteliği taşımaktadır.

Güney Çin Denizi ve Tayvan çevresindeki gerilimler, Çin'in Asya-Pasifik bölgesindeki stratejik hedeflerini hem ekonomik hem de askeri araçlarla bütünleştirme kapasitesinin göstergesidir. Bu alanlar, Çin'in bölgesel hegemonya iddialarını, küresel güç projeksiyonunu ve uluslararası sistemle etkileşimini şekillendiren temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Çin'in stratejileri, bölgesel aktörler ve ABD ile ilişkilerde sürekli bir gerilim ve diplomatik müzakere ortamı yaratmakta, Asya-Pasifik'in jeopolitik ve güvenlik dinamiklerini derinlemesine dönüştürmektedir.

7.3. ABD-Çin Rekabeti ve Hint-Pasifik Stratejileri

ABD-Çin rekabeti, 21. yüzyılın en önemli küresel stratejik çatışma alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır ve bu rekabetin merkezi olarak Hint-Pasifik bölgesi değerlendirilmektedir. Bölge, hem ekonomik hem de askeri olarak dünya ticaretinin ve deniz yollarının kalbinde yer almakta, küresel enerji güvenliği ve stratejik denge açısından kritik bir öneme sahiptir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi, Güney Çin Denizi'ndeki askeri ve diplomatik hamleleri ve Tayvan üzerindeki iddiaları, ABD'nin bölgedeki etkisini sınırlamaya yönelik stratejik adımlarını doğrudan etkilemiştir (Glaser, 2018: 45–66). ABD, bu rekabeti deniz gücü projeksiyonu, hava ve füze sistemleri, ileri istihbarat ve bölgesel ittifaklar aracılığıyla sürdürmektedir.

ABD-Çin stratejik rekabeti, askeri ve diplomatik boyutlarla iç içe geçmiştir. ABD, bölgedeki serbest deniz erişimini korumak, müttefiklerini güvence altına almak ve Çin'in yükselişini dengelemek amacıyla gelişmiş caydırıcılık stratejileri uygulamaktadır. Bu stratejiler, Güney Çin Denizi ve Tayvan Boğazı gibi kritik bölgelerde deniz ve hava varlığının artırılması, çok uluslu tatbikatlar ve ileri teknoloji silah sistemlerinin konuşlandırılması yoluyla hayata geçirilmektedir (Allison, 2017: 98–120). Aynı zamanda ABD, Japonya, Güney Kore, Avustralya ve ASEAN

lkeleri ile diplomatik ve ekonomik işbirliğini derinleştirerek Çin'in bölgesel etkisini sınırlamaya çalışmaktadır.

Çin, ABD'nin bu caydırıcılık politikalarına karşı askeri modernizasyon ve stratejik adaptasyon sürecini hızlandırmıştır. Halk Kurtuluş Ordusu (PLA), deniz ve hava platformlarını, siber yeteneklerini, uzay tabanlı gözlem ve istihbarat sistemlerini entegre ederek bölgesel üstünlüğünü pekiştirmeye çalışmaktadır (Friedberg, 2018: 37–59). Bu gelişmeler, Çin'in sadece bölgesel bir g olarak değil, küresel stratejik bir aktör olarak konumunu güçlendirme amacının somut göstergesidir. Çin'in Hint-Pasifik'teki hareketleri, ABD ve bölgesel müttefikler üzerinde diplomatik baskı ve caydırıcılık unsuru olarak kullanılmaktadır.

Ekonomik boyut, ABD-Çin rekabetinin en kritik alanlarından biridir. Çin'in BRI ve küresel ticaret yollarına yönelik yatırımları, bölgesel ekonomik bağımlılığı artırarak Çin'e stratejik avantaj sağlamaktadır. ABD ise, Hint-Pasifik ekonomik çerçevelerini ve serbest ticaret anlaşmalarını kullanarak, Çin'in bu etki alanını sınırlamaya çalışmaktadır (Kaplan, 2019: 64–82). Bu durum, bölgedeki ekonomik ve askeri stratejilerin birbirine entegre edilmesini gerektirmekte, ABD ve Çin'in rekabetini çok boyutlu bir jeopolitik mücadeleye dönüştürmektedir.

Hint-Pasifik stratejileri aynı zamanda bölgesel aktörlerin güvenlik politikalarını ve diplomatik tercihlerine doğrudan etki etmektedir. Filipinler, Vietnam, Japonya, Hindistan ve Avustralya gibi lkeler, ABD-Çin rekabetinde stratejik denge kurmak amacıyla askeri modernizasyon, diplomatik koordinasyon ve bölgesel işbirliği mekanizmaları geliştirmektedir. Çin'in artan bölgesel etkisi, bu lkeleri ABD ile daha sıkı güvenlik işbirliklerine yönlendirmekte ve bölgesel ittifakların yapısını yeniden şekillendirmektedir.

ABD-Çin rekabeti, Hint-Pasifik bölgesinde yalnızca askeri ve ekonomik bir mücadele değil, aynı zamanda normatif ve diplomatik bir çekişme olarak da kendini göstermektedir. İnsan

hakları, deniz hukuku, bölgesel güvenlik ve teknoloji alanlarındaki tartışmalar, iki büyük güç arasında süregelen stratejik rekabetin çok boyutlu bir yansımasıdır (Liff, 2020: 101–124). Bu bağlamda, Hint-Pasifik bölgesi, ABD-Çin ilişkilerinin ve 21. yüzyılın küresel güç dengesinin şekillendiği temel laboratuvarlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır.

ABD-Çin rekabeti ve Hint-Pasifik stratejileri, hem bölgesel hem de küresel güvenlik, ekonomik ve diplomatik dengeleri yeniden tanımlamaktadır. Çin'in yükselişi ve ABD'nin mevcut üstünlük konumunu koruma çabaları, bölgedeki çok katmanlı güvenlik dinamiklerini sürekli olarak şekillendirmekte, Asya-Pasifik'in jeopolitik ortamını ve uluslararası sistemin genel dengesini dönüştürmektedir. Bu rekabet, 21. yüzyılın en belirleyici stratejik çatışması olarak uzun vadeli bir etkiye sahiptir ve bölgesel aktörlerin stratejik kararlarını, askeri hazırlıklarını ve diplomatik tercihlerini doğrudan etkileyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

8- Avrupa'da Güvenlik Krizleri ve AB'nin Rolü

8.1.Balkanlarda Kriz Sonrası Düzen ve AB'nin Rolü

1990'ların başında Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte Balkanlar, Avrupa güvenlik mimarisinin en kırılgan ve karmaşık bölgelerinden biri hâline gelmiştir. Etnik ve ulusal çatışmaların yoğunluğu, devletlerin merkezi otoriteyi kaybetmesi ve sivillerin hedef alındığı şiddet olayları, uluslararası toplumun müdahalesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği (AB) ve NATO, bölgedeki barışın sağlanması ve kalıcı istikrarın tesis edilmesi için kapsamlı ve çok katmanlı politikalar geliştirmiştir (Bellamy & Williams, 2013: 15–38). AB'nin rolü, yalnızca ekonomik yardım ve yeniden inşa faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasi istikrar, demokratik kurumların güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi ve yönetim kapasitesinin artırılması gibi

uzun vadeli hedefleri de kapsamıştır. Bu durum, AB'nin Balkanlar'daki müdahalelerinin kriz yönetiminden öte, yapısal ve kurumsal bir stratejik vizyon içerdiğini göstermektedir.

Bölge ülkelerinin ekonomik altyapısının yıkılması, yüksek işsizlik oranları, mali krizler ve sosyal dokudaki bozulmalar, AB'nin ekonomik araçları kullanmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Komisyonu aracılığıyla yürütülen altyapı projeleri, sosyal kalkınma programları ve mali yardımlar, ekonomik istikrarı ve bölgesel entegrasyonu hedeflemiştir (Cottey & Forster, 2004: 112–137). AB'nin bu ekonomik müdahaleleri, yalnızca bölgesel kalkınmayı desteklemekle kalmamış, aynı zamanda siyasi ve hukuki reformların uygulanabilirliğini artırarak bölgesel istikrarın kalıcı hâle gelmesine katkıda bulunmuştur.

NATO'nun Balkanlar'daki müdahalesi de kriz sonrası dönemin güvenlik boyutunu şekillendirmiştir. Bosna-Hersek ve Kosova'daki hava operasyonları, barış koruma misyonları ve çok uluslu güvenlik gücü konuşlandırmaları, NATO'nun kriz yönetimi ve bölgesel istikrar sağlama kapasitesini ortaya koymuştur (Kopstein & Luebbert, 2007: 201–225). NATO'nun askeri varlığı, AB'nin diplomatik ve ekonomik araçlarıyla birlikte, kriz sonrası düzenin çift boyutlu güvenlik yapısını oluşturmuştur. Bu yaklaşım, bölgesel çatışmaların önlenmesi, sivillerin korunması ve devlet kurumlarının yeniden inşası açısından kritik bir öneme sahiptir.

Balkanlar'daki kriz sonrası dönemde AB, bölgesel devletlerin demokratikleşme sürecini hızlandırmak için hukuki ve kurumsal reformları teşvik etmiştir. Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Kosova ve Karadağ gibi ülkeler, AB üyelik müzakereleri ve reform kriterleri çerçevesinde önemli adımlar atmak zorunda kalmış, bu da bölgesel istikrarın kurumsal temellerinin güçlendirilmesine olanak sağlamıştır (Vachudova, 2005: 88–110). AB, bu süreçte yalnızca ekonomik yardımlar ve teknik destek sunmakla kalmamış,

aynı zamanda **siyasi** diyalog mekanizmalarını, hukukun üstünlüğü ve şeffaf yönetim ilkelerini bölgeye entegre ederek uzun vadeli bir istikrar zemini oluşturmuştur.

Bölgesel aktörlerin kendi iç dinamikleri ve uluslararası güç dengeleri de AB'nin Balkanlar'daki rolünü şekillendirmiştir. Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki iç politik istikrarsızlıklar, bölgesel etnik gerilimler ve yerel güç mücadeleleri, AB'nin kriz yönetimi stratejilerini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Aynı zamanda ABD, Rusya ve diğer küresel güçlerin Balkanlar'daki çıkarları, AB'nin bölgedeki politikalarını doğrudan etkilemiş ve Avrupa güvenlik mimarisinin çok aktörlü bir ortamda nasıl adapte olacağını belirlemiştir. Bu nedenle, AB'nin Balkanlar'daki müdahaleleri, yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel güvenlik ve diplomasi bağlamında da stratejik bir önem taşımaktadır.

Balkanlar'daki kriz sonrası düzenin oluşturulmasında AB'nin uzun vadeli stratejisi, hem kriz yönetimi hem de sürdürülebilir bölgesel istikrar üzerine kurulmuştur. AB'nin ekonomik yatırımları, hukuki ve siyasi reformları, diplomatik teşvikleri ve NATO ile koordineli güvenlik yaklaşımları, bölgenin güvenlik, ekonomik ve siyasi açıdan bütüncül bir şekilde yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Bu süreç, Avrupa güvenlik mimarisinin kriz sonrası adaptasyon kapasitesini ve AB'nin bölgesel liderlik rolünü ortaya koyan en önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir. Balkanlar, AB'nin kriz yönetimi ve uzun vadeli entegrasyon stratejilerinin deneyimlendiği, kurumsal ve yapısal istikrarın inşa edildiği bir laboratuvar niteliği taşımaktadır.

8.2. Ukrayna Krizi (2014–2022) ve Avrupa Güvenlik Mimarisindeki Dönüşüm

2014 yılında başlayan Ukrayna krizi, Avrupa güvenlik mimarisini kökten dönüştüren bir dönüm noktası olarak tarihe

geçmiştir. Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve Donbas bölgesinde devam eden ayrılıkçı hareketler, yalnızca Ukrayna'nın iç siyaseti ve toprak bütünlüğü açısından değil, aynı zamanda Avrupa'nın bütünsel güvenlik anlayışı ve uluslararası sistemin işleyişi açısından da ciddi bir test niteliği taşımıştır (Mankoff, 2014: 12–37). Bu kriz, bölgesel güvenlik dengelerinin yeniden tartışılmasına, AB ve NATO'nun stratejik yaklaşımlarının güncellenmesine ve Avrupa devletlerinin savunma, diplomasi ve ekonomik politikalarında köklü değişimlere yol açmıştır.

Krizin başlangıç aşamasında, AB'nin yaklaşımı öncelikli olarak diplomatik ve ekonomik caydırıcılık üzerine kurulmuştur. Kırım'ın ilhakı ve doğu Ukrayna'daki çatışmalar, AB'nin Rusya'ya yönelik yaptırım paketlerini hızla devreye sokmasına yol açmıştır. Bu yaptırımlar, enerji, bankacılık ve ticaret alanlarını hedef alarak Rusya'nın ekonomik kapasitesini sınırlamayı amaçlamıştır (Aslund, 2015: 54–78). Aynı zamanda AB, Ukrayna'ya mali destek, teknik yardım ve reform desteği sağlayarak ülkenin istikrarını koruma ve demokratikleşme sürecini ilerletme amacını taşımıştır. Bu süreç, Avrupa'nın krizlere yalnızca askeri müdahale ile değil, ekonomik ve diplomatik araçlarla da yanıt verebildiğini göstermiştir. AB'nin bu stratejik yaklaşımı, bölgesel istikrarın sürdürülebilirliği açısından önemli bir deneyim sunmuştur.

NATO açısından Ukrayna krizi, ittifakın doğu kanadındaki güvenlik anlayışını radikal biçimde değiştirmiştir. Polonya, Baltık devletleri ve Romanya gibi NATO üyeleri, artan Rus tehdidine karşı askeri varlığın artırılmasını ve caydırıcılık stratejilerinin güçlendirilmesini talep etmiştir. NATO, doğu kanadına ek güç konuşlandırmış, çok uluslu tatbikatları artırmış ve yeni savunma planlarını devreye almıştır (Giegerich, 2015: 101–129). Bu gelişmeler, Avrupa güvenlik mimarisinde stratejik esnekliği ve çok katmanlı caydırıcılık anlayışını ön plana çıkarmıştır. Kriz, NATO'nun modernize edilmiş askeri kapasitesini, ileri teknolojiye

dayalı caydırıcılık yeteneklerini ve üye devletler arası koordinasyon kapasitesini test etmiştir.

Enerji güvenliği, Ukrayna krizinin Avrupa için ortaya koyduğu diğer kritik bir boyuttur. Rusya, Avrupa'nın doğal gaz ve petrol tedarikinde merkezi bir aktör olarak öne çıkmakta, bu durum Avrupa ülkelerinin enerji bağımlılığını artırmaktadır. Kırım'ın ilhakı ve Doğu Ukrayna'daki gerilimler, AB'nin enerji çeşitlendirmesi politikalarını hızlandırmış, stratejik rezervlerin oluşturulması ve alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi süreçlerini tetiklemiştir (Bradshaw, 2015: 89–115). Bu durum, savunma, diplomasi ve ekonomik kararların birbirine doğrudan bağlı olduğu, entegre bir güvenlik anlayışını zorunlu kılmıştır.

Ukrayna krizi, Avrupa'nın uluslararası hukuk ve egemenlik normlarını savunma kapasitesini de test etmiştir. Kırım'ın ilhakı, uluslararası hukuka aykırı bir örnek teşkil etmiş ve Birleşmiş Milletler, AGİT ve diğer uluslararası kuruluşlar aracılığıyla diplomatik çözümler aranmıştır. Bu süreç, AB ve NATO'nun normatif ve kurumsal esnekliğinin önemini ortaya koymuş, bölgesel krizlerin yalnızca askeri güçle değil, çok boyutlu diplomatik ve hukuki mekanizmalarla yönetilebileceğini göstermiştir.

Ukrayna krizinin Avrupa güvenlik mimarisine etkisi, uzun vadeli stratejik değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Kriz, Avrupa ülkelerinin savunma harcamalarını artırmasına, askeri modernizasyon süreçlerini hızlandırmasına ve ortak savunma politikalarını güçlendirmesine yol açmıştır. Ayrıca, AB ve NATO'nun işbirliği mekanizmaları derinleşmiş, çok uluslu tatbikatlar, istihbarat paylaşımı ve kriz yönetimi kapasitesi artırılmıştır. Bu gelişmeler, Avrupa'nın hem iç güvenlik hem de bölgesel istikrar açısından daha hazırlıklı ve koordineli bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Ukrayna krizi (2014–2022), Avrupa güvenlik mimarisini askeri, diplomatik, ekonomik ve normatif boyutlarda köklü biçimde

dönüştüren bir olaydır. AB ve NATO, kriz karşısında hem caydırıcılık hem de müdahale kapasitesini test etmiş, bölgesel güvenlik ve enerji stratejilerini yeniden şekillendirmiştir. Bu süreç, Avrupa'nın stratejik adaptasyon kapasitesini, çok boyutlu kriz yönetimini ve bölgesel istikrarı güvence altına alma yeteneğini derinlemesine ortaya koymuştur. Ukrayna krizinin sonuçları, Avrupa güvenlik mimarisinin hem kurumsal hem de normatif olarak nasıl evrileceğinin temel göstergelerini sunmaktadır.

8.3. Brexit, Avrupa Savunma Kapasitesi ve NATO'nun Evrimi

2016 yılında Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı (Brexit), Avrupa güvenlik ve savunma politikalarında uzun vadeli etkiler yaratmıştır. Brexit süreci, yalnızca ekonomik ve diplomatik boyutlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın ortak savunma kapasitesinin ve NATO ile ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır (Howorth, 2017: 45–72). Birleşik Krallık, AB'nin savunma ve güvenlik politikalarındaki en güçlü aktörlerinden biri olarak, ayrılmasıyla birlikte Avrupa'nın askeri koordinasyonu ve stratejik kapasitesinde önemli bir boşluk bırakmıştır. Bu durum, AB üye ülkelerinin savunma harcamalarını artırmasını, çok uluslu işbirliği mekanizmalarını güçlendirmesini ve NATO ile entegrasyon süreçlerini yeniden gözden geçirmesini gerektirmiştir.

Brexit'in ortaya çıkardığı güvenlik ve savunma ihtiyaçları, Avrupa'da ortak savunma kapasitesinin inşası ve kriz yönetimi mekanizmalarının güçlendirilmesine yönelik çabaları hızlandırmıştır. AB, Permanent Structured Cooperation (PESCO) ve European Defence Fund (EDF) gibi yapıları kullanarak, üye ülkeler arasındaki askeri koordinasyonu derinleştirmeyi hedeflemiştir. Bu yapılar, silah sistemlerinin ortak geliştirilmesini, çok uluslu tatbikatların artırılmasını ve stratejik istihbarat paylaşımının etkinleştirilmesini sağlamıştır (Keohane & Hoffmann, 2018: 101–

130). Böylece, AB'nin savunma kapasitesi, Brexit sonrası dönemde hem bağımsız hem de NATO ile uyumlu bir şekilde güçlendirilmiştir.

Brexit, NATO'nun Avrupa'daki stratejik rolünü de yeniden tanımlamayı gerekli kılmıştır. Birleşik Krallık, NATO'nun en güçlü ordularından birine sahip olması nedeniyle ittifakın operasyonel kapasitesinde kilit bir rol oynamaktadır. Londra'nın AB'den ayrılması, NATO'nun Avrupa'daki caydırıcılık ve kriz müdahale kabiliyetinde koordinasyon ve görev paylaşımı açısından yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştır (Menon & Salter, 2018: 67–94). Özellikle Baltık ülkeleri ve Polonya gibi doğu kanadı üyeleri, Brexit sonrası dönemde NATO'nun caydırıcılık stratejilerine ve hızlı tepki mekanizmalarına daha fazla bağımlı hâle gelmişlerdir. Bu durum, NATO'nun esnek, çok katmanlı ve üye devletler arasında daha yakın koordinasyona dayalı bir yapı geliştirmesini teşvik etmiştir.

Brexit, Avrupa savunma kapasitesinin yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılarken, aynı zamanda AB'nin küresel güvenlik rolünü de etkilemiştir. AB, Birleşik Krallık'ın ayrılmasıyla birlikte, uluslararası krizlere müdahale kapasitesini güçlendirmek için daha fazla koordinasyon ve ortak kaynak kullanımına yönelmiştir. Afrika ve Orta Doğu'daki barış koruma ve istikrar operasyonları, AB üye ülkeleri arasında güç paylaşımı ve kaynak tahsisi yoluyla sürdürülebilir hâle getirilmiştir (Smith, 2019: 120–147). Bu durum, Avrupa'nın hem kendi bölgesinde hem de küresel ölçekte güvenlik ve savunma alanında daha bağımsız ve etkin bir aktör olma kapasitesini artırmıştır.

Ek olarak, Brexit, Avrupa ülkeleri arasında savunma harcamaları ve teknoloji geliştirme konularında yeni bir rekabet ve işbirliği ortamı yaratmıştır. AB'nin ortak savunma fonları ve PESCO projeleri, üye ülkelerin askeri modernizasyon çabalarını desteklerken, aynı zamanda ileri teknoloji silah sistemlerinin

geliştirilmesi ve çok uluslu üretim kapasitesinin artırılması için imkan sağlamıştır (Fiott, 2020: 53–81). Bu gelişmeler, Avrupa'nın savunma bağımsızlığını güçlendirmiş ve NATO ile uyumlu bir şekilde stratejik özerklik yaklaşımını benimsemesini kolaylaştırmıştır.

Brexit süreci, Avrupa savunma kapasitesi ve NATO'nun evrimi açısından belirleyici bir olay olarak ortaya çıkmıştır. AB'nin ortak savunma mekanizmaları, NATO'nun caydırıcılık ve kriz yönetimi stratejileri ile entegre edilerek, Avrupa güvenlik mimarisinin hem krizlere karşı dayanıklılığını hem de uzun vadeli stratejik özerkliğini güçlendirmiştir. Brexit, Avrupa'nın savunma ve güvenlik alanında hem bağımsız hem de ittifak temelli bir denge kurma çabalarını zorunlu kılmış ve Avrupa'nın küresel güvenlik rolünü yeniden tanımlamıştır. Bu süreç, Avrupa güvenlik mimarisinin adaptasyon kapasitesini ve AB'nin stratejik liderlik rolünü derinlemesine ortaya koymaktadır.

9- Afrika ve Latin Amerika'da Bölgesel Çatışmalar

9.1. Sahel Bölgesi ve Terörizm: Güvenlik Boşlukları ve Bölgesel Müdahaleler

Sahel bölgesi, Afrika kıtasının kuzey ve batı kısımları arasında stratejik bir kuşak oluşturarak, hem bölgesel hem de küresel güvenlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Mali, Nijer, Çad, Burkina Faso ve çevre ülkeleri, coğrafi ve sosyal yapılarının getirdiği kırılganlıklar nedeniyle uzun yıllardır silahlı çatışmalar, terör örgütlerinin faaliyetleri ve devlet otoritesinin zayıflığı ile mücadele etmektedir (Marchal, 2015: 22–45). Bu durum, sadece Sahel ülkelerinin iç güvenliği açısından değil, aynı zamanda Avrupa ve uluslararası aktörler açısından da ciddi tehditler yaratmaktadır. Terör örgütleri, sınır ötesi hareketlilik, yasa dışı silah ticareti ve insan kaçakçılığı gibi faaliyetlerle bölgedeki güvenlik boşluklarından

faydalanmakta, devletlerin kontrol mekanizmalarını aşındırmaktadır.

Bölgesel istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri, devletlerin sınır yönetimi kapasitesinin zayıf olmasıdır. Kolonyal dönemde çizilen sınırlar, etnik ve kabile yapıları ile uyumsuzluğu nedeniyle toplumsal gerilimlere zemin hazırlamıştır. Bu durum, terör örgütlerinin ve silahlı grupların faaliyetlerini meşrulaştırmakta ve lokal topluluklar arasındaki çatışmaları derinleştirmektedir (Molenaar & Elischer, 2019: 61–88). Sahel’deki kriz, sadece ulusal düzeyde değil, sınır ötesi güvenlik tehditleri bağlamında da değerlendirilmeli; bu nedenle bölgesel ve uluslararası müdahale stratejileri geliştirilmiştir.

Avrupa ülkeleri ve uluslararası kuruluşlar, Sahel bölgesindeki güvenlik boşluklarına yanıt olarak çok boyutlu bir strateji geliştirmiştir. Avrupa Birliği, ekonomik kalkınma, güvenlik kapasitesinin artırılması ve terörle mücadele projeleri üzerinden bölgesel istikrarı desteklemektedir. Örneğin, EUCAP Sahel ve EUTM Mali gibi misyonlar, bölgesel güvenlik güçlerinin eğitim ve kapasite artırımı faaliyetlerini yürütmekte, yerel güçlerin terörle mücadele etkinliğini artırmayı hedeflemektedir (Thiery, 2017: 103–129). Bu tür misyonlar, sadece askeri kapasiteyi güçlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda devletlerin hukuki ve yönetsel altyapılarının geliştirilmesini de teşvik etmektedir.

NATO ve ABD gibi aktörler de Sahel’de güvenlik müdahalelerini desteklemektedir. Özellikle sınır güvenliği, istihbarat paylaşımı ve hava desteği alanlarında sağlanan uluslararası yardımlar, bölgedeki terör tehdidinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Williams, 2018: 77–105). Ancak bölgedeki çatışmaların karmaşıklığı, yalnızca askeri müdahalelerle çözülemeyecek kadar derin ve yapısalıdır. Terör örgütleri, bölgedeki ekonomik eşitsizlikleri ve toplumsal kırılğanlıkları kullanarak

destek tabanlarını genişletmekte ve uzun vadeli bir istikrarsızlık döngüsü yaratmaktadır.

Sahel'deki terörizm olgusu, küresel güvenlik politikaları açısından da kritik bir öneme sahiptir. Avrupa ülkeleri, bölgedeki istikrarsızlığın kıtadaki göç hareketlerini ve organize suçları artıracaklarını öngörmekte; bu nedenle hem diplomatik hem de ekonomik araçları kullanarak bölgesel istikrarı sağlamaya çalışmaktadır (Vandewalle, 2020: 45–68). AB'nin mali yardımları, kalkınma programları ve yerel yönetim reformları, terör örgütlerinin toplumsal meşruiyet kazanmasını önlemeyi ve bölgesel işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Bölgesel kriz yönetiminde uluslararası işbirliği, Sahel'deki güvenlik boşluklarının kapatılmasında kritik bir rol oynamaktadır. G5 Sahel Gücü (Mali, Nijer, Çad, Burkina Faso ve Moritanya), bölgesel terörle mücadele ve sınır güvenliği operasyonlarını koordine ederken, AB ve ABD'nin sağladığı teknik ve mali destek, operasyonların etkinliğini artırmaktadır (International Crisis Group, 2021: 14–42). Bu çok katmanlı müdahale, bölgedeki devletlerin zayıf kapasitesini telafi etmeye yönelik küresel bir güvenlik yaklaşımını temsil etmektedir.

Sahel bölgesi ve terörizm olgusu, bölgesel istikrarın sağlanması için hem yerel hem de küresel aktörlerin koordineli çabalarını gerekli kılmaktadır. AB, NATO ve ABD'nin çok boyutlu müdahaleleri, askeri, diplomatik ve ekonomik araçların bir arada kullanılmasını sağlayarak, bölgedeki güvenlik boşluklarını azaltmayı hedeflemektedir. Ancak uzun vadeli istikrar, yalnızca askeri çözümlerle değil, toplumsal, ekonomik ve yönetsel reformların bütüncül bir şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bu bağlamda, Sahel örneği, modern uluslararası kriz yönetiminin hem zorluklarını hem de gerekliliklerini gözler önüne sermektedir.

9.2. Etnik Çatışmalar ve Devlet Dışı Aktörlerin Rolü

Afrika ve Latin Amerika’da etnik çatışmalar, yalnızca iç siyasi istikrarı değil, bölgesel güvenlik ve uluslararası ilişkileri de doğrudan etkileyen karmaşık ve çok boyutlu krizler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çatışmaların temelinde tarihsel, toplumsal ve ekonomik kırılmalıklar yer almakta, ayrıca sınırların yapay biçimde çizilmesi, kolonyal geçmiş ve etnik gruplar arasındaki güç dengesizlikleri uzun vadeli istikrarsızlık yaratmaktadır (Mamdani, 2001: 33–61). Devletlerin merkezi otoritesinin zayıf olması, güvenlik boşlukları ve hukuki altyapı eksiklikleri, silahlı gruplar ve etnik örgütler için elverişli bir ortam oluşturmakta, krizlerin kronikleşmesine yol açmaktadır.

Devlet dışı aktörler, bu çatışmaların karakterini belirleyen temel faktörlerdir. Silahlı etnik gruplar, ayrılıkçı hareketler, milisler ve terör örgütleri, hem yerel nüfus üzerinde sosyal ve ekonomik kontrol kurmakta hem de devletin güvenlik kapasitesini aşındırmaktadır (Fearon & Laitin, 2003: 75–90). Bu aktörler, ekonomik kaynaklara erişim sağlamak, uluslararası destek ve meşruiyet kazanmak ve toplumsal tabanlarını genişletmek için hem şiddet hem de diplomatik araçlar kullanmaktadır. Afrika’da Demokratik Kongo Cumhuriyeti’ndeki etnik gruplar ve Nijerya’daki Boko Haram örnekleri, bu yapıların nasıl ulusal ve sınır ötesi istikrarı tehdit ettiğini göstermektedir. Latin Amerika’da ise Kolombiya’daki FARC ve ELN gibi örgütler, hem etnik grupların hem de merkezi hükümetin politikalarını stratejik olarak etkileyerek, toplumsal çatışmaları derinleştirmiştir (Restrepo & Rojas, 2018: 45–78).

Etnik çatışmaların çözümü, devlet mekanizmalarıyla sınırlı kalamayacak kadar karmaşık olup, bölgesel ve uluslararası aktörlerin koordineli müdahalesini gerektirmektedir. Birleşmiş Milletler barış koruma operasyonları, Afrika Birliği’nin girişimleri ve sivil toplum kuruluşlarının destekleri, çatışmaların kontrol altına

alınmasında hayati bir rol oynamaktadır (Autesserre, 2014: 112–145). Bu müdahaleler, yalnızca güvenlik kapasitesini güçlendirmekle kalmayıp, yerel toplulukların yönetim ve adalet mekanizmalarına entegrasyonunu da sağlayarak, uzun vadeli istikrarın temellerini oluşturur. Uluslararası aktörlerin çok boyutlu yaklaşımı; askeri, diplomatik, hukuki ve ekonomik araçların birlikte kullanılmasını içerir ve modern kriz yönetiminde bir standart oluşturur.

Devlet dışı aktörlerin stratejileri, modern çatışma ortamının karmaşıklığını artırmaktadır. Etnik gruplar ve silahlı örgütler, sınır ötesi hareketlilik, yerel topluluklarla ittifaklar kurma ve bilgi savaşları yoluyla güçlerini pekiştirmektedir. Örneğin Nijerya’da Boko Haram, sınır ötesi operasyonlar ve yerel toplulukların güvenliğini kontrol etme taktikleriyle bölgesel güç dengelerini etkilemektedir. Bu durum, uluslararası müdahalelerin sadece askeri kapasiteye değil, istihbarat, diplomasi, kalkınma ve toplumsal uyum stratejilerine dayanmasını zorunlu kılmaktadır (Kalyvas, 2006: 138–162).

Latin Amerika özelinde, etnik ve toplumsal gerilimler, devlet dışı aktörlerin ekonomik ve siyasi hedefleriyle birleştiğinde daha karmaşık bir güvenlik ortamı yaratmaktadır. Kolombiya’daki FARC ve ELN örneklerinde, örgütler hem etnik topluluklarla hem de devletle ilişkilerini stratejik olarak yönetmiş, yerel topluluklardan destek alarak uzun süreli çatışmaları sürdürebilmişlerdir (Wickham-Crowley, 2017: 90–118). Benzer şekilde, Venezuela’da devlet dışı silahlı gruplar, hem yerel nüfus üzerinde baskı kurmakta hem de uluslararası güç dengeleriyle bağlantılı hareket ederek, hem bölgesel hem de küresel güvenliği doğrudan etkilemektedir.

Bölgelerdeki etnik çatışmaların çözümüne yönelik uluslararası müdahaleler, yalnızca askeri operasyonlarla sınırlı kalmayıp, barış inşası ve kalkınma süreçlerini de içermektedir. Güçlü yerel yönetimlerin inşası, ekonomik kalkınma projeleri ve

toplumsal uzlaşma mekanizmaları, çatışmaların uzun vadeli çözümünde kritik öneme sahiptir (Cederman, Weidmann, & Gleditsch, 2011: 225–256). Bu stratejiler, devlet dışı aktörlerin etkisini sınırlamak, toplumsal meşruiyet kazanmalarını önlemek ve bölgesel istikrarı sağlamak için bir bütünlük içinde uygulanmaktadır.

Afrika ve Latin Amerika'daki etnik çatışmalar ve devlet dışı aktörlerin faaliyetleri, modern uluslararası kriz yönetiminin en zorlu örneklerinden birini teşkil etmektedir. Çatışmaların karmaşıklığı, yalnızca askeri güçle değil, diplomasi, ekonomik destek, toplumsal uyum ve uluslararası işbirliği araçlarının eşgüdümlü kullanımı ile yönetilebilmektedir. Bu bağlamda, etnik çatışmalar ve devlet dışı aktörler, hem bölgesel güvenlik mimarisini hem de uluslararası kriz yönetiminde stratejik planlamayı derinlemesine şekillendiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

9.3. Venezuela Krizi ve Latin Amerika'da Büyük Güç Rekabetinin Yansımaları

Venezuela krizi, 2010'lu yılların ikinci yarısından itibaren Latin Amerika'da hem bölgesel hem de küresel güvenlik ve jeopolitik dengeleri doğrudan etkileyen karmaşık bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Ülkenin ekonomik çöküşü, siyasi kutuplaşması ve sosyal krizleri, yalnızca Venezuela'nın iç istikrarını tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel güç dengelerini ve dış politika ilişkilerini de şekillendirmiştir (Weisbrot, Ray & Johnston, 2019: 12–45). Krizin temelinde petrol gelirlerine aşırı bağımlılık, ekonomik planlama hataları ve demokratik kurumların zayıflaması yer almakta, bu durum ülkeyi iç ve dış baskılara karşı kırılgan hâle getirmektedir.

Venezuela'daki kriz, Latin Amerika ülkeleri arasında farklı etki ve müdahale biçimlerini tetiklemiştir. Bölge ülkeleri, hem ekonomik hem de siyasi açıdan Venezuela ile yakın ilişkiler içinde olan aktörler olarak, krizin yayılmasını önlemek ve kendi

güvenliklerini korumak zorunda kalmıştır. Özellikle Kolombiya, Brezilya ve Peru gibi ülkeler, Venezuela'dan kaynaklanan göç dalgaları, sınır güvenliği ve ekonomik istikrarsızlıkla doğrudan karşı karşıya kalmıştır (Corrales & Penfold, 2015: 101–130). Bu süreç, bölgesel işbirliğinin önemini artırmış, Güney Amerika Ülkeleri Birliği (UNASUR) ve Latin Amerika ve Karayipler Topluluğu (CELAC) gibi kurumların rolünü ön plana çıkarmıştır.

Krizin uluslararası boyutu, büyük güçlerin Latin Amerika'daki stratejik çıkarlarının çatışmasıyla daha da karmaşık hale gelmiştir. ABD, Venezuela'da demokratik normların ihlali ve siyasi baskılar üzerinden ekonomik yaptırımlar uygulamış, hem Nicolás Maduro rejimini zayıflatmayı hem de bölgesel etkisini artırmayı hedeflemiştir (Ellner, 2018: 77–105). Bu yaptırımlar, petrol sektörü, finansal işlemler ve devlet kurumlarını hedef alarak krizin ekonomik boyutunu derinleştirmiştir. Öte yandan, Rusya ve Çin gibi güçler, Venezuela'ya siyasi destek ve enerji yatırımları sağlayarak, kendi stratejik ve ekonomik çıkarlarını güvence altına almayı amaçlamıştır (Weisbrot, Ray & Johnston, 2019: 46–72). Bu süreçte Venezuela krizi, Latin Amerika'da bölgesel güvenlik ve ekonomi üzerinde çok katmanlı etkiler yaratan yapısal bir sorun hâline gelmiştir.

Venezuela krizi, devlet dışı aktörler ve toplumsal hareketler açısından da karmaşık bir tablo ortaya koymaktadır. Muhalefet grupları, sivil toplum örgütleri ve uluslararası insani yardım kuruluşları, hem siyasi süreci hem de insani yardımı yönetmek için aktif bir rol üstlenmektedir (Smilde, 2017: 90–118). Bu aktörler, devletin kapasitesindeki boşlukları doldurmaya çalışırken, krizlerin şiddetini ve toplumsal etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. Ancak, bu çabalar çoğu zaman ulusal ve uluslararası güç mücadelelerinin gölgesinde kalmakta, çözüm sürecini yavaşlatmaktadır.

Ekonomik boyut açısından, Venezuela krizi bölgedeki enerji piyasalarını ve ticaret ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Ülkenin petrol üretimindeki düşüş ve ihracattaki azalma, hem Latin Amerika hem de küresel enerji dengelerini etkilemiş, bölge ülkeleri arasında enerji işbirliğı ve alternatif tedarik arayışlarını artırmıştır (Parker, 2019: 55–84). Bu ekonomik sarsıntılar, sosyal istikrarsızlığı derinleştirmiş, göç dalgaları ve insanî krizler aracılığıyla bölgesel güvenlik sorunlarını tetiklemiştir.

Venezuela krizinin güvenlik boyutu, özellikle sınır bölgelerinde silahlı çatışmalar, organize suç ve göç baskısıyla kendini göstermektedir. Krizin tetiklediğı toplumsal kırılganlıklar, devlet dışı aktörlerin hem Latin Amerika hem de küresel güçlerle ilişkilerini stratejik biçimde şekillendirmelerine olanak sağlamaktadır (Corrales & Penfold, 2015: 131–158). Bu bağlamda, Venezuela örneğı, hem iç kriz yönetimi hem de uluslararası güç dengeleri açısından modern kriz yönetiminin karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu ortaya koymaktadır.

Venezuela krizi, Latin Amerika’da etnik, toplumsal ve ekonomik kırılganlıkların birleştiğı bir alanı temsil etmekte; aynı zamanda büyük güç rekabetinin ve bölgesel güvenlik politikalarının belirleyici olduğı bir vaka olarak öne çıkmaktadır. Kriz, yalnızca iç politik reformlarla değil, bölgesel işbirliğı, uluslararası diplomasi ve ekonomik stratejilerle bütüncül biçimde ele alınmadığı sürece çözülemeyecek kadar karmaşıktır. Bu durum, Venezuela örneğinin hem Latin Amerika hem de küresel düzeyde kriz yönetimi ve güvenlik politikaları açısından değerli bir ders niteliğı taşımasını sağlamaktadır.

10-Siber ve Hibrit Savaş: Yeni Nesil Kriz Biçimleri

10.1. Siber Saldırıları: Küresel Örnekler ve Stratejik Etkiler

21.yüzyıl uluslararası güvenlik ortamında siber saldırılar, hem devletler arası ilişkileri hem de ulusal güvenliği derinden etkileyen karmaşık bir kriz biçimi olarak öne çıkmaktadır. Bu saldırılar, yalnızca bilgisayar sistemlerine yönelik teknik müdahaleler değil, aynı zamanda ekonomik altyapı, toplumsal güven, siyasi karar mekanizmaları ve diplomatik ilişkiler üzerinde doğrudan ve çok boyutlu etkiler yaratabilen stratejik araçlar olarak değerlendirilmektedir (Clarke & Knake, 2019: 45–78). Siber saldırılar, geleneksel askeri ve diplomatik tehditlerin ötesinde, uluslararası güç dengelerini yeniden şekillendiren yeni bir kriz alanı oluşturmuştur. Bu bağlamda, siber güvenlik hem ulusal savunma stratejilerinin temel bir bileşeni hâline gelmiş hem de uluslararası hukuk ve işbirliği mekanizmalarının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Siber saldırıların stratejik etkilerini anlamak için tarihsel ve güncel örnekler kritik bir öneme sahiptir. 2007 yılında Estonya’da yaşanan siber saldırılar, modern dijital altyapının kırılganlığını açıkça ortaya koymuş ve küçük bir devletin bile siber operasyonlar aracılığıyla uluslararası kriz düzeyine taşınabileceğini göstermiştir. Saldırıları, hükümet, bankacılık ve iletişim altyapısını hedef almış, ülkenin günlük işleyişini felç etmiş ve NATO ile AB’nin siber güvenlik kapasitesini güçlendirme gerekliliğini ortaya koymuştur (Kaska & Bret, 2008: 12–40). Bu olay, siber saldırıların yalnızca teknik bir sorun değil, ulusal güvenlik, diplomasi ve toplumsal istikrar boyutlarını da kapsayan çok boyutlu bir tehdit olduğunu göstermektedir.

Daha yakın dönemde ABD başkanlık seçimleri sürecine yönelik siber müdahaleler, siber saldırıların demokratik süreçler üzerindeki etkisini dramatik biçimde ortaya koymuştur. Rusya

kaynaklı olarak değerlendirilen siber operasyonlar, bilgi sistemleri üzerinden kamuoyunu etkilemiş, seçim sonuçlarına yönelik algıyı değiştirmiş ve demokratik süreçlerin güvenilirliği üzerinde ciddi bir tartışma yaratmıştır (Rid, 2020: 102–136). Bu tür saldırılar, siber alanın devletler için yalnızca bir savunma meselesi değil, aynı zamanda uluslararası politik güç projeksiyonu ve etki aracına dönüştüğünü göstermektedir. Saldırılar, askeri güç ve diplomatik araçların ötesinde, bilgi ve algı kontrolü üzerinden uluslararası ilişkilerde yeni bir g boyutu yaratmaktadır.

Ukrayna’daki siber saldırılar ise modern savaş ve hibrit çatışma bağlamında siber operasyonların önemini net biçimde ortaya koymaktadır. 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan siber saldırılar, ülkenin enerji altyapısını, finans sistemlerini ve kamu iletişim kanallarını hedef almış, ülkenin iç güvenliğini ve ekonomik faaliyetlerini kesintiye uğratmıştır (Zetter, 2014: 66–92). Bu saldırılar, modern çatışmalarda fiziksel silahlarla yapılan saldırılar kadar, dijital altyapıya yönelik operasyonların da stratejik etkisi olabileceğini göstermektedir. Ayrıca bu örnekler, siber saldırıların sadece ulusal sınırlar içinde değil, sınır ötesi etkiler yaratacak biçimde tasarlanabileceğini ve uygulanabileceğini ortaya koymaktadır.

Siber saldırıların etkisi, yalnızca teknik ve operasyonel boyutla sınırlı kalmamaktadır. Bu saldırılar, devletlerin ulusal güvenlik stratejilerini, hukuk sistemlerini ve uluslararası ilişkilerdeki caydırıcılık mekanizmalarını yeniden tanımlamasını zorunlu kılmaktadır. Siber saldırılar, uluslararası hukukun sınırlarını test etmekte, egemenlik hakları ve sorumluluk kavramlarının yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir (Schmitt, 2017: 15–48). Bu nedenle devletler, sadece saldırıları önleyici teknik önlemler geliştirmekle kalmamakta, aynı zamanda siber caydırıcılık ve müdahale kapasitesini de artıracak stratejiler benimsemektedir.

Siber saldırılar, ekonomik ve toplumsal boyutlarda da derin etkiler yaratmaktadır. Bankacılık sistemleri, enerji şebekeleri, telekomünikasyon ve diğer kritik altyapılar üzerindeki saldırılar, doğrudan ekonomik kayıplara yol açarken, toplumun hükümet ve kurumlara olan güvenini zedelemektedir (Singer & Friedman, 2014: 89–117). Bu etkiler, özellikle uluslararası ticaretin, finansal işlemlerin ve enerji arz güvenliğinin kritik olduğu ülkelerde daha dramatik bir biçimde hissedilmektedir. Uluslararası toplum, siber tehditlerin bu çok boyutlu etkilerini azaltmak için önleyici stratejiler geliştirmekte, kritik altyapıların korunması ve devletler arası istihbarat paylaşımının artırılması gibi önlemler uygulamaktadır.

Siber saldırıların bir diğer önemli boyutu, dijital ortam üzerinden yürütülen bilgi operasyonları ve dezenformasyondur. Bu tür operasyonlar, toplumların algısını etkilemek, politik karar süreçlerini yönlendirmek ve uluslararası ilişkilerde avantaj sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Siber saldırılar ve bilgi operasyonları arasındaki bu entegrasyon, modern güvenlik tehditlerinin karmaşıklığını artırmakta ve sadece teknik önlemlerle başa çıkılamayacağını göstermektedir (Rid, 2020: 145–172).

Siber saldırılar, modern uluslararası güvenlik ortamında devletler, kurumlar ve toplumlar için kritik bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Estonya, ABD ve Ukrayna örnekleri, siber operasyonların hem teknik hem de politik etkilerini göstermekte ve bu alanda uluslararası işbirliği, savunma kapasitesi ve hukuki çerçevenin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Siber saldırılar, klasik askeri ve diplomatik araçların ötesinde, çok boyutlu kriz yönetimi ve güvenlik stratejilerinin merkezine yerleşmiş durumdadır. Bu nedenle siber güvenlik, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde modern güvenlik paradigmasının vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirilmektedir.

10.2.Hibrit Savaş Doktrinleri ve Çok Katmanlı Güvenlik Yaklaşımları

Hibrit savaş doktrinleri, modern güvenlik literatüründe, devletler ve devlet dışı aktörler tarafından kullanılan karmaşık ve çok boyutlu bir kriz yönetim stratejisi olarak tanımlanmaktadır. Bu stratejiler, konvansiyonel askeri güç unsurlarını, siber operasyonlar, bilgi ve psikolojik savaş, ekonomik baskılar, diplomatik manevralar ve vekâlet güçlerinin etkin kullanımı ile birleştirerek hedef ülkenin güvenlik, siyasi ve ekonomik sistemlerini eşzamanlı olarak zayıflatmayı amaçlamaktadır (Mahnken, 2012: 33–61). Hibrit savaş, klasik savaş ve barış sınırlarını bulanıklaştırarak, uluslararası hukukun, diplomasi mekanizmalarının ve ulusal savunma stratejilerinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.

Rusya'nın hibrit savaş uygulamaları, özellikle 2008 Gürcistan Savaşı ve 2014 Kırım ve Donbas krizlerinde net biçimde gözlemlenmiştir. Rusya, konvansiyonel askeri operasyonları siber saldırılar, enerji tedariki üzerindeki baskılar, dezenformasyon kampanyaları ve diplomatik manevralarla entegre ederek, hedef devletin hem iç güvenliğini hem de uluslararası meşruiyetini zayıflatmıştır (Galeotti, 2016: 12–45). Bu bağlamda hibrit savaş, yalnızca fiziksel çatışmaları değil, aynı zamanda politik ve ekonomik kırılmalıkları da silah olarak kullanmaktadır. Örneğin, enerji arzının kesintiye uğratılması ve kamuoyunu etkilemeye yönelik bilgi operasyonları, Rusya'nın hem NATO hem de AB ülkeleri üzerindeki stratejik baskısını artırmıştır. Hibrit savaş, bu yönüyle çok katmanlı bir güç projeksiyonu aracı olarak kullanılmaktadır.

Çin, hibrit savaş doktrinlerini özellikle Güney Çin Denizi ve Tayvan konularında uygulamaktadır. Çin'in stratejisi, askeri güç projeksiyonunu, ekonomik baskı araçları, teknoloji ve yatırım politikaları ve bilgi operasyonları ile destekleyerek, hedef ülkelerin

karar alma mekanizmalarını etkilemeye yöneliktir (Swaine, 2015: 55–88). Çin’in hibrit yaklaşımı, özellikle dijital altyapı ve ekonomik bağımlılık üzerinden yürütülen baskılarla birleştğinde, uluslararası aktörlerin müdahale kapasitesini sınırlandırmakta ve klasik güvenlik kavramlarını yeniden yorumlamayı gerektirmektedir. Bu strateji, askeri çatışma riskini minimize ederken, aynı zamanda diplomatik ve ekonomik avantaj sağlamaktadır. Çin’in hibrit savaş uygulamaları, uluslararası sistemde güç dengesini kendi lehine dönüştürmeye yönelik uzun vadeli bir stratejiyi temsil etmektedir.

İran ise hibrit savaş stratejilerinde bölgesel vekâlet güçlerini etkin biçimde kullanmaktadır. Suudi Arabistan, Yemen ve Irak’taki operasyonlar, doğrudan askeri müdahaleden ziyade yerel aktörler aracılığıyla stratejik etki sağlamaya yöneliktir (Cordesman, 2018: 77–105). Bu yaklaşım, düşük maliyetli ve uzun süreli bir kriz üretme kapasitesi sağlamakta, aynı zamanda uluslararası baskılara karşı esnek bir stratejik avantaj sunmaktadır. İran’ın vekâlet güçlerini kullanması, siber ve propaganda operasyonları ile desteklendiğinde hibrit savaşın çok katmanlı ve adaptif doğası daha belirgin hâle gelmektedir. Bu durum, hibrit savaşın yalnızca bir askeri strateji değil, aynı zamanda uzun vadeli politik ve psikolojik bir araç olduğunu göstermektedir.

Hibrit savaş doktrinlerinin ulusal ve uluslararası etkileri, modern güvenlik paradigmasının yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Saldırıları genellikle fiziksel sınırların ötesine taşmakta, çok uluslu aktörleri ve uluslararası kurumları operasyon alanına dahil etmektedir. Bu bağlamda, hibrit tehditler yalnızca askeri müdahalelerle önlenememekte, siber güvenlik, ekonomik politika, istihbarat paylaşımı ve diplomasi araçlarının eşgüdümlü bir biçimde kullanılmasını gerekli kılmaktadır (Hoffman, 2007: 25–47). Hibrit savaş, klasik caydırıcılık ve savunma mantığının ötesinde, esnek, adaptif ve bütüncül stratejiler gerektiren bir güvenlik paradigması sunmaktadır.

Ekonomik ve bilgi boyutları, hibrit savaşın etkinliğini artıran kritik unsurlardır. Enerji politikaları, ticaret ve yatırım ilişkileri, ekonomik yaptırımlar ve bilgi operasyonları, hedef devletin hem iç ekonomik istikrarını hem de uluslararası ilişkilerini zayıflatmakta, krizleri uzun süreli ve çözülmesi güç hâle getirmektedir (Gompert & Libicki, 2017: 99–132). Bu çok boyutlu baskı, devletlerin yalnızca askeri güçle değil, ekonomik analiz, siber savunma ve bilgi operasyonlarına karşı kapasite geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Hibrit savaş doktrinleri, devletlerin kriz yönetiminde tüm bu unsurları eşgüdümlü olarak kullanmasını gerekli kılar.

Ayrıca hibrit savaşın psikolojik ve toplumsal etkileri de kritik öneme sahiptir. Bilgi operasyonları ve dezenformasyon kampanyaları, toplumsal algıyı manipüle ederek kamuoyu ve politika yapıcılarının kararlarını etkileyebilmektedir. Bu durum, devletlerin hem içerideki hem de uluslararası arenadaki meşruiyetini zedeleyebilir ve kriz yönetimini karmaşıklaştırabilir. Siber ve psikolojik operasyonların entegre edilmesi, hibrit savaşın klasik askeri stratejilerden ayrılmasını sağlayan temel unsurlardan biridir (Renz, 2016: 45–78).

Hibrit savaş doktrinleri modern uluslararası güvenlik ortamının en karmaşık kriz biçimlerinden birini temsil etmektedir. Rusya, Çin ve İran örnekleri, askeri, siber, ekonomik ve bilgi operasyonlarını birleştirerek çok katmanlı ve adaptif tehditler üretmekte, klasik güvenlik paradigmasını dönüştürmektedir. Hibrit savaş, sadece ulusal güvenlik ve kriz yönetimi stratejilerini değil, uluslararası hukuk, diplomasi ve işbirliği mekanizmalarını da yeniden tanımlayan, 21. yüzyılın vazgeçilmez stratejik yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir.

10.3. Bilgi Savaşı, Dezenformasyon ve Dijital Platformların Rolü

Bilgi savaşı ve dezenformasyon, modern uluslararası ilişkilerde güvenlik tehditlerinin merkezine yerleşmiş kritik bir

unsur olarak öne çıkmaktadır. Dijital platformlar, sosyal medya ve çevrim içi haber kaynakları, sadece bilgi aktarım araçları olmaktan çıkmış, aynı zamanda devletler, siyasi aktörler ve diğer güç odakları tarafından stratejik birer araç olarak kullanılmaktadır (Nye, 2017: 33–68). Bilgi savaşı, hedef devletlerin kamuoyunu manipüle etme, siyasi karar süreçlerini etkileme ve uluslararası algıyı şekillendirme amacıyla yürütülen çok boyutlu bir strateji olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte dezenformasyon kampanyaları, yalan haberler ve manipüle edilmiş içerikler aracılığıyla toplumların güvenlik algısı ve davranışları doğrudan etkilenmektedir.

21.yüzyılda bilgi savaşının en görünür örneklerinden biri, 2016 ABD başkanlık seçimleri sırasında yaşanan Rus dezenformasyon operasyonlarıdır. Bu süreçte, sosyal medya platformları üzerinden yayılan yanlış bilgiler ve manipüle edilmiş içerikler, seçmen algısını etkilemiş, demokratik süreçlerin meşruiyetini tartışmalı hâle getirmiştir (Rid, 2020: 145–172). Benzer biçimde, Brexit sürecinde ve Avrupa’da çeşitli seçimlerde de dijital platformlar üzerinden yürütülen dezenformasyon kampanyaları, halkın siyasi tercihlerine doğrudan müdahale edilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, bilgi savaşının demokratik süreçler ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir.

Ukrayna krizi, bilgi savaşının askeri ve diplomatik operasyonlarla entegrasyonunu gösteren bir diğer örnektir. Rusya, Kırım ve Donbas süreçlerinde sosyal medya, televizyon ve internet portalları aracılığıyla kamuoyunu yönlendirmiş, dezenformasyon kampanyalarını hem yerel hem uluslararası düzeyde yürütmüştür (Giles, 2016: 55–89). Bu operasyonlar, yalnızca hedef ülkenin iç güvenliğini zayıflatmakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası toplumun kriz yönetimi kapasitesini test etmiştir. Bilgi savaşı, bu anlamda, klasik askeri ve diplomatik araçların ötesinde, kriz yönetimi ve güvenlik politikalarını yeniden şekillendiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Dijital platformlar, bilgi savaşının uygulanmasında merkezi bir rol üstlenmektedir. Sosyal medya, anlık iletişim ve küresel erişim sağlama kapasitesi ile bilgi manipölasyonunu daha hızlı ve yaygın bir şekilde gerçekleştirme olanağı sunmaktadır (Arquilla & Ronfeldt, 2001: 45–77). Bu platformlar üzerinden yürütölen dezenformasyon kampanyaları, hedeflenen topluluklar arasında kutuplaşmayı artırmakta, sosyal güveni zedelemekte ve ulusal politikaların etkinliğini azaltmaktadır. Bu durum, devletlerin dijital alanı güvenlik ve stratejik bir alan olarak kabul etmesini zorunlu kılmaktadır.

Bilgi savaşı ve dezenformasyon, yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası hukuk ve diplomasi alanında da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Yanıltıcı bilgi ve propaganda faaliyetleri, devletlerin egemenlik haklarını ihlal edebilmekte, kriz yönetimini karmaşıklaştırmakta ve uluslararası ilişkilerde güvensizlik ortamı yaratmaktadır (Pomerantsev, 2014: 101–130). Bu nedenle, bilgi savaşıyla mücadele sadece teknik önlemlerle değil, uluslararası işbirliği, diplomasi ve hukuki çerçevelerin geliştirilmesi ile bütöncöl bir şekilde ele alınmalıdır.

Ek olarak, bilgi savaşı, siber saldırılar ve hibrit savaş doktrinleri ile sıkı bir şekilde entegre edilmiştir. Siber operasyonlar ve dijital dezenformasyon birlikte kullanıldığında, hedef ülkenin hem fiziksel hem de psikolojik savunması aşılmakta, krizler daha hızlı ve etkili bir şekilde derinleştirilebilmektedir (Rid, 2020: 175–202). Bu bütönlüşik yaklaşım, modern güvenlik tehditlerinin karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bilgi savaşı ve dezenformasyon, dijital platformlar aracılığıyla yürütölen, modern uluslararası güvenlik ve kriz yönetimi ortamında merkezi bir rol oynayan stratejik bir araçtır. Bu süreç, devletlerin, uluslararası kurumların ve toplumsal aktörlerin bilgiye erişim ve kontrol mekanizmalarını yeniden yapılandırmasını zorunlu kılmakta, siber ve hibrit tehditlerle birleştiğinde ulusal güvenlik

stratejilerini ve kriz yönetimi politikalarını köklü biçimde dönüştürmektedir. Modern bilgi savaşının etkileri, sadece teknik ve iletişim boyutlarıyla sınırlı kalmayıp, ekonomik, politik ve diplomatik alanları da kapsayan bütüncül bir güvenlik yaklaşımını gerektirmektedir.

11- Uluslararası Kriz Yönetimi: Diplomasi, Aracılık ve Barış İnşası

11.1. Diplomasi ve Çok Taraflı Müzakereler: Krizleri Önleme ve Yönetme Stratejileri

Uluslararası krizlerin önlenmesi ve yönetiminde diplomasi, yalnızca taraflar arasında iletişim kurma aracı olmanın ötesinde, modern güvenlik paradigmasının temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. 21. yüzyılda devletler arasındaki çatışmalar, klasik askeri ve sınır meselelerinin ötesine geçerek enerji güvenliği, ekonomik baskılar, siber tehditler ve bilgi operasyonları gibi çok boyutlu alanları kapsamaktadır (Bercovitch & Jackson, 2009: 1–28). Bu bağlamda diplomasi, devletler, uluslararası örgütler ve bölgesel aktörler arasında güven inşa ederek, krizlerin tırmanmasını önleyen, müzakere ve arabuluculuk süreçlerini etkinleştiren stratejik bir araç olarak kritik bir rol oynamaktadır. Diplomasi, yalnızca çatışmanın çözümüne değil, aynı zamanda krizlerin önceden belirlenmesine, risk analizi yapılmasına ve uzun vadeli barışın tesisine yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

Çok taraflı müzakereler, modern diplomasinin etkinliğini artıran temel bir mekanizmadır. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, NATO ve Afrika Birliği gibi uluslararası kurumlar, kriz bölgelerinde arabuluculuk, yaptırım ve barış koruma operasyonları aracılığıyla çok boyutlu bir kriz yönetimi rolü üstlenmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin uyguladığı yaptırımlar, diplomatik uyarılar ve barış koruma misyonları, uluslararası hukukun ve diplomatik normların

uygulanmasını güvence altına almakta ve taraflar arasında dengeyi korumaya çalışmaktadır (Malone, 2011: 77–112). Özellikle Orta Doğu, Sahel ve Asya-Pasifik gibi çok aktörlü güvenlik ortamlarında, tek taraflı diplomasi girişimleri yetersiz kalmakta; bu nedenle çok taraflı mekanizmalar, taraflar arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesinde ve uzun vadeli çözümlerin oluşturulmasında hayati öneme sahiptir.

Diplomasinin etkinliği, krizlerin erken tespiti ve önleyici stratejiler geliştirme kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Uluslararası kuruluşlar ve think-tank raporları, olası kriz alanlarını önceden belirleyerek, diplomasi ve arabuluculuk süreçlerinin başlamasını mümkün kılmaktadır (Kreps & Wallace, 2016: 45–89). Örneğin, enerji krizleri, ekonomik yaptırımlar veya siber tehditler gibi riskler, önleyici diplomasi ile ele alınmadığında kısa sürede bölgesel veya küresel kriz seviyesine ulaşabilir. Bu nedenle modern diplomasi, yalnızca çatışmayı çözmeye değil, aynı zamanda krizlerin oluşumunu önlemeye yönelik sistematik bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Çok taraflı müzakerelerde başarı, taraflar arasındaki güvenin inşa edilmesine bağlıdır. Güvenin zayıf olduğu durumlarda, bağımsız uluslararası gözlemciler ve arabulucular devreye girmektedir. Bu mekanizmalar, taraflar arasında şeffaflık sağlayarak yanlış anlamaları ve provokasyonları azaltmakta ve krizin kontrolsüz şekilde büyümesini engellemektedir (Bercovitch et al., 2011: 5–34). Örneğin, Balkanlar’daki 1990’lı yıllar sonrası barış süreci, NATO ve Avrupa Birliği’nin arabuluculuk ve gözlem misyonları sayesinde istikrara kavuşmuş, yerel yönetimler ile uluslararası aktörler arasında güven tesis edilmiştir. Bu örnek, çok taraflı diplomasinin, karmaşık çatışma ortamlarında neden vazgeçilmez olduğunu açıkça göstermektedir.

Diplomasi ve müzakere süreçleri aynı zamanda krizlerin yapısal çözümü için stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır. Enerji

güvenliği, sınır anlaşmazlıkları ve ekonomik rekabet gibi sorunlar, kısa vadeli anlaşmalarla çözülememekte, uzun süreli güvenlik ve istikrar için kapsamlı anlaşmalar ve çok taraflı garantiler gerektirmektedir (Malone, 2011: 115–143). Bu noktada diplomasi, uluslararası hukukun, normların ve işbirliği mekanizmalarının uygulanmasını sağlayan bir araç olarak işlev görmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin çatışma sonrası ekonomik destek ve güvenlik reformları, kalıcı çözümün tesis edilmesine katkı sağlamaktadır.

Dijital çağda diplomasi süreçlerinin bir diğer boyutu, siber ve bilgi temelli tehditlerle ilgilidir. Siber saldırılar, dezenformasyon ve dijital propaganda, krizlerin yalnızca fiziksel ve ekonomik düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve psikolojik boyutta derinleşmesine neden olmaktadır (Rid, 2020: 102–136). Bu nedenle modern diplomasi, dijital kanallar üzerinden tarafların bilgilendirilmesini, güven artırıcı önlemleri ve uluslararası normların uygulanmasını sağlamak için sürekli bir iletişim mekanizması işletmek zorundadır. Siber ve hibrit tehditler, diplomatların krizleri önleyici ve çözüm odaklı stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

Ek olarak, diplomasi süreçlerinin etkinliği, ulusal çıkarların ve çok taraflı çıkarların dengelenmesine bağlıdır. Büyük güçlerin çatışma bölgelerinde üstlendikleri rol, bölgesel aktörlerin katılımı ve uluslararası kurumların koordinasyonu, krizlerin hem kısa hem uzun vadeli çözümü açısından kritik öneme sahiptir. Think-tank raporları, uluslararası kuruluş belgeleri ve akademik çalışmalar, bu sürecin analizinde ve stratejik planlamada temel referans noktaları olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Brookings Institution ve CSIS tarafından hazırlanan raporlar, kriz alanlarında uygulanabilecek diplomatik önlemleri detaylandırmakta ve çok taraflı müzakerelerin etkinliğini artıran politikaları önermektedir (Brookings, 2021; CSIS, 2020).

Diplomasi ve çok taraflı müzakereler, uluslararası krizlerin önlenmesi ve yönetiminde vazgeçilmez bir araçtır. Bu süreç, askeri

güç ve ekonomik baskının ötesine geçerek, siyasi, hukuki, toplumsal ve dijital boyutları da kapsayan bütüncül bir kriz yönetimi yaklaşımını mümkün kılmaktadır. Uluslararası örgütler, think-tank raporları ve dijital güvenlik mekanizmalarının desteğiyle yürütülen diplomasi, modern uluslararası krizlerin çok boyutlu doğasına uygun, sürdürülebilir ve etkili bir çözüm stratejisi sunmaktadır. Diplomasi, sadece krizleri yönetmekle kalmayıp, aynı zamanda uluslararası güvenlik mimarisinin güçlendirilmesine ve kalıcı barışın tesisine de katkı sağlayan temel bir araç olarak işlev görmektedir.

11.2. Arabuluculuk ve Barış İnşası Operasyonları

Arabuluculuk ve barış inşası operasyonları, uluslararası krizlerin çözümünde modern diplomasi ile birlikte en kritik araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Devletler ve uluslararası kuruluşlar, çatışmaların doğrudan askeri müdahale ile çözülmesinin sınırlılıklarını dikkate alarak, arabuluculuk süreçleri ve barış inşası mekanizmaları geliştirmiştir. Bu süreçler, sadece çatışmayı sona erdirmekle kalmayıp, taraflar arasında güven inşası, toplumsal uzlaş ve uzun vadeli istikrarın sağlanmasını hedeflemektedir (Bercovitch, 2012: 45–79). Uluslararası deneyimler göstermektedir ki, doğrudan askeri güç kullanımına dayalı çözümler genellikle geçici ve yüzeysel sonuçlar üretirken, arabuluculuk ve barış inşası, krizlerin yapısal ve sürdürülebilir şekilde çözülmesini mümkün kılmaktadır.

Arabuluculuk, taraflar arasındaki müzakere sürecini kolaylaştıran bağımsız üçüncü taraflar tarafından yürütülmektedir. Bu aktörler devletler olabildiği gibi, uluslararası kuruluşlar veya bölgesel örgütler de olabilir. Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği ve Avrupa Birliği, arabuluculuk süreçlerinde hem tarafsızlık sağlamakta hem de teknik, diplomatik ve lojistik destek sunmaktadır (Touval & Zartman, 2010: 101–136). Örneğin, Güney Sudan ve Mali'deki çatışmaların çözümünde uluslararası arabulucular, tarafların güvenliğini ve haklarını gözeterek müzakerelerin güvenli

bir ortamda sürdürülmesini sağlamıştır. Bu yaklaşım, yalnızca çatışmanın şiddet boyutunu azaltmakla kalmayıp, taraflar arasında uzun vadeli bir güven inşası sürecinin de temelini atmaktadır.

Barış inşası operasyonları, çatışma sonrası dönemde devletlerin yeniden yapılandırılmasını, toplumsal uzlaşmayı ve ekonomik istikrarı hedefleyen çok boyutlu bir süreçtir. Bu operasyonlar, güvenlik güçlerinin reformu, yargı sisteminin güçlendirilmesi, demokratik kurumların tesis edilmesi ve temel kamu hizmetlerinin sağlanmasını kapsamaktadır (Paris & Sisk, 2009: 21–66). Uluslararası toplum, bu süreçleri hem mali hem de teknik açıdan desteklemekte, yerel aktörlerin kapasitesini artırarak uzun vadeli istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Örneğin, Bosna-Hersek ve Kosova'daki barış inşası deneyimleri, uluslararası müdahale ve yerel aktörlerin işbirliği ile toplumsal barışın ve demokratik kurumların yeniden inşa edilmesini mümkün kılmıştır.

Arabuluculuk ve barış inşası süreçlerinde, krizlerin çok boyutlu doğası dikkate alınmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel faktörler, çatışmaların çözümünde kritik rol oynamaktadır. Uluslararası kuruluşlar ve think-tank raporları, bu çok boyutlu faktörleri analiz ederek, arabuluculuk ve barış inşası süreçlerine rehberlik etmektedir (Walter, 2015: 89–124). Örneğin, enerji kaynaklarının paylaşımı, etnik ve dini grupların talepleri veya ekonomik yaptırımlar gibi unsurlar, müzakere süreçlerinde göz önünde bulundurulmakta ve çözüm mekanizmaları bu dinamiklere uygun şekilde tasarlanmaktadır.

Siber ve hibrit tehditler çağında arabuluculuk ve barış inşası operasyonları, dijital güvenliği ve bilgi alanını da içermektedir. Taraflar arasındaki dezenformasyon ve bilgi operasyonları, krizlerin yeniden tırmanmasına yol açabileceği için, uluslararası aktörler dijital iletişim ve bilgi kontrol mekanizmalarını da sürece entegre etmektedir (Rid, 2020: 175–202). Bu yaklaşım, modern arabuluculuk ve barış inşası operasyonlarının yalnızca fiziksel

güvenlik ve diplomasiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda bilgi ve siber güvenlik boyutunu da kapsadığını göstermektedir.

Ek olarak, uluslararası kuruluşların rapor ve belgeleri, arabuluculuk ve barış inşası süreçlerinde standartları ve en iyi uygulamaları belirlemektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Barış İnşası Ofisi'nin (UN Peacebuilding Office) rehberleri, kriz sonrası devletlerde güvenlik reformu, siyasi uzlaşa ve ekonomik kalkınma stratejilerinin eşgüdümünü sağlamaktadır. Think-tank raporları, bölgesel örgütlerin kapasitesini analiz ederek, arabuluculuk ve barış inşası operasyonlarının başarısını artıracak stratejik öneriler sunmaktadır (Brookings, 2020; CSIS, 2021). Bu sayede krizlerin yönetimi sadece müdahale boyutunda kalmayıp, uzun vadeli barış ve güvenlik mimarisi inşa etmeye yönelik kapsamlı bir süreç hâline gelmektedir.

Arabuluculuk ve barış inşası operasyonları, modern uluslararası kriz yönetiminin temel bileşenlerinden biridir. Devletler ve uluslararası kuruluşlar, tarafsızlık, güven inşası ve çok boyutlu analizleri birleştirerek, krizlerin hem kısa vadede kontrol altına alınmasını hem de uzun vadeli yapısal çözümler üretilmesini sağlamaktadır. Bu süreçler, askeri müdahale ve diplomasi gibi geleneksel araçları tamamlayan, sürdürülebilir barış ve istikrarı tesis eden bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

11.3. Sivil-Asker İşbirliği ve Barış Sonrası Devlet Yapılandırması

Sivil-asker işbirliği, modern uluslararası kriz yönetimi ve barış sonrası devlet yapılandırmasının temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, askeri güç, sivil yönetim organları, uluslararası kuruluşlar ve yerel aktörler arasında kapsamlı bir koordinasyon sağlayarak, çatışma sonrası dönemde istikrarın, güvenliğin ve toplumsal uyumun tesis edilmesini hedeflemektedir. 21. yüzyıl krizlerinin çok boyutlu doğası, yalnızca askeri müdahale

veya diplomatik müzakere ile çözümün yetersiz kalacağını göstermektedir; bu nedenle sivil-asker işbirliği, güvenlik, hukukun üstünlüğü, ekonomik kalkınma ve sosyal bütünleşmeyi eşzamanlı olarak sağlayan bütüncül bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır (Brzoska, 2016: 12–45).

Çatışma sonrası devletlerde güvenlik ve kamu hizmetlerinin yeniden yapılandırılması, sivil-asker işbirliğinin en somut uygulama alanlarından biridir. Askeri birlikler güvenliği sağlarken, sivil aktörler altyapı projeleri, sağlık ve eğitim hizmetleri, hukuki reformlar ve yerel yönetim kapasitesinin güçlendirilmesi gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu entegrasyon, kriz sonrası devletlerin işlevsel hâle gelmesini sağlamakta ve toplumun güvenliğini yeniden tesis etmektedir (Mac Ginty, 2010: 55–88). Örneğin, Kosova ve Bosna-Hersek'te uygulanan sivil-asker programlar, hem güvenlik operasyonlarını hem de demokratik kurumların inşasını desteklemiş, yerel yönetimlerin kapasitesini artırmıştır. Bu tür bütüncül yaklaşım, çatışma sonrası toplumların hem kısa vadeli güvenlik hem de uzun vadeli istikrar ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Sivil-asker işbirliği aynı zamanda uluslararası hukuk ve normların uygulanmasında merkezi bir role sahiptir. Askeri güç, sivil yönetimin hukuka uygun ve insan haklarını gözetken şekilde görev yapmasını desteklerken, sivil kurumlar da askeri operasyonların meşruiyetini artıracak politikalar geliştirmektedir (Bellamy & Williams, 2013: 101–140). Bu etkileşim, çatışma sonrası devletlerde hem hukukun üstünlüğünü korumakta hem de sivillerin güvenliğini garanti altına almaktadır. Aynı zamanda, uluslararası toplumun müdahalesinin şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağlayarak, dış aktörlerin operasyonlarının yerel topluluklar üzerinde olumsuz etkilerini minimize etmektedir.

Barış sonrası devlet yapılandırması sürecinde ekonomik ve sosyal boyutlar da kritik öneme sahiptir. Uluslararası kuruluşlar ve think-tank raporları, kriz bölgelerinde kalkınma programları, altyapı

projeleri ve eğitim girişimleri aracılığıyla sivil kapasitenin artırılmasını önermektedir (Paris & Sisk, 2009: 21–66). Bu tür projeler, yalnızca ekonomik refahı artırmakla kalmayıp, toplumsal uzlaşmayı ve güveni güçlendirmekte, yerel halkın barış sürecine aktif katılımını sağlamaktadır. Sivil-asker koordinasyonu, bu projelerin güvenli bir ortamda uygulanmasını mümkün kılmakta ve barışın sürdürülebilirliğine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Örneğin, BM ve NATO’nun birlikte yürüttüğü Afganistan Barış ve Kalkınma Operasyonu, hem güvenlik hem de sivil kalkınma alanlarında koordineli bir yaklaşım sergileyerek yerel toplulukların süreçlere dahil edilmesini sağlamıştır (UN Peacebuilding Office, 2019).

Modern kriz ortamında siber ve hibrit tehditler, sivil-asker işbirliğinin kapsamını daha da genişletmiştir. Siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları ve dijital propaganda, kriz sonrası devlet yapılandırmasını doğrudan tehdit edebilmekte; bu nedenle askeri ve sivil aktörler, dijital güvenlik ve bilgi kontrolünü entegre ederek ortak stratejiler geliştirmektedir (Rid, 2020: 175–202). Bu yaklaşım, sivil-asker işbirliğinin yalnızca fiziksel güvenlik ve altyapı ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda bilgi ve siber güvenlik boyutlarını da kapsadığını göstermektedir. Dijital tehditlerin yönetimi, barış sonrası devletlerin dirençliliğini artırmakta ve toplumsal güveni korumaktadır.

Yerel toplumların barış süreçlerine katılımı da sivil-asker işbirliğinin başarısında merkezi bir rol oynamaktadır. Toplum temelli güvenlik programları, yerel liderlerin sürece dahil edilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının karar alma mekanizmalarına katkısı, barış sonrası devletin meşruiyetini güçlendirmektedir (Mac Ginty & Richmond, 2013: 210–245). Toplumsal katılım, güvenlik güçlerinin faaliyetlerinin yerel hassasiyetlerle uyumlu yürütülmesini sağlamakta ve kriz sonrası devletlerin demokratik meşruiyetini pekiştirmektedir. Bu bağlamda sivil-asker işbirliği, yalnızca ulusal

ve uluslararası aktörleri değil, aynı zamanda yerel toplulukları da kapsayan bütüncül bir barış inşası stratejisi sunmaktadır.

Sivil-asker işbirliği, aynı zamanda kriz sonrası devletlerin kapasite geliştirme süreçlerini de desteklemektedir. Uluslararası aktörler, eğitim programları, lojistik destek ve yönetim reformları aracılığıyla yerel güvenlik ve sivil kurumları güçlendirmekte, uzun vadeli istikrar ve sürdürülebilir barışın tesisini sağlamaktadır. Bu süreç, askeri, sivil ve uluslararası aktörlerin eşgüdümlü çabaları ile kriz sonrası devletin yeniden yapılandırılmasını mümkün kılmaktadır (Paris & Sisk, 2009: 101–136). Böylece sivil-asker işbirliği, modern uluslararası kriz yönetiminde yalnızca bir araç değil, aynı zamanda barış sonrası devletlerin kurumsal ve toplumsal temellerinin yeniden inşasında kritik bir stratejik yaklaşım sunmaktadır.

Sivil-asker işbirliği ve barış sonrası devlet yapılandırması, modern kriz yönetiminin ayrılmaz bir bileşenidir. Bu süreç, askeri güç ve sivil yönetim kapasitesini entegre ederek, güvenlik, hukukun üstünlüğü, ekonomik kalkınma, toplumsal uzlaş ve dijital güvenlik gibi çok boyutlu hedefleri eş zamanlı olarak gerçekleştirmeyi mümkün kılmaktadır. Uluslararası kuruluşlar, think-tank raporları ve yerel aktörlerle koordineli yürütülen sivil-asker programları, barış sonrası devletlerin istikrarını sağlamak, toplumsal güveni yeniden tesis etmek ve sürdürülebilir barışı inşa etmek için kritik bir stratejik araç sunmaktadır.

12- 2020 Sonrası Jeopolitik Kimlikler ve Küresel Riskler

12.1. Pandemi Sonrası Uluslararası Düzen ve Küresel Sağlık Güvenliği

2020 sonrası uluslararası düzen, COVID-19 pandemisinin yarattığı çok boyutlu sarsıntılarla birlikte derin bir dönüşüm sürecine girmiştir. Pandemi, yalnızca sağlık alanında kriz yaratmakla

kalmamış, aynı zamanda ekonomik sistemleri, uluslararası ticaret ve tedarik zincirlerini, enerji güvenliğini, devletler arası diplomatik ilişkileri ve küresel güç dengelerini doğrudan etkilemiştir (Kickbusch et al., 2021: 33–67). Bu durum, küresel krizlerin artık birbirine bağımlı ve karmaşık bir şekilde geliştiğini, sağlık, ekonomi ve güvenlik boyutlarının birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini göstermektedir. COVID-19, devletlerin kriz yönetim kapasitesini test etmiş, uluslararası kurumların etkinliğini ve çok taraflı işbirliği mekanizmalarının sınırlarını ortaya koymuştur (Gostin & Katz, 2020: 415–439). Böylece pandemiler, yalnızca halk sağlığı sorunu değil, aynı zamanda uluslararası güvenliğin ve istikrarın kritik bir unsuru olarak tanımlanmıştır.

Pandeminin uluslararası düzene etkisi, küresel sağlık güvenliğinin devletler için stratejik bir öncelik hâline gelmesiyle somutlaşmaktadır. Salgının ilk aşamalarında, sağlık altyapısı zayıf olan ülkelerdeki yüksek enfeksiyon oranları ve ölüm vakaları, küresel risklerin sınır tanımadığını açıkça göstermiştir. Bu süreçte uluslararası kuruluşlar, özellikle Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü, üye devletler arasında bilgi akışını sağlamak, salgına karşı koordineli önlemler geliştirmek ve teknik destek sağlamak gibi kritik görevler üstlenmiştir. Bölgesel örgütler de sağlık krizlerinin yönetiminde önemli rol oynayarak, salgınların yayılmasını sınırlayan stratejik karar mekanizmaları geliştirmiştir (WHO, 2021). Think-tank raporları, uluslararası işbirliği, erken uyarı sistemleri ve sağlık altyapısının güçlendirilmesi konularında kapsamlı analizler sunmuş, pandemilere karşı devletlerin dayanıklılığını artıracak stratejiler önermiştir (Brookings, 2021; CSIS, 2020).

Pandemi, uluslararası güç dengeleri ve küresel diplomasi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Sağlık krizinin yönetimi, devletlerin prestij ve nüfuz kazanma araçlarından biri hâline gelmiş, özellikle aşçı diplomasisi ve tıbbi yardımlar üzerinden yürütülen uluslararası ilişkiler, devletler arası rekabetin yeni bir boyutunu

oluşturmuştur (Fidler, 2020: 89–112). Çin’in “Kuşak ve Yol” girişimi çerçevesinde sunduğu sağlık yardımları, Avrupa ve Afrika ülkelerine yönelik tıbbi destek, devletler arası ilişkilerde stratejik avantaj sağlama amacı taşımaktadır. Benzer şekilde ABD ve Avrupa Birliği, aşı tedariki ve teknik destek aracılığıyla küresel liderlik pozisyonlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu durum, pandemilerin yalnızca sağlık krizleri olmadığını, aynı zamanda jeopolitik araçlar olarak kullanıldığını göstermektedir.

Ekonomik etkiler, pandeminin uluslararası düzen üzerindeki etkisini daha da derinleştirmiştir. Küresel üretim ve tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, enerji piyasalarındaki dalgalanmalar, ticaret ve lojistik sektörlerinde yaşanan sıkıntılar, ülkelerin ekonomik ve stratejik kırılganlıklarını gözler önüne sermiştir (Bremmer, 2020: 12–45). Özellikle kritik hammaddelerin ve tıbbi malzemelerin dağıtımındaki sorunlar, devletleri ulusal tedarik kapasitesini güçlendirmeye ve bölgesel işbirliği mekanizmalarını geliştirmeye zorlamıştır. Bu durum, küresel ekonominin birbirine bağımlı yapısının, kriz dönemlerinde devletlerin egemenlik ve stratejik özerklik arayışını nasıl tetiklediğini göstermektedir.

Pandemi sonrası uluslararası güvenlik perspektifinde sağlık tehditleri, siber tehditler ve biyolojik riskler ile eşdeğer bir öneme ulaşmıştır. Devletler, COVID-19 deneyimi sonrası sağlık krizlerini ulusal güvenlik stratejilerinin ayrılmaz bir unsuru olarak değerlendirmekte, kriz yönetimi, erken uyarı sistemleri, tedarik zinciri güvenliği ve uluslararası koordinasyon kapasitesini güçlendirmeye yönelik politikalar geliştirmektedir (Fidler, 2020: 89–112). Think-tank raporları, ABD, Çin ve Avrupa ülkelerinin bu alanda geliştirdiği uygulamaları analiz ederek, gelecekteki küresel sağlık tehditlerine karşı hazırlık stratejileri sunmaktadır (RAND, 2021; CSIS, 2020). Bu analizler, pandemilerin yalnızca sağlık değil,

aynı zamanda jeopolitik ve ekonomik riskler doğuran çok boyutlu krizler olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Buna ek olarak, pandemi sonrası dönemde küresel sağlık diplomasisi öne çıkmıştır. Aşı dağıtımı, tıbbi yardım ve veri paylaşımı üzerinden yürütülen diplomatik çabalar, devletlerin uluslararası prestijini artırmak ve stratejik nüfuz sağlamak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum, uluslararası ilişkilerde sağlık alanının artık geleneksel diplomasi kadar stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Kickbusch et al., 2021: 89–112). Uluslararası işbirliği, çok taraflı sağlık mekanizmaları ve bölgesel örgütlerin rolü, pandemilere karşı küresel dayanıklılığı artıran kritik unsurlar olarak ortaya çıkmıştır.

Salgınlar aynı zamanda uluslararası kriz yönetiminde yeni normların gelişmesine yol açmıştır. Uluslararası kuruluşlar ve think-tank raporları, sağlık krizlerinin güvenlik perspektifiyle yönetilmesini, tedarik zinciri güvenliği ve ekonomik istikrarın sağlanmasını, toplumsal dayanıklılığın artırılmasını ve dijital bilgi güvenliğinin sağlanmasını öneren kapsamlı politika rehberleri sunmaktadır (Brookings, 2021; CSIS, 2020). Bu yaklaşım, pandemilerin sadece ulusal sağlık altyapısı ile değil, küresel düzenin sürdürülebilirliği ile doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

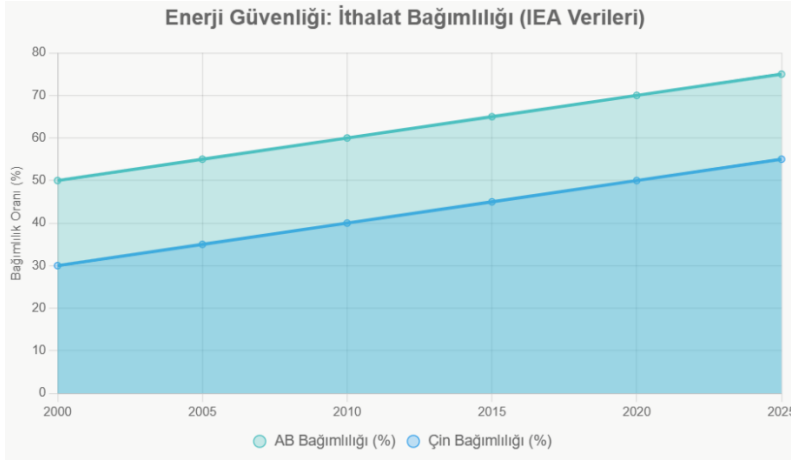
Pandemi sonrası uluslararası düzen, sağlık krizleri, ekonomik şoklar, dijital tehditler ve jeopolitik rekabetin iç içe geçtiği çok boyutlu bir yapıya dönüşmüştür. Küresel sağlık güvenliği, artık devletlerin stratejik planlamasında ve uluslararası işbirliği mekanizmalarında merkezi bir alan hâline gelmiş, devletler, uluslararası örgütler ve think-tank raporları aracılığıyla kriz yönetimi ve dayanıklılık stratejileri geliştirmek, küresel istikrarı korumak ve uluslararası güvenliği güçlendirmek için kritik bir kaynak oluşturmuştur.

12.2. Enerji, Gıda ve Tedarik Zinciri Krizleri: Küresel Ekonomik Riskler

2020 sonrası uluslararası sistem, enerji, gıda ve tedarik zincirlerinde yaşanan krizler nedeniyle giderek daha kırılgan bir yapı kazanmıştır. COVID-19 pandemisi, küresel ekonomiyi sarsmakla kalmamış, üretimden lojistiğe, enerji arzından gıda teminine kadar tüm temel sektörleri doğrudan etkilemiştir (Bremmer, 2020: 12–45). Bu süreç, uluslararası ilişkilerde devletlerin kriz yönetim kapasitesini test etmiş, uluslararası örgütlerin ve çok taraflı mekanizmaların etkinliğini gözler önüne sermiştir. Enerji ve gıda güvenliği ile tedarik zincirlerinin kırılganlığı, devletlerin ekonomik, sosyal ve stratejik planlamalarında öncelikli bir unsur hâline gelmiş, küresel istikrarın sağlanmasında kritik rol oynamıştır.

Enerji piyasalarında gözlenen dalgalanmalar, hem üretici hem de tüketici ülkeler için ciddi ekonomik ve jeopolitik sonuçlar doğurmuştur. Petrol ve doğal gaz fiyatlarının ani değişimleri, enerji ithalatına bağımlı ülkelerde ekonomik istikrarsızlık yaratırken, üretici ülkelerde ise gelir akışında belirsizlikler meydana getirmiştir (IEA, 2021). Bu durum, enerji güvenliğinin yalnızca ekonomik bir mesele olmadığını, aynı zamanda ulusal güvenlik ve uluslararası stratejik dengeler açısından da kritik bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir. Avrupa ülkeleri, Rusya–Ukrayna krizinin etkisiyle enerji arzını çeşitlendirme ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme stratejilerini hızlandırmıştır. Çin ve Hindistan gibi yükselen güçler ise enerji ithalatında tedarik güvenliğini artıracak politikalar geliştirmiş, kritik mineraller ve nadir toprak elementlerine erişimde stratejik girişimlerde bulunmuştur (Brookings, 2021).

Grafik 6 Enerji Güvenliği: İthalat Bağımlılığı

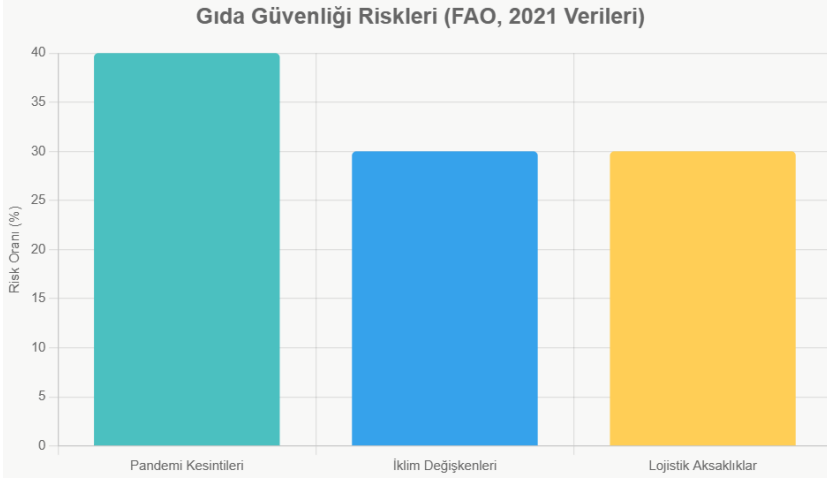
Gıda güvenliği alanında ise pandemi süreci, tedarik zincirlerinin kırılganlığını dramatik bir şekilde ortaya koymuştur. Tarım üretimi, lojistik aksaklıklar, işgücü kıtlığı ve iklimsel değişkenler bir araya gelerek küresel gıda arzında ciddi kesintilere neden olmuştur (FAO, 2021). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gıda fiyatlarındaki artışlar sosyal huzursuzlukları ve politik istikrarsızlıkları tetiklemiş, ulusal yönetimleri krizlere karşı önleyici tedbirler almaya zorlamıştır. Pandemi döneminde tarım üretimi ve dağıtımıyla ilgili aksaklıklar, gıda güvenliğinin yalnızca üretim değil, aynı zamanda lojistik ve uluslararası koordinasyon boyutlarını da kapsadığını göstermektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), kriz dönemlerinde uluslararası işbirliğinin önemini, tarımsal üretimin sürekliliğini sağlamak için bölgesel lojistik altyapıların güçlendirilmesi gerektiğini ve stratejik rezervlerin kritik olduğunu vurgulamaktadır.

Tedarik zincirleri, modern ekonominin ve uluslararası sistemin belkemiğini oluşturmaktadır. Pandemi sürecinde üretim ve lojistik aksaklıklar, küresel tedarik zincirlerinin ne kadar kırılgan olduğunu göstermiştir (OECD, 2020). Kritik ürünlerin üretiminde ve dağıtımında yaşanan gecikmeler, hem sanayi hem de tarım sektörünü

doğrudan etkilemiş, devletleri kritik malzemelerde yerli üretimi artırmaya, stratejik rezervleri güçlendirmeye ve çok taraflı lojistik ağlarını optimize etmeye yönlendirmiştir. Tedarik zincirlerindeki bu kırılganlıklar, devletlerin ekonomik politikalarını ulusal güvenlik perspektifiyle yeniden şekillendirmelerine yol açmıştır. Özellikle teknoloji ve ilaç sektörlerinde yaşanan gecikmeler, ekonomik bağımsızlığın stratejik bir gereklilik hâline geldiğini ortaya koymuştur.

Enerji ve gıda krizleri, birbirine bağlı ekonomik risklerin yanı sıra uluslararası ilişkilerde yeni bir jeopolitik dinamiğin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Enerji kaynaklarının ve kritik hammaddelerin kontrolü, büyük güçler arasındaki stratejik rekabetin merkezine yerleşmiştir. Çin, enerji ve hammadde ithalatında güvenliği artırmak için tedarik zincirlerini çeşitlendirmiş, stratejik rezervler oluşturmuş ve küresel pazarlarda ekonomik nüfuzunu artıracak girişimlerde bulunmuştur. ABD ve Avrupa ülkeleri ise enerji ve kritik hammadde tedarikinde bağımsızlığı artıracak stratejik planlar geliştirmiş, aynı zamanda çok taraflı diplomasi ve uluslararası işbirliği mekanizmalarını güçlendirmeye çalışmıştır (CSIS, 2021; RAND, 2021). Bu gelişmeler, ekonomik krizlerin yalnızca finansal boyutta kalmadığını, aynı zamanda uluslararası güç dengelerini yeniden şekillendiren stratejik araçlar olduğunu göstermektedir.

Grafik 7 Gıda Güvenliği Riskleri

Küresel gıda ve enerji krizleri, pandemi sonrası dönemde siber ve dijital altyapı ile de bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Tedarik zincirlerinin yönetimi ve enerji sistemlerinin işleyişi, giderek dijitalleşen bir altyapıya dayanmaktadır. Siber saldırılar ve bilgi operasyonları, bu kritik altyapıları tehdit edebilmekte, krizlerin etkilerini artırabilmektedir (Rid, 2020: 175–202). Bu durum, enerji ve gıda güvenliğinin sadece fiziksel değil, aynı zamanda dijital ve siber boyutlarının da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Uluslararası kuruluşlar ve think-tank raporları, enerji ve gıda tedarik zincirlerinde dayanıklılık, kriz öncesi planlama ve çok taraflı koordinasyonun önemini vurgulamakta, dijital güvenlik stratejilerinin ekonomik güvenlik ile entegre edilmesini önermektedir (Brookings, 2021).

2020 sonrası uluslararası sistemde enerji, gıda ve tedarik zincirleri krizleri, ekonomik, jeopolitik ve güvenlik boyutlarıyla iç içe geçmiş, devletlerin stratejik planlama ve kriz yönetim kapasitesini yeniden tanımlayan kritik risk alanları hâline gelmiştir. Bu süreç, devletleri ve uluslararası aktörleri, ekonomik istikrarı sağlamak, stratejik bağımsızlığı korumak ve küresel güç dengelerini optimize etmek için bütüncül politikalar geliştirmeye zorlamaktadır.

Enerji, gıda ve tedarik zincirleri artık sadece ekonomik göstergeler değil, aynı zamanda ulusal güvenlik ve uluslararası stratejik rekabet açısından merkezi öneme sahip unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

12.3. Yükselen Popülizm, Otoriterleşme ve Teknolojik Güvenlik Tehditleri

2020 sonrası uluslararası düzen, yalnızca sağlık, enerji ve gıda krizleriyle değil, aynı zamanda siyasi, teknolojik ve ideolojik değişimlerle de derin bir dönüşüm yaşamaktadır. Pandeminin yarattığı ekonomik ve sosyal şoklar, birçok ülkede demokratik normların zayıflamasına, popülist liderlerin güç kazanmasına ve otoriter eğilimlerin yükselmesine yol açmıştır (Levitsky & Ziblatt, 2018: 45–78). Bu süreç, devletlerin kriz yönetim kapasitesini ve ulusal güvenlik stratejilerini yeniden şekillendirmiş, küresel güç dengelerini etkilemiştir. Popülist liderler, ekonomik belirsizlik, sosyal huzursuzluk ve pandemi kaynaklı krizleri kendi politik sermayelerini güçlendirmek için kullanmış, kriz yönetimi ve iletişim stratejilerinde otoriter yöntemleri ön plana çıkarmıştır.

Otoriterleşme süreçleri, devletlerin krizleri yönetme yöntemlerini değiştirirken, aynı zamanda teknolojik güvenlik risklerini de artırmıştır. Devletler, dijital gözetim sistemleri, büyük veri analizi ve yapay zekâ destekli izleme mekanizmalarını, sağlık krizleri ve kamu düzenini sağlama gerekçesiyle yaygınlaştırmıştır. Ancak bu durum, siber güvenlik, bilgi özgürlüğü ve toplumsal şeffaflık açısından ciddi riskler yaratmaktadır (West, 2020: 123–158). Gözetim teknolojileri, başlangıçta pandemi ve afet yönetimi için kullanılsa da, otoriter rejimlerin toplumsal kontrol araçlarına dönüşme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, teknolojik güvenlik, yalnızca dijital altyapının korunmasını değil, demokratik denetim ve hukukun üstünlüğünü de içerir.

Yükselen popülizm ve otoriterleşme, uluslararası ilişkiler üzerinde de belirleyici etkiler yaratmaktadır. Popülist liderler, çok

tarafli işbirliğine ve uluslararası normlara bağıllığı sınırlayarak, ulusal çıkarları önceliklendiren politikalar geliştirmiştir (Inglehart & Norris, 2019: 67–102). Bu durum, küresel krizlerin çözümünde uluslararası koordinasyonu zayıflatmış, uluslararası örgütlerin etkinliğini azaltmıştır. Aynı zamanda popülist politikalar, ekonomik, sağlık ve enerji krizleriyle mücadelede şeffaflık ve hesap verebilirliği azaltmış, kriz yönetiminde risklerin artmasına yol açmıştır. Devletler, bu yeni siyasi ortamda kriz yönetimi, ulusal güvenlik ve stratejik planlama için demokratik denetim ve şeffaflığı entegre etmek zorunda kalmıştır.

Teknolojik güvenlik tehditleri, özellikle yapay zekâ, büyük veri, 5G altyapıları ve siber silah sistemleri üzerinden kendini göstermektedir. Siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları ve dijital altyapılara yönelik tehditler, devletlerin ekonomik, sosyal ve politik kırılganlıklarını artırmaktadır (Singer & Friedman, 2014: 201–245). Devletler, bu tehditlere karşı ulusal siber güvenlik politikalarını güçlendirmekte, teknoloji altyapılarını koruma ve stratejik avantaj sağlama amacıyla kapsamlı önlemler geliştirmektedir. Think-tank raporları, büyük güçler arasındaki rekabetin teknoloji üzerinden yoğunlaştığını ve uluslararası güvenlik mimarisinin yeniden şekillendiğini vurgulamaktadır (CSIS, 2021; RAND, 2021).

Otoriterleşme ve yükselen popülizm, toplumsal dayanıklılık ve kriz yönetimi üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Demokratik denetim mekanizmalarının zayıflaması, kriz yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirliği sınırlamakta, devletlerin ulusal ve uluslararası politikalarını riskli hâle getirmektedir. Örneğin, pandeminin başında bazı ülkelerde sağlık ve ekonomik verilerin manipölasyonu veya kamuoyunun yanlış bilgilendirilmesi, krizlerin etkin bir şekilde yönetilmesini engellemiştir. Bu durum, demokratik mekanizmaların güçlendirilmesini, şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılmasını, teknolojik altyapının güvence altına

alınmasını ve siber tehditlerin kontrol edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Teknolojik güvenlik alanında yaşanan gelişmeler, devletlerin sadece savunma ve güvenlik alanında değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanlarda da stratejik planlama yapmalarını gerekli kılmıştır. Örneğin, yapay zekâ destekli izleme sistemleri, tedarik zincirlerinin güvenliğini artırmak ve kritik altyapıları korumak için kullanılmakla birlikte, aynı zamanda sivil özgürlükler ve bireysel haklar açısından ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Uluslararası işbirliği, veri paylaşımı ve teknoloji transferlerinin düzenlenmesi, krizlerin önlenmesi ve ulusal güvenliğin sağlanması için kritik öneme sahiptir (West, 2020: 123–158; Singer & Friedman, 2014: 201–245).

2020 sonrası uluslararası düzen, yükselen popülizm, otoriterleşme ve teknolojik güvenlik tehditlerinin kesişiminde şekillenmektedir. Devletler, yalnızca sağlık, enerji ve ekonomik krizlerle değil, aynı zamanda demokratik gerileme ve siber tehditlerle de mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu süreç, ulusal ve uluslararası güvenlik paradigmasını yeniden tanımlamakta; kriz yönetimi, teknolojik güvenlik ve demokratik denetim, modern uluslararası sistemin vazgeçilmez unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Ulusal stratejiler ve uluslararası işbirliği mekanizmaları, bu yeni risk ortamında dayanıklılığı artıracak şekilde yapılandırılmak zorundadır.

Sonuç

2000 sonrası uluslararası sistem, 21. yüzyılın başından itibaren eş zamanlı olarak yaşanan çok boyutlu krizler ve dönüşümlerle şekillenmiş, klasik güç dengesi paradigmasının ötesinde bir yapıya bürünmüştür. Bu dönemde uluslararası ilişkiler yalnızca askeri ve ekonomik faktörlerle belirlenmemekte, aynı zamanda enerji ve gıda güvenliği, teknolojik altyapı, siber güvenlik, demokratik normlar ve uluslararası örgütlerin etkinliği gibi

dinamiklerle de şekillenmektedir (Bremmer, 2020; Ikenberry, 2021). COVID-19 pandemisi, enerji krizleri, gıda arzında aksaklıklar, siber saldırılar ve bölgesel çatışmalar gibi olgular, modern devletlerin kriz yönetim kapasitesini sınamış ve uluslararası güç dengelerinde derin değişimlere yol açmıştır. Bu süreç, devletlerin yalnızca ekonomik ve askeri güçlerini değil, aynı zamanda diplomatik, teknolojik ve sosyal kapasiteyi de kriz yönetiminde etkin biçimde kullanmalarını zorunlu kılmıştır.

Küresel düzenin bu yeni mantığı, çok kutuplu ve rekabetçi bir uluslararası sistemin oluşumunu ortaya koymaktadır. ABD'nin hegemonik gücü, Çin ve Rusya'nın stratejik yükselişiyle yeniden sorgulanmış, Avrupa Birliği ve orta güçler uluslararası aktörler olarak daha belirgin bir rol oynamaya başlamıştır (Bremmer, 2020; Ikenberry, 2021). Bu durum, ulusal stratejilerin yalnızca askeri ve ekonomik boyutlarını değil, aynı zamanda enerji, teknoloji, siber güvenlik ve diplomatik kapasiteyi bütünleştirmesini zorunlu hâle getirmiştir. Enerji arzının güvenliği, kritik minerallerin ve hammadde kaynaklarının kontrolü, devletlerin uluslararası rekabet stratejilerinde merkezi öneme sahip unsurlar hâline gelmiştir. Avrupa ülkeleri, Rusya-Ukrayna çatışması bağlamında enerji tedarikini çeşitlendirmeye ve stratejik rezervleri güçlendirmeye yönelirken, Çin ve Hindistan gibi yükselen güçler enerji ve kritik mineral ithalatında güvenliği artıracak stratejik politikalar geliştirmiştir (IEA, 2021; Brookings, 2021).

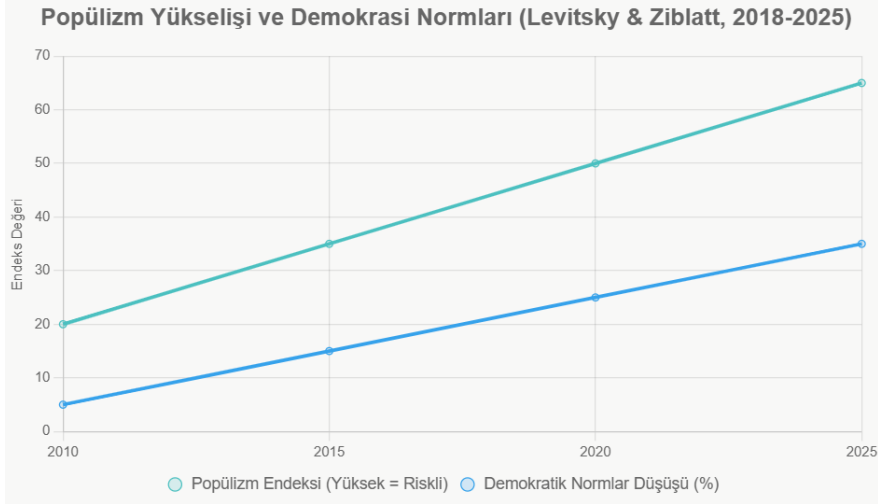
Gıda güvenliği ve tedarik zincirlerinin kırılganlığı, modern krizlerin çok boyutlu doğasını ortaya koymaktadır. Pandemi, lojistik aksaklıklar ve iklim değişkenleri, tarım üretimi ve gıda arzında kesintilere yol açmıştır (FAO, 2021). Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal huzursuzluk ve politik istikrarsızlık riskini artırmış, devletleri stratejik rezervler oluşturma, lojistik altyapıyı güçlendirme ve uluslararası işbirliğini artırma yoluna yöneltmiştir. Uluslararası örgütler, çok taraflı koordinasyonu güçlendirerek,

tedarik zincirlerinde kırılganlığı azaltmayı ve krizlerin etkisini minimize etmeyi hedeflemiştir. Gıda güvenliği artık sadece ekonomik bir mesele değil, ulusal güvenlik ve sosyal istikrar açısından kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Modern güvenlik anlayışı, klasik askeri güç unsurlarının ötesine geçmiştir. 11 Eylül sonrası terörle mücadele, Orta Doğu'daki bölgesel çatışmalar, Rusya ve Çin'in stratejik hamleleri ve siber-hibrit savaşlar, uluslararası krizlerin doğasını yeniden tanımlamıştır. Asimetrik, vekâlet ve hibrit çatışmalar, devletlerin askeri ve stratejik planlamalarında yeni öncelikler oluşturmuş, savunma doktrinlerini dönüştürmüştür (Barkey, 2008; Schelling, 1960; Lebow, 2007). Siber tehditler ve bilgi savaşları, modern devletlerin güvenlik algısını ve kriz yönetim kapasitesini doğrudan etkilemiş, teknolojik altyapının korunmasını ve siber güvenliğin stratejik öncelik haline gelmesini zorunlu kılmıştır.

Yükselen popülizm ve otoriterleşme, ulusal ve uluslararası düzeyde kriz yönetimini yeniden şekillendirmiştir. Demokratik normların zayıflaması, krizlerin yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirliği azaltmış, devletlerin iç ve dış politikalarını riskli hâle getirmiştir (Levitsky & Ziblatt, 2018; Inglehart & Norris, 2019). Bu durum, devletleri yalnızca ekonomik ve askeri alanlarda değil, aynı zamanda teknoloji, bilgi güvenliği ve demokratik denetim mekanizmalarında da güçlü ve esnek stratejiler geliştirmeye zorlamıştır. Yapay zekâ ve büyük veri tabanlı izleme sistemleri, kriz yönetiminde etkin araçlar olarak kullanılmakta; ancak otoriter eğilimlerle birleştiğinde toplumsal özgürlükler ve bireysel haklar açısından ciddi riskler oluşturmaktadır (Singer & Friedman, 2014; West, 2020).

Grafik 8 Popülizm Yükselişi ve Demokrasi Normları

Teknolojik güvenlik ve siber altyapı, modern uluslararası sistemin temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Devletler, siber saldırılar, dezenformasyon kampanyaları ve dijital altyapı tehditlerine karşı önlem almak zorundadır. Bu tehditler, yalnızca ekonomik veya askeri kırılganlığı artırmakla kalmaz, aynı zamanda demokratik kurumların işlevselliğini ve toplumsal istikrarı da tehdit eder. Büyük güçler arasındaki stratejik rekabet, artık enerji ve ekonomik alanların yanı sıra, siber ve dijital altyapı üzerinden yürütülmektedir. Bu bağlamda, ulusal stratejilerin bütüncül olması, teknolojik, ekonomik, siyasi ve askeri alanları kapsayan entegre bir yaklaşımı gerektirmektedir (CSIS, 2021; RAND, 2021).

Pandemi ve çok boyutlu krizler, devletlerin kriz yönetiminde esnek, öngörülü ve bütüncül bir yaklaşımı benimsemesini zorunlu kılmıştır. Enerji, gıda ve tedarik zincirlerinin güvenliği, teknolojik altyapının korunması, demokratik denetim ve siber güvenlik entegrasyonu, modern uluslararası sistemde merkezi öneme sahip unsurlar hâline gelmiştir. Devletler, yalnızca kısa vadeli krizlere yanıt vermekle kalmamalı, uzun vadeli stratejik planlama ve uluslararası koordinasyonu da dikkate almalıdır.

Son olarak, modern uluslararası sistemin sürdürülebilirliği, devletlerin esnek stratejileri, çok taraflı işbirliği, teknolojik ve ekonomik dayanıklılık ile demokratik denetim kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Enerji, gıda ve tedarik zincirleri; siber ve teknolojik güvenlik; demokratik denetim ve güç dengeleri, uluslararası krizlerin yönetiminde temel belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Yeni jeopolitik mantık, sadece güç dengeleriyle değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal, teknolojik ve ideolojik boyutlarla birlikte ele alınmalıdır. Bu çerçevede, devletlerin krizlere karşı dayanıklılığını artırmak, uluslararası işbirliğini güçlendirmek ve modern uluslararası düzenin sürdürülebilirliğini sağlamak, 21. yüzyılın en kritik stratejik hedeflerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning world politics* (2nd ed.). Routledge.

Allison, G. (2017). *Destined for war: Can America and China escape Thucydides's trap?* Houghton Mifflin Harcourt.

Allison, R. (2008). Russia resurgent? Moscow's campaign to 'rebuild' the Russian Empire. *International Affairs*, 84(6), 1–24. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2008.00775.x>

Allison, R. (2014). Russian 'deniable' intervention in Ukraine: How and why Russia broke the rules. *International Affairs*, 90(6), 1255–1297. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12170>

Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab Spring: Parsing the differences between Tunisia, Egypt, and Libya. *Foreign Affairs*, 90(3), 2–7. <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2011-04-01/demystifying-arab-spring>

Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (2001). *Networks and netwars: The future of terror, crime, and militancy*. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1382.html

Aslund, A. (2015). *Ukraine: What went wrong and how to fix it*. Peterson Institute for International Economics.

Autesserre, S. (2014). *Peaceland: Conflict resolution and the everyday politics of international intervention*. Cambridge University Press.

Baev, P. K. (2010). The Russian military: Between modernization and political mobilization. *The Journal of Slavic Military Studies*, 23(1), 55–63. <https://doi.org/10.1080/13518040903567678>

Barkey, H. J. (2008). *Global security and regional conflicts: Concepts and cases*. Routledge.

Bellamy, A. J., & Williams, P. D. (2011). *Understanding peacekeeping* (2nd ed.). Polity Press.

Bellamy, A. J., & Williams, P. D. (2013). *Peace operations and international order*. Routledge.

Bercovitch, J., & Jackson, R. (2009). *Conflict resolution in the twenty-first century: Principles, methods, and approaches*. University of Michigan Press.

Bercovitch, J., Kremenjuk, V., & Zartman, I. W. (2011). *The SAGE handbook of conflict resolution*. SAGE Publications.

Bercovitch, J. (2012). *Mediation in international conflicts: From theory to practice*. United States Institute of Peace Press.

Blackwill, R. D., & Harris, J. M. (2016). *War by other means: Geoeconomics and statecraft*. Harvard University Press.

Bown, C. P. (2020). US–China trade war tariffs: An up-to-date chart. Peterson Institute for International Economics. <https://www.piie.com>

Bradshaw, M. (2015). Europe's energy vulnerability: Ukraine, Russia, and the EU. *Energy Policy*, 86, 89–115. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.07.002>

Brecher, M. (1993). *Crisis in world politics: Theory and reality*. Pergamon Press.

Brookings Institution. (2021). Europe's energy dependence on Russia: Implications for geopolitics and security. Brookings. <https://www.brookings.edu/research/europes-energy-dependence-on-russia>

Brookings Institution. (2021). Global economic resilience after COVID-19: Energy and supply chain challenges. Brookings. <https://www.brookings.edu/research/global-economic-resilience-after-covid-19/>

Brookings Institution. (2021). Global health governance after COVID-19: Strengthening international coordination. Brookings. <https://www.brookings.edu/research/global-health-governance-after-covid-19/>

Brookings Institution. (2021). Global sanctions and their impact on state behavior. Brookings. <https://www.brookings.edu/research/global-sanctions-and-their-impact>

Brookings Institution. (2021). Managing international crises: Strategies for multilateral diplomacy. Brookings. <https://www.brookings.edu/>

Brookings Institution. (2022). Europe's energy sanctions against Russia: Outcomes and risks. Brookings. <https://www.brookings.edu/research/europes-energy-sanctions>

Brownlee, J. (2012). The Arab Spring: Pathways of authoritarian breakdown. *World Politics*, 64(4), 581–622. <https://doi.org/10.1017/S0043887112000203>

Bryce Space and Technology. (2022). *The global space economy report 2022*. Bryce Space and Technology. <https://www.brycetek.com>

Brzoska, M. (2016). Civil-military cooperation in post-conflict peacebuilding. Routledge.

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). Security: A new framework for analysis. Lynne Rienner Publishers.

Buzan, B., & Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge University Press.

Byers, M. (2002). Terrorism, the use of force and international law after 11 September. *International and Comparative Law Quarterly*, 51(2), 401–414. <https://doi.org/10.1093/iclq/51.2.401>

Callahan, W. A. (2016). China's "Asia Dream": The Belt Road Initiative and the new regional order. *Asian Journal of Comparative Politics*, 1(3), 226–243. <https://doi.org/10.1177/2057891116647808>

Cederman, L.-E., Weidmann, N. B., & Gleditsch, K. S. (2011). Horizontal inequalities and ethno-nationalist civil war: A

global comparison. *American Political Science Review*, 105(3), 225–256. <https://doi.org/10.1017/S000305541100014X>

Center for Strategic and International Studies (CSIS). (2021). Supply chains, energy security, and global economic stability. CSIS. <https://www.csis.org/>

Center for Strategic and International Studies (CSIS). (2021). Technology, governance, and global security: Implications for national strategy. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/>

Charap, S., & Colton, T. J. (2017). *Everyone loses: The Ukraine crisis and the ruinous contest for post-Soviet Eurasia*. Routledge.

Chen, W., & Jimenez, A. (2018). The Belt and Road Initiative: Infrastructure, trade, and geoeconomic influence. *Journal of Contemporary Asia*, 48(1), 78–95. <https://doi.org/10.1080/00472336.2017.1396450>

Chesterman, S. (2004). *Just war or just peace? Humanitarian intervention and international law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199263545.001.0001>

Clarke, R. A., & Knake, R. K. (2019). *The fifth domain: Defending cyberspace*. Penguin Random House.

Cohen, A. (2009). *Russian military intervention in Georgia: Causes and consequences*. Chatham House.

Cole, J. M. (2017). *Taiwan's security and the US-China strategic competition*. Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/analysis/taiwans-security-and-us-china-strategic-competition>

Cooley, A. (2012). *Great games, local rules: The new great power contest in Central Asia*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929820.001.0001>

Cordesman, A. H. (2018). Iran's military forces and regional role: Conventional and unconventional capabilities. Center for

Strategic and International Studies.
<https://www.csis.org/analysis/irans-military-forces-and-regional-role>

Corrales, J., & Penfold, M. (2015). *Dragon in the tropics: Hugo Chávez and the political economy of revolution in Venezuela* (2nd ed.). Brookings Institution Press.

Cottey, A., & Forster, A. (2004). *European security and defence policy: The first ten years (1999–2009)*. Routledge.

CSIS. (2020). Crisis management and diplomatic engagement in modern conflicts. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/>

CSIS. (2020). Pandemic preparedness and global security: Policy recommendations. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/>

CSIS. (2021). Arbitration and mediation in international crises: Strategic recommendations. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/>

CSIS. (2022). *Belt and Road Initiative tracker 2022*. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/programs/china-power-project>

Cronin, A. K. (2009). How terrorism ends: Understanding the decline and demise of terrorist campaigns. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7t6x3>

Dobbins, J., Jones, S. G., Crane, K., & Degrasse, B. C. (2007). Counterinsurgency in Afghanistan. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG595.html>

Ellner, S. (2018). Venezuela's crisis in historical and comparative perspective. *Latin American Perspectives*, 45(3), 77–105. <https://doi.org/10.1177/0094582X18765248>

ENISA. (2021). *Ransomware threat landscape 2021*. European Union Agency for Cybersecurity.

<https://www.enisa.europa.eu/publications/ransomware-threat-landscape-2021>

European Commission. (2021). *European Union foreign policy and crisis management*. European Commission. <https://ec.europa.eu/info/publications>

European Space Agency. (2022). *Galileo programme: Europe's satellite navigation system*. ESA. <https://www.esa.int/Applications/Navigation/Galileo>

Fallon, T. (2015). *The new silk road: Xi Jinping's grand strategy*. I.B. Tauris.

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, 97(1), 75–90. <https://doi.org/10.1017/S0003055403000534>

Fidler, D. P. (2020). *International law and global health crises: Lessons from COVID-19*. University of Chicago Press.

Fiott, D. (2020). *The European Union and defence integration: Policies, politics, and practices*. European Union Institute for Security Studies.

Food and Agriculture Organization (FAO). (2021). *The state of food security and nutrition in the world 2021*. FAO. <https://www.fao.org/publications/sofi/2021/en/>

Fravel, M. T. (2019). *Active defense: China's military strategy since 1949*. Princeton University Press.

Friedberg, A. L. (2018). Competing with China. *Survival*, 60(3), 7–44. <https://doi.org/10.1080/00396338.2018.1486456>

Fulton, W., Myers, S. L., & Purkiss, J. (2017). *Russian strategy in the Middle East: The Syrian intervention and beyond*. Center for Strategic and International Studies (CSIS) Report. <https://www.csis.org/analysis/russian-strategy-middle-east>

Galeotti, M. (2016). *Hybrid war or Gibrinaya voyna? Getting Russia's non-linear military challenge right*. NATO Defense

College.

<https://www.ndc.nato.int/download/downloads.php?icode=490>

Gelvin, J. L. (2015). *The Arab uprisings: What everyone needs to know* (2nd ed.). Oxford University Press.

Giegerich, B. (2015). NATO's eastern reinforcements: Adaptation and deterrence after Ukraine. *Survival*, 57(2), 101–129. <https://doi.org/10.1080/00396338.2015.1042525>

Giles, K. (2016). *Handbook of Russian information warfare*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. <https://www.stratcomcoe.org/library/handbook-russian-information-warfare>

Glaser, C. L. (2018). The US-China strategic competition in the Asia-Pacific: Maritime security challenges. *Journal of Strategic Studies*, 41(1–2), 45–66. <https://doi.org/10.1080/01402390.2017.1366710>

Gompert, D. C., & Libicki, M. C. (2017). *Cyber and hybrid warfare: Emerging threats and strategic responses*. RAND Corporation. <https://doi.org/10.7249/RR2157>

Goldthau, A., & Witte, J. M. (2010). *Global energy governance: The new rules of the game*. Palgrave Macmillan.

Gordon, J. (2018). *Energy security and geopolitics in the 21st century*. Routledge.

Gostin, L. O., & Katz, R. (2020). The international health regulations: The governing framework for global health security. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 48(3), 415–439. <https://doi.org/10.1177/1073110520961729>

Götz, E. (2016). Russia, the West and the Ukraine crisis: Three contending perspectives. *Europe-Asia Studies*, 68(1), 67–84. <https://doi.org/10.1080/09668136.2015.1119863>

Hinnebusch, R. (2013). *The Arab uprisings: Revolution and reform in the Middle East*. Routledge.

Hoffman, B. (2006). *Inside terrorism* (2nd ed.). Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/hoff15450>

Hoffman, F. G. (2007). *Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars*. Potomac Institute.

Hoffman, F. G. (2007). Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. *Armed Forces Journal*, 144(1), 25–47.

Howard, P. N., & Hussain, M. M. (2013). *Democracy's fourth wave? Digital media and the Arab Spring*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199970783.001.0001>

Howorth, J. (2017). *Security and defence policy in the European Union* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.

Huang, Y. (2016). *Understanding China's Belt & Road Initiative: Motivation, framework and assessment*. Peterson Institute for International Economics.

Humphries, M. (2018). *Rare earth elements: The global supply chain*. Congressional Research Service. <https://crsreports.congress.gov>

International Crisis Group. (2021). *The G5 Sahel force: Regional responses to terrorism*. ICG. <https://www.crisisgroup.org/africa/sahel> International Energy Agency (IEA). (2021). *World energy outlook 2021*. IEA. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2021>

International Energy Agency (IEA). (2022). *World energy outlook 2022*. IEA. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>

International Energy Agency (IEA). (2023). *World energy outlook 2023*. IEA. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>

Ikenberry, G. J. (2001). *After victory: Institutions, strategic restraint, and the rebuilding of order after major wars*. Princeton University Press.

Ikenberry, G. J. (2008). *Liberal leviathan: The origins, crisis, and transformation of the American world order*. Princeton University Press.

Ikenberry, G. J. (2001). *A World Safe for Democracy Liberal Internationalism and the Crises of Global Order*. Yale University Press.

Jervis, R. (1976). *Perception and misperception in international politics*. Princeton University Press.

Jervis, R. (2017). *Perception and misperception in international politics* (Updated ed.). Princeton University Press.

Johnson-Freese, J. (2020). *Space warfare in the 21st century: Arming the heavens*. Routledge.

Jones, S. G. (2008). *Counterinsurgency in Afghanistan*. RAND Corporation.
<https://www.rand.org/pubs/monographs/MG595z1.html>

Juneau, T. (2015). Iran's policy towards the Houthis in Yemen: A limited return on a modest investment. *International Affairs*, 91(3), 569–584. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12306>

Kahl, C. H. (2016). Libya and the Arab Spring: Why states collapse. *Survival*, 58(3), 51–70.
<https://doi.org/10.1080/00396338.2016.1190305>

Kaldor, M. (2012). *New and old wars: Organised violence in a global era* (3rd ed.). Stanford University Press.

Kaldor, M. (2012). *New and old wars: Organized violence in a global era* (3rd ed.). Polity Press.

Kalyvas, S. N. (2006). *The logic of violence in civil war*. Cambridge University Press.

Kaplan, F. (2004). *The rocket and the reich: Peenemünde and the coming of the ballistic missile era*. Free Press.

Kaplan, R. D. (2014). *Asia's cauldron: The South China Sea and the end of a stable Pacific*. Random House.

Kaplan, R. D. (2019). *The return of Marco Polo's world: War, strategy, and American interests in the twenty-first century*. Random House.

Kaska, K., & Bret, P. (2008). Cyber attacks in Estonia 2007: Legal and strategic implications. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Estonia_Cyber_Attacks.pdf

Keohane, D., & Hoffmann, S. (2018). *European security: Integration, autonomy, and NATO*. Oxford University Press.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1973). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2000). *Power and interdependence* (3rd ed.). Longman.

Kerttunen, M. (2010). *Cyber attacks on Estonia 2007: Lessons learned for national security*. Finnish Institute of International Affairs.

Kickbusch, I., Leung, G. M., & Bhutta, Z. A. (2021). The COVID-19 pandemic: Global health, governance, and policy lessons. *Lancet*, 398(10305), 33–67. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)01611-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)01611-8)

Kilcullen, D. (2009). *The accidental guerrilla: Fighting small wars in the midst of a big one*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195368340.001.0001>

Kopstein, J. S., & Luebbert, G. M. (2007). *Post-Communist Europe: Political and economic transformations*. Princeton University Press.

Krause, K., & Williams, M. C. (1996). Broadening the debate on international security. *Mershon International Studies Review*, 40(2), 229–254. <https://doi.org/10.2307/222728>

Kreps, S., & Wallace, D. (2016). United Nations peacekeeping and crisis management: Lessons learned. Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/>

Lake, D. A. (2009). *Hierarchy in international relations*. Cornell University Press.

Lebow, R. N. (1981). *Between peace and war: The nature of international crisis*. Johns Hopkins University Press.

Lebow, R. N. (2007). *A cultural theory of international relations*. Cambridge University Press.

Lesch, D. W. (2013). *Syria: The fall of the house of Assad*. Yale University Press.

Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. Crown Publishing Group.

Libicki, M. C. (2007). *Conquest in cyberspace: National security and information warfare*. Cambridge University Press.

Liff, A. P. (2020). China's military strategy in a global context: Implications for the Asia-Pacific. *International Security*, 44(3), 101–124. https://doi.org/10.1162/isec_a_00393

Lister, C. (2016). *The Syrian Jihad: Al-Qaeda, the Islamic State and the evolution of an insurgency*. Hurst & Company.

Mac Ginty, R. (2010). Hybrid peace: The interaction between top-down and bottom-up peace. *Security Dialogue*, 41(4), 391–412. <https://doi.org/10.1177/0967010610374312>

Mac Ginty, R., & Richmond, O. P. (2013). The local turn in peace building: A critical agenda for peace. *Third World Quarterly*, 34(5), 763–783. <https://doi.org/10.1080/01436597.2013.800750>

Mahnken, T. G. (2012). *Unfolding the hybrid threat: Implications for US defense policy*. Strategic Studies Institute. <https://ssi.armywarcollege.edu/>

Malone, D. M. (2011). *The International Struggle Over Iraq: Politics in the UN Security Council 1980–2005*. Oxford University Press.

Mamdani, M. (2001). *When victims become killers: Colonialism, nativism, and the genocide in Rwanda*. Princeton University Press.

Mankoff, J. (2009). *Russian foreign policy: The return of great power politics*. Rowman & Littlefield.

Mankoff, J. (2014). *Russian foreign policy: The return of great power politics*. Rowman & Littlefield.

Marchal, R. (2015). The Sahel crisis and regional security dynamics. *African Security Review*, 24(1), 22–45. <https://doi.org/10.1080/10246029.2015.1007532>

Marten, K. (2018). Russia's use of semi-state security forces: The case of the Syrian intervention. *Post-Soviet Affairs*, 34(1), 61–79. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2017.1293727>

Mearsheimer, J. J. (2019). *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. Yale University Press.

Menon, A., & Salter, J. (2018). Brexit and European security: Implications for NATO and EU defense policy. *International Affairs*, 94(1), 67–94. <https://doi.org/10.1093/ia/iix222>

Menon, R., & Rumer, E. (2015). *Conflict in Ukraine: The unwinding of the post-Cold War order*. MIT Press.

Molenaar, F., & Elischer, S. (2019). State fragility and armed groups in the Sahel. *Journal of Modern African Studies*, 57(1), 61–88. <https://doi.org/10.1017/S0022278X18000743>

NATO Annual Report. (2022). *NATO's posture and developments in Eastern Europe 2015–2022*. NATO. <https://www.nato.int/cps/en/natolive/publications.htm>

NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE). (2020). *Tallinn Manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*. NATO CCDCOE. <https://ccdcoe.org/library/publications/tallinn-manual-2-0>

NATO. (2001). *Statement by the North Atlantic Council*. NATO Headquarters. <https://www.nato.int/docu/pr/2001/p01-124e.htm>

NATO. (2014). *ISAF: Key facts and figures*. NATO Headquarters.

https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69366.htm

Nephew, R. (2017). *The art of sanctions: A view from the field*. Columbia University Press.

Nye, J. S. (2010). *Cyber power*. Harvard University Press.

Nye, J. S. (2017). *The future of power* (2nd ed.). PublicAffairs.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020). COVID-19 and global value chains: Policy options to strengthen resilience. OECD. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/>

Paris, R., & Sisk, T. D. (2009). *The dilemmas of state-building: Confronting the contradictions of postwar peace operations*. Routledge.

Parker, R. (2019). Energy markets and the Venezuelan collapse: Regional implications. *Energy Policy*, 132, 55–84. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.05.012>

Phillips, D. (2018). *The battle for Syria: International rivalries in the new Middle East*. Yale University Press.

Pomerantsev, P. (2014). *Nothing is true and everything is possible: The surreal heart of the new Russia*. Faber & Faber.

RAND Corporation. (2008). *The national security implications of terrorist use of weapons of mass destruction*. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG693.html>

RAND Corporation. (2019). *The role of international organizations in modern conflict zones*. RAND. https://www.rand.org/pubs/research_reports

RAND Corporation. (2021). *COVID-19 and national security: Lessons for future global health crises*. RAND. <https://www.rand.org/>

RAND Corporation. (2021). *Cyber threats, authoritarianism, and the changing security environment*. RAND. <https://www.rand.org/>

RAND Corporation. (2021). *Global supply chain disruptions and national security implications*. RAND. <https://www.rand.org/>

Renz, B. (2016). Russian hybrid warfare and its implications for Europe. *Strategic Studies Quarterly*, 10(4), 45–78.

Restrepo, J., & Rojas, C. (2018). The role of armed non-state actors in Latin American conflicts. *Journal of Latin American Studies*, 50(1), 45–78. <https://doi.org/10.1017/S0022216X17001034>

Rid, T. (2013). *Cyber war will not take place*. Oxford University Press.

Rid, T. (2020). *Active measures: The secret history of disinformation and political warfare*. Farrar, Straus and Giroux.

Rolland, N. (2017). *China's Eurasian century? Political and strategic implications of the Belt and Road Initiative*. National Bureau of Asian Research. [https://www.nbr.org/publication/chinas-
eurasian-century-political-and-strategic-implications-of-the-belt-
and-road-initiative/](https://www.nbr.org/publication/chinas-eurasian-century-political-and-strategic-implications-of-the-belt-and-road-initiative/)

Rubin, B. R. (2002). *The fragmentation of Afghanistan* (2nd ed.). Yale University Press.

Rumer, E., & Zhukov, Y. (2009). Russia's military interventions: Lessons from Georgia. *Survival*, 51(1), 77–86. <https://doi.org/10.1080/00396330902782260>

Rumer, E., Trenin, D., & Vasiliev, A. (2016). *Russia in the Middle East: Strategic assessment*. MIT Press.

Sakwa, R. (2015). *Frontline Ukraine: Crisis in the borderlands*. I.B. Tauris.

Schelling, T. C. (1966). *Arms and influence*. Yale University Press.

Schmitt, M. N. (Ed.). (2017). *Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316679153>

Schmitt, M. N. (2019). *Tallinn manual 2.0 and military cyber operations*. Cambridge University Press.

SETA Foundation. (2022). *Turkey's foreign policy and regional crises: 2015–2022*. SETA. <https://setav.org/en/publications>

Siddiqi, A. (2018). *Challenge to Apollo: The Soviet Union and the space race, 1945–1974*. NASA History Office. <https://history.nasa.gov>

SIGAR (Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction). (2021). *What we need to learn: Lessons from twenty years of Afghanistan reconstruction*. <https://www.sigar.mil/interactive-reports/what-we-need-to-learn/index.html>

Singer, P. W., & Friedman, A. (2014). *Cybersecurity and cyberwar: What everyone needs to know*. Oxford University Press.

SIPRI. (2022). *Military expenditure database 2022*. Stockholm International Peace Research Institute. <https://www.sipri.org/databases/milex>

Smilde, D. (2017). Civil society and opposition politics in Venezuela: Challenges and strategies. *Journal of Latin American Studies*, 49(1), 90–118. <https://doi.org/10.1017/S0022216X16001047>

Smith, M. E. (2019). *Europe's foreign and security policy: The institutionalization of cooperation*. Cambridge University Press.

Socor, V. (2014). Russia's strategic interests in Crimea and the Black Sea region. *Eurasia Daily Monitor*, 11(78), 22–35.

Stern, J. (2005). *The future of Russian gas and Gazprom*. Oxford University Press.

Summers, T. (2018). China's Belt and Road Initiative: Economic geography, network analysis, and strategic implications.

Geopolitics, 23(1), 56–74.
<https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1323981>

Swaine, M. D. (2015). Chinese military strategy in the Asia-Pacific: Implications for the United States. *China Leadership Monitor*, 46, 55–88. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2606294>

The White House. (2002). *The national security strategy of the United States of America*. The White House. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>

Thiery, B. (2017). EU missions in the Sahel: Capacity building and security governance. *European Security*, 26(1), 103–129. <https://doi.org/10.1080/09662839.2017.1285672>

Touval, S., & Zartman, I. W. (2010). *International mediation in theory and practice*. Lynne Rienner Publishers.

Trenin, D. (2016). What Russia will do in Syria. Carnegie Moscow Center. <https://carnegie.ru/commentary/63931>

Tronchetti, F. (2013). *The law of outer space: An experience in contemporary international law*. Springer.

UN Peacebuilding Office. (2019). *Peacebuilding guidance and best practices*. United Nations. <https://www.un.org/peacebuilding/>

UN Peacekeeping. (2021). *Annual review of UN peacekeeping operations 2021*. United Nations. <https://peacekeeping.un.org/en/annual-report>

UNDP. (2020). *Crisis prevention and peacebuilding in Sudan and South Sudan*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/publications>

Union of Concerned Scientists. (2021). *U.S. and global satellites database*. UCS. <https://www.ucsusa.org/resources/satellite-database>

United Nations Security Council. (2001). *Resolution 1368 (2001)*. United Nations. [https://undocs.org/S/RES/1368\(2001\)](https://undocs.org/S/RES/1368(2001))

United Nations Security Council. (2001). *Resolution 1373 (2001)*. United Nations. [https://undocs.org/S/RES/1373\(2001\)](https://undocs.org/S/RES/1373(2001))

United Nations Security Council. (2002). *Resolution 1441 (2002)*. United Nations. [https://undocs.org/S/RES/1441\(2002\)](https://undocs.org/S/RES/1441(2002))

United Nations. (2011). *Report of the Secretary-General on the situation in Libya*. United Nations. https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2011/401

United Nations Development Programme (UNDP). (2020). *Crisis prevention and peacebuilding in Sudan and South Sudan*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/publications>

Vachudova, M. A. (2005). *Europe undivided: Democracy, leverage, and integration after communism*. Oxford University Press.

Vandewalle, D. (2020). Sahel instability and European security concerns. *Global Policy*, 11(S3), 45–68. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12828>

Walter, B. F. (2015). Conflict relapse and the sustainability of peace. *Annual Review of Political Science*, 18, 343–366. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-052213-040450>

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley.

Weeden, B., & Samson, V. (2019). *Global counterspace capabilities: An open source assessment*. Secure World Foundation. <https://swfound.org>

Weisbrot, M., Ray, R., & Johnston, J. (2019). Venezuela: The political and economic crisis. Center for Economic and Policy Research. <https://cepr.net/venezuela-crisis>

Weiss, T. G. (2013). *Global governance and the UN: An unfinished journey*. Indiana University Press.

Weissmann, M. (2025). *Hybrid warfare in the modern era: Concepts and cases*. Routledge.

Weissmann, R. (2025). *Hybrid warfare and the future of conflict*. Bloomsbury Academic.

West, D. M. (2020). *The future of work: Robots, AI, and automation*. Brookings Institution Press.

Wickham-Crowley, T. P. (2017). *Guerrillas and revolution in Latin America: A comparative study*. Princeton University Press.

Williams, P. D. (2018). Regional security cooperation in Africa: NATO and US involvement in the Sahel. *International Peacekeeping*, 25(1), 77–105.
<https://doi.org/10.1080/135333312.2017.1373120>

Wohlforth, W. C. (1999). The stability of a unipolar world. *International Security*, 24(1), 5–41.
<https://doi.org/10.1162/016228899560031>

World Bank. (2012). *Youth unemployment in the Middle East and North Africa: A crisis in the making*. World Bank.
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/829021468187814238/youth-unemployment-in-the-middle-east-and-north-africa-a-crisis-in-the-making>

World Bank. (2021). *World development indicators 2021*. World Bank. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

World Health Organization (WHO). (2021). *World health statistics 2021: Monitoring health for the SDGs*. WHO.
<https://www.who.int/data/gho>

Yergin, D. (2017). *The new map: Energy, climate, and the clash of nations*. Penguin Press.

Zetter, K. (2014). *Countdown to zero day: Stuxnet and the launch of the world's first digital weapon*. Crown Publishing.

